

Momo Kapor

Hronika
na izgubenija
grad

Saraevska trilogija:
Paziteljat na adresa
Poslednijat polet za Saraevo
Hronika na izgubeniya grad
Prevod ot srybski ezik Hari Stojanov ©
Varna, 2001 g.

Originalno zaglavie:
Momo Kapor, Hronika izgubljenog grada,
Niš, "Zograf", 2000, Biblioteka "Riznica"

Momo Kapor

Hronika na izgubeniya grad

 "Softis",
Varna 2003

Strelbata sreshtu svatbarite v nedelja, 1 mart 1992 god. pred starata pravoslavna cyrkva v Saraevo predizvesti, sled izdigane na barikadi, nachaloto na grazhdanskata vojna v Bosna i Hercegovina, kojato, kakto i Vtorata svetovna vojna v JUGoslavija, zapochna na 6 april, za da prodylzhi pocti celi chetiri godini.

Sys sporazumenieto ot amerikanskata voenna baza v Dejtn (Ohajo) na Arhangelovden (21 noemvri) 1995 god., Saraevo se padna na mjusjulgiansko-hyrvatskata federacija v podelena Bosna, sled koeto ot nego prez fevruari i mart se izseliha sto i petdeset hiljadi syrbi. V grada ostanaha samo onezi syrbi, koito ne mozheha da zaminat ili njamashe kyde da otidat.

– Pomozi Bog!

– Pomozi Bog... – odgovori starijat kaluger. – Ti, brate, obikoli cjal svjat, a chak sega dojde v Hilendar! – kaza ukoritelno.

– Priznavam, greshen sym, otche – kazah, navezhdajki se da mu celuvam ryka, koeto toj uchtivo izbegna, kato ja spusna.

Pokaza mi kyde da slozha prashnija sak, a sled tova zheleznija krevat, na kojto shte spja v prostornata gostna bez nikakvo drugo obzavezhdane, osven masa i stol, a sled tova izleze i me ostavi sam.

Sljazoh po najadenite ot chervojad skyrchashti stylbi do syvsem pustija manastirski dvor i sednah na kamennata pejka. Sled (i sam ne znam kolko) vreme, chuvstvah, che syshtestvuvam i che ne iskam nishto. Goreshtijat vyzduh, izpylnen s cvyrkota na shturci, vreshe, hvanat v kapana na manastirskite zidove. Tuk, znachi, svyrshvashe svetyt, cjaloto mu pusto shtestlavie i ljubopitstvo.

Mekijat ukor na starija monah me nakara da napravja ravnosmetka. Da, bil sym navsjakyde. Izbrodih planetata ne kato sybirach na zabelezhitelnosti i trepeti, a po-skoro zahvyrljan nasam-natam po neja ne po svoja volja. Prez poslednite chetiri godini, dokato prodylzhavashe vojnata, pytuvah tvyrde malko izvyn granicite na rodnata, kojato mesec sled mesec, den sled den vse poveche se smaljavashe, dokato ne stana tolkova malka, che dnes mozhesh da ja obikolish s kola ot edinija do drugija kraj za edin den. Sledejki nejnoto smaljavane, sjakash i sam se smaljavah. Na praga na shejsette sym; mozhe bi trjabva da napravja okonchatelen spisyk na vsichki kraishta, gradove, ostrovi, rodnini, prijateli i ljubovi, koito sym izgubil prez poslednite godini. Samo kolko ulici, za koito si mechtaja, ulici, na koito vednaga biha me ubili, ili, v naj-dobrija sluchaj,

arestuvali, shtom me vidjat! A v tova chislo, spored ravnosmetkata na zhivota mi, sred pyrvite e ulicata, na kojato sym se rodil.

Eto naj-nakraja mjastoto, koeto vjarvam, che nikoga ne mozhe da byde izgubeno! Dokato se sgromoljasvaha i smenjaha dyrzhavite, v koito zhiveeh, tehnite imena i vladeteli, tuk, v Hilendar, e tleelo prez tova vreme i mnogo vekove predi tova, edva vidimo, slabichko plamyche na kandilo, koeto ne sa uspeli da zagasjat nito vsichki krystonosni buri, nito vsichki aziatski vetrove.

– Myrtyv sym i predi smyrтта – pisal sveti Sava prez dvanajseti vek, gledajki syshtija tozi dvor – i predi syda se osyzhdam sam, predi bezkonechnite myki se izmychvam sam – ot otchajanie...

Tuk sym, znachi syshtestvuvam.

Za posleden pyt vidjah Saraevo v edin snezhen sumrak sled golemija *eksod* na syrbite ot tozi grad. Pytjat kym svobodnite planini, nakydeto se bjah zapytil, beshe prizrachno pust. Sled edin zavoij, na mjasto, narecheno Osmicite, nadolu po koito se pyrzaljah kato dete, i tymnata stena na borovata gora, Saraevo se otkri nenadejno pred ochite mi kato sivo vetrilo. Lezheshe tuk, v krakata mi kato srebyren podnos, pokrit s tynyk voal ot otrovna mygla, kojto njakoj beshe metnal i zahvyrlil sred snezhnite planini. Za edno edinstveno mignovenie vidjah na nego serviran celija si zhivot; labirintite ot sgradi, ploshtadi, ulici i ulichki, dzhamiite i cyrkvite i zaskrezhenite topoli – kakto se govori, che v momenta predi smyrтта mu, prez syznaniето na chovek za mig prelitat vsichki prezhiveni dni. Prispano, izpylneno s tishina, Saraevo dishashe kato more ot sivi

kvadratcheta vyrhu metafizichnija kilim na detstvoto i mladostta.

Mojat pridruzhitel bez dumi mi podade pistolet, a samijat toj vkara patron v cevta na avtomata si i otvori strachnija prozorec na dzhipa, gotov za strelba, ponezhe minavahme prez vrazheska teritorija. Tiho mi naredi da streljam bez kolebanie po vseki, kojto se opita da ni spre. Ot ljavata si strana, hipnotiziran, se bjah vtrenchil v Saraevo, znaejki, che go vizhdam za posleden pyt, dokato ot djasnata strana na pytja prez gorata se promykva opasnite tymni senki na onezi, na koito beshe prisydено tova parche zemja. Gledahme se taka sled chetyrt vek, ot strashno blizko razstojanie, ochi v ochi – mojat roden grad, kojto mnogokratno po razlichen nachin se opitvashe da me ubie i zabavi po pytja kym svobodata, i az – negovijat sin, s pryst na studenija spusk na oryzhieto. Mirisheshe na skoroshen snjag i smyrt.

Prez tozi sledobed se ozovah na samata periferija na otdalechenoto saraevsko predgradie, otkydeto zapochva samo pejzazh i nishto poveche. Tozi krajgradski kvartal beshe prisyden na syrbite sled skljudvaneto na mira kato uteha, a do nego se stigashe prez sklonovete na planinata po toku-shto prokaran zaobikolen pyt, kojto minava prez proseki i defileta, prez pustosh i chukari. Ot tozi pochti nesyshstestvuvasht, no bezopasen pyt, dalech ot linijata na razgranichavane, nito ot edno mjasto ne mozhe da se vidi Saraevo, a az tolkova pyti zhelaeh da go vidja oshte vednyzh. Prieh pokanata na vojvodata A. da minem s dzhipa mu po onova drugoto staro asfaltno shose, koeto njakakva anonimna diplomateska ryka sys zamaha na svojata pisalka njakyde daleche, v shtata Ohajo, beshe presjakla na dve mesta i prisydila na drugata strana. Po tova shose minavat samo tankove i bronetransportjori s chuzhdi vojnici, koli s zhurnalisti i ohranjavani konvoi ot kamioni; na ostanalite,

koito se osmeljavat da minat ottuk, nikoj ne garantira bezopasnostta.

“Minavame prez turcite!” – kaza kratko Vojvodata i vkara patron v cevta na svoja *hekler*. Vyznisyk, nabit, shirokopleshtest i s cherna kato nosht brada, kojato padashe vyrhu gyrдите mu – toj kaza tova, kato che li v nego progovori probudenijat mitichen hajdutin ot vremeto na vojuvane s turcite. Vypreki che vojnata beshe zavyrshila, toj oshte ne svaljashe izbeljalata maskirovychna uniforma. Za glavata mu e opredelena nagrada – istinsko bogatstvo v germanski marki; postavjaha mu zasadi i amerikanskite morski pehotinci, i mudzhahedinite ot Iran, no toj prodylzhavashe kato omagjosan da obikalja po pytishtata, predizvikvajki sydbata, s chernija si napraven na resheto *nisan* s puknati stykla, chijato vynshnost sjakash paralizira onezi, koito go presledvat, zashtoto znajat, che Vojvodata njama da si otide ot tozi svjat sam, bez da go pridruzhat desetina ot tjah, naj-malko. V pogleda mu vitaeshe smyrтта, dokato toj karashe s djasnata ryka, a s ljavata dyrzheshe avtomat sys svalen prepazitel.

Zabravjam za zasadite i gledam kato hipnotiziran zabranenija grad, kojto navyseno se obviva v mygla kato s njakakva razdrana cherga.

Sega veche znam: pratil mi e svoite zlokobni zaklinanija i ne mi pozvoljava spokojno da zhiveja zhivota si.

V tozi mrazovit sumrak reshavam da se osvobodja ot nego vednyzh zavinagi. Zaricham se, che ako izobshto izljaza zhiv ot vsichko tova, shte otida v Sveta gora, che shte postja i shte se molja za spasenie na dushata si. Tam zlite duhove njamat dostyp veche celi osem veka. Ako neshto mozhe da me osvobodi ot bolezenoto omagjosvane, tova shte byde Hilendar.

Dokato chakah koraba za Sveta gora v malkoto pristanishte Uranupolis (nebesnija grad) sreshtnah edna spravnitelno malka grupa sarajlii, koito letuvaha tuk.

Kato otchajani korabokrushenci, koito konvulsivno se dyrzhat za otkyrtenata vrata na korabnija salon, noseshta se po povyrhnostta, sedim na masata pod pergolata na pristanishtnata krychma “Pri Kostas”, spomnjajki si za Saraevo, koeto za nas e izgubeno zavinagi. Ljatoto sluchajno ni e sybralo v tavernata, v kojato nashite tyzhni, zagrizheni lica tolkova se razlichavat ot shtastlivite lica na posetitelite ot vsichki kraishita na Evropa. Juli tuk e neponosim ot zaduhata, a v Saraevo trjabvashe da si oblichame puloveri, kogato vecher sedjahme na terasata na hotel “Evropa” – pravim zakljuchenie, kato piem po oshte edno uzo.

Sred nas e i edin chovek, vidjal shirokija svjat, tyrgovec po profesija, kojto se chudi na nasheto samosyzhalenie i naivnost. Dobyr poznavach na mezhdunarodnata obstanovka, toj ni objasnjava, che zagubata na Saraevo e bila neizbezna. Govori za slozhnostta v otnoshenijata mezhdur velikite sili i za narushenoto ravnovesie sled razpadaneto na Syvetskija syjuz i padaneto na Berlinskata stena, za podjalbata na Evropa i za nadmoshtieto na Germanija, na kojato liderstvoto na Starija kontinent se otstypva ot Amerika – samata shantazhirana ot arabskija svjat, na kojto dylzhi pari i ot chijto nefz zavisu. Spored nego, okazva se, che zagubata na edin grad e absolutno bez znachenie. Proslovutijat nov svetoven red, planiran ot kompjutri i bezmilostno provezhdan v zhivota, prosto ne obryshta vnimanie na takiva drebolii, kakvito sa nechij roden grad, tradicija, proizvod ili prinadlezhnost kym njakoj narod. Svetyt se obryshta kym bydeshteto – kazva – i zagyrbva minaloto. Kojto ne razbere tova navreme, prosto shte byde pregazen; bukvalno ili obrazno kazano, vse edno!

Dejstvitelno, ot тази planetarna gledna tochka, nashata obsebenost ot Saraevo i ot nas samite izglezhda bez znachenie.

Otstypvajki godina sled godina kato razbita armija – kazvam, – se umorih ot zagubi... Pitam se kyde shte se spra i shte se ustanovja li njakyde? Eto, sega sym tuk, na brega na Egejsko more, a ne na njakoj adriaticheski plazh, na kojto s godini sym se kypal.

Ako postojanno mislite za tova, che vi e okupiran njakoj brjag ili grad, objasnjava nashijat sybesednik, to togava se syglasjavate na mnogo po-strashno neshto – che njakoj vi e okupiral i glavata, otvytre! Bili li ste njakoga v Nova Zelandija ili Ibisa? Prekarali li ste godina v Karibite? Nima ne vi interesuva da bydete izvestno vreme v Tibet?

Priznavam, ne sym bil na tezi mesta.

Vizhdate li, kazva toj, pred vas se otkriva edin cjal svjat, bezkraen, interesen, vylnuvasht, a na vas sa vi plenili ljubopitstvoto, vmyknali sa se v muzyka vi. Ne bydete tehen zalozhnik. Prodylzhete napred! Ne se vryshtajte nikoga kym starite ljubovi! Ne im razreshavajte da vi ograbjat.

Razmishljavam za tova. No zagubata na Saraevo e ne samo zaguba na roden grad – tja e mnogo poveche ot tova. Tja e, predi vsichko, zaguba na mladostta, proshtavane s krasotata, ot kojato ni izkljuchvat i sobstvenite ni godini; po visochinata na kyshtite v tozi grad i shirochinata na ulicite, koito se stesnjavaha i smaljavaha, dokato rastjahme, izmervahme sobstvenoto si zrenie. Veche nikoj njama da ni pomni ot vremeto, kogato bjahme mladi, a vjarvahme, che тази tajna do kraja shte pazjat dyrvenite i kamennite mostove, njakoi stari porti i Kopelmanovijat chasovnik na ygyla na Glavnata ulica, pod kojto si ugovarjahme sreshtite, bez da spomenavame njakoga negovoto ime, samo: “Pod chasovnika v sedem!” Vsyshtnost, dolavjahme i se vslushvahme v grohota na novija red i istorijata,

kojato se razhdashe točno pred ochite ni, no naivno se nadjavahme, che njakak si shte se izmyknem s drebnite si zhivoti, che shte ni otmine, angazhirana s po-vazhni hora i neshta, obache eto ja, sega e tuk, pred nas, i ni otne dori pravoto na minalo, pravoto da sedim v njakoja saraevska krychma s masi, zastlani s pokrivki na cherveno-beli kareta, i da si spomnjame na cherveno vino za dobrite stari vremena.

Njakakvi syvsem nepoznati za nas, chuzhdi hora, njakyde dalech, bjaha reshili da napravjat nov svjat po svoja mjarka; mozhe bi po-udoben, po-polezen i po-razumen, vse edno, no razlichen ot tozi, ot kojto sme proizlezli, i tova veche ne e nikakyv politicheski trilyr – tozi nov red na neshtata e tuk i kato vsemogysht buldozer rushi, sybarja i zaravnjava vsichko, na koeto sme dyrzhali.

I vyv vsichko tova, koeto e naj-vazhno, sjakash njama nishto lichno, sjakash njakakvi vsemogyshti starci-magjosnici, dokato ni unishtozhavat, neprekysnato povtarjat: “Nothing personal! Nishto lichno!”

Nakraja, izgubihme dori i pravoto na razgovor s myrtvite, a zhivite se prysnaha po sveta.

Ot vreme na vreme sreshtam prysnatite deca na tozi izguben grad... Vynshno, te ne se razlichavat ot ostanalite minuvachi, no posvetenite v tajnata lesno shte gi razpoznajat po izvestnata nesigurnost, kojato pokazvat pri sreshta i nevolno se opitvat da ja prikrijat s prekalena syrdechnost, simulacija na dobro nastroenie ili uporito zapazvane na osobenija nachin na govor ot saraevskija zhargon, kojto sluzhi kato svoeobrazna parola. Ako povdignem тази maska na neprinudenost, otkrivame belega na stradaniето. Te se kylnat, che nikoga, dokato sa zhivi, njama da stypjat v Saraevo, no imenno v tezi patetichni izjavlenija se krie dylbokata rana, kojato im e nanesyl tehnyjat grad. Syshtevremenno, struva im se, che go nakazvat s tova, che

se otrichat ot nego zavinagi, a v tova emocionalno obvyrvane pyk se krijat dokazatelstvata za goljamata ljubov. Njakoi otivat v Saraevo za den-dva, sega, sled kato e nastypil njakakyv mir. Tova sa obiknoveni hora, koito ne uprekvaha tamoshnite vlasti i koito njama da bydat presledvani ot nikogo zaradi uchastie v otminalata vojna. Otivat da si navestjat ostanalija tam imot, kojto e trjabvalo da napusnat, da se opitat da prodadat za drebni pari apartamenti, kyshti ili zemja, no v svoite domove zavarvat nepravomerno nastanili se prishylci. Njakoi ot tezi novi kvartiranti sa grubi i neprijatni, a drugi gi priemmat ljubezno, no kazvat, che novite vlasti sa im dali tozi apartament, zashtoto sa izgubili svoite sobstveni domove na njakoe drugo mjasto, koeto e prisydno na syrbite. Horata taka sedjat malko sred svojata bivsha pokyshtnina (mnogo ot neja e razgrabena prez voennite godini), gledat prez prozorcite dobre poznatija im izgled, a sled tova zaminavat, razkajvajki se za tova, che izobshto sa doshli v tozi grad, v kojto po ulicite veche ne sreshtat nito edno poznato lice, i tova e okonchatelnata, bezvyzvatna razdjala. Onezi drugite, koito ne mogat da posetjat Saraevo, gi naobikaljat sled tova i pitat za vsjaka krachka ot tova neverojatno poseshtenie. S bolka razpitvat za vsjako lice, kyt i vsjako mjasto, koito njakoga sa znachili neshto za tjah.

“Tova veche ne e syshtijat grad! – govorjat onezi, koito sa se vyrnali. – I veche nikoga njama da byde syshtijat!” Po ulicite se myknat njakakvi poludivi hora – bezhanci ot zatynteni sela i palanki, koito sa se nastanili v izostavenite apartamenti i kyshti. Klechat do stenite, vozjat kozi v tramvaite, a bokluka hvyrlyat prez prozorcite na visokite blokove. Ne sa vinovni za tova, gorkite; za pryv pyt zhivejat v grad i shte im trjabva mnogo vreme, za da sviknat s nego. I te sa zagubili njakoi svoi skypi mesta, pasishta i slivovi gorichki, dyrvenite kyshti, v koito sa se rodili. Vseobshtoto neshtastie e razbyrkalo vsichko kato

teste karti. Dori i rekata veche ne e syshtata. Njakoga obuzdana, pribrana i dresirana da teche kydeto trjabva, tja naj-nakraja pak pokaza istinskata si priroda: ot tynkite zeleni fidanki, koito v nachaloto nikoj ne e zabeljazval, che niknat mezhdu kvadratnite kamenni plochi, na mesta sa izrasli istinski hrastalaci. Puka se tvyrdata kamenna avstroungarska oblicovka pod tova vlazhnozeleno bosnensko nashestvie ot vyrbalaci, koito veche niknat i rastat v sredata na rechnoto korito. Skoro tuk vmesto reka shite teche istinska gora!

Razpoznavam svoite bratja po proizhod i sred belgradskite pazari; tova e onzi neunishtozhim vid prodavachi, prekupvachi, posrednici i tyrgovci na kakvo li ne, kojto se sueti, provikva se i ubezhdava vseki, do kogoto se dokopa, da kupi ili prodade neshto, otlichavajki se ot ostanalija narod po pazarite s izkljuchitelna podvizhnost, duh i ochi, koito sharjat na vsichki strani, tyrsejki pljachka ili useshtajki opasnost. Sred tjah sa i “kibritchiite” – virtuozni ulichni krupieta s tri prazni kibriteni kutii, pod koito se namira drebno topche ot hartija – kojto poznae kyde e, chaka go goljama pechalba! Naivnite grazhdani na stolicata, koito dalech ne mogat da se sravnjavat s tjah po hitrost, se vryzvat i gubjat pari, sled kato naj-napred do njakoe vreme pecheljat. Pyrgavite prysti igrajat v kryg po trotoara, borejki se za ednoto oceljavane v chuzhbina.

Ima i bogati sred tezi izgnanici. Tova sa prochutite saraevski *shaneri* – strah i trepet za tyrgovska Evropa, izvestni s tova, che nikoga ne sa se zanimavali sys svoja zanajat v Saraevo, kydeto samo si pochivaha sled riskovanite pohodi i harcheha zagrabenite pari. Te karat luksozni koli i nosjat skypi chasovnici i debeli zlatni verizhki okolo vrata, obleklo ot naj-izvestnite svetovni modni kyshti, no kato che li neshto ne im dostiga v postignatija uspeh. Biznesyt, znachi, prodylzhava da procyftjava, a te njama veche na kogo da pokazhat plodovete na

svojata slava, zashtoto sa zagubili gnezdoto, ot koeto sa trygnali da zavladjavat Evropa i v koeto sa se vryshtali da si pochinat ot opasnostite na riskovanija zhivot.

Edva kogato korabyt "Nearoda" se otdeli ot pristana i zapochna da pori s nosa si grebenite na razpenenite vylni, zabeljazah, che na nego njama nito edna zhena. V pristanishteto imashe mnogo ot tjah. Starici v cherno, s bohchi i damadzhani s vino i zehtin, se razminavaha sys zatlysteli severnjachki s predizvikatelno razgoleni gyrdi, i sys zagoreli na slynce nimfetki s gyvkavi goli ryce.

Ne vidjah nikogo i na pustata pjasychna ivica pod vyzvishenijata i strymnite skali, kogato navljazohme vyv vodite na pravoslavieto, koito zapochvat na dve mili ot pristanishtoto gradche, neposredstveno zad kamennata stena, kojato otdelja svetskoto ot svjatoto.

Chesto v zhivota sym bil na chisto myzhki mesta – v kazarmata, na fronta, no tam vinagi se namira i po njakoja sluchajno popadnala tam zhena – lavkadzhijka, ovcharka, kurierka ot shtaba ili medicinska sestra; nikoga dosega ne bjah pytuval s korab i da ne se razvee nechija roklja ili da ne otekne zhenski smjah. Tova beshe njakakyv mylchaliv myzhki korab, pylen s kalugeri, argati i poklonnici. Monasite noseha razlichni rasa i kalimjavki – ot sivi, s cvjat na gylybova perushina, prez tymnosini do napylna cherni. Njakoi prilichaha na biblejski pastiri s tezi prashni i iznoseni odezhdii. V rycete si njakoi dyrzhaha dylgi chvoresti tojagi, s koito da se pazjat ot kucheta i zmii, a drugi noseha tymni ochila *rej-ben* i na gyrдите si krystove, ukraseni sys skypocenni kamyni. Razlichavaha se ezicite i bagazhyt im. Tuk se smesva grycki s ruski, armenski s bylgarski i rumynski. Edni do drugi do krakata im lezhaha kozi

torbi, disagi i kufari *samsonajt*... A navsjakyde po palubata vladee tishina; samo po njakoja poluglasno izrečena fraza, sjakash bjahme navlezli vyv omagjosani vodi, kydeto vsjaka pogreshna дума mozhe da progoni svetostta. Dori i turistite bjaha tihi, i sami se chuvstvaha počiti neudobno zaradi prekaleno shumnoto svistene na tehnite kameri.

Plavahme kym svjat bez zheni. Poslednata, chijto krak beshe stypil v Sveta gora, v Hilendar, prez 1347 godina, bila Elena, zhenata na car Dushan Silni, a i zaradi tova, che (skrivyajki se ot chumata) dovel i neja v tova myzhko svetilishte, tozi vladetel na Syrbite i Gyrcite, kazvat, izobshto ne bil provyzglasen za svetec.

Mylchahme, otivajki na gosti na vechnostta.

Sveta gora se namira na poluostrov Aton, zad kamennija prysten na poslednija ot trite prysta na osakatenata ryka na njakakyv antichen gigant, kojto se opital da dokosne slynceto i potopil opyrlenata si ryka v Egejsko more, za da ja ohladi. Uplasheni ot kraja na sveta, kojto bil predrichan v Evropa prez hiljadnata godina, v tozi surov i pust kraj pyrvi se zaselili anahoretite – pustinnici i otshelnici, za da mogat da se moljat na spokojstvie i taka oshte poveche se doblizhili do Boga i se spasili. Objavenijat kraj na sveta ne doshyl prez тази posledna godina ot pyrvoto hiljadoletie, no idva vseki den za onezi, koito umirat i zavinagi go napuskat. Kakvo drugo e krajat na sveta, ako ne negovoto propadane v bezkrajnoto nebitie, tymnina i myrtva tishina? I dnes, prez 1996 godina, predi kraja na vtoroto hiljadoletie, otnovo se razprostranjavat sluhove za kraja na civilizacijata, kojto shtjal da dojde prez 2000 godina. Ne e li otnovo vreme za molitvi v Sveta gora?

V starite pismeni pametnici e ostanalo otbeljazano, che prez 845 godina, prez vreme na caruvaneto na vizantijskata imperatrica Teodora, tuk zhiveeli okolo dvajset hiljadi kalugeri

v petdeset i šest manastira i che se zanimavali s ikonopis. Dnes te sa okolo hiljada i petstotin, a samo dvajset manastira ne sa izostaveni, sred koito e chetvyrtijat po golemina – Hilendar, v kojto se moljat sedemnajset monaha.

Dvanajseti chlen na “Tipikona na sveti Sava” glasi, che manastiryt e “svoboden ot vsichki tuk vladici i ne e pod nchie upravlenie – nito carsko, nito cyrkovno...”

Plavahme syvsem blizo do brega, pod razvalinite na drevni sgradi i izostaveni *orsani* – hranilishta za lodki – a s tezi lodki njakoga monasite izlizali na ribolov. Nikyde na horizonta nito chovek, nito zhivotno, nito ptica.

Naj-nakraja korabyt akostira kraj pjasychnata ivica pred rushashtoto se zdanie na bylgarskija manastir Zograf, pred kojto trima bosonogi i razgyrdeni grycki policai pieha bira ot metalni kutijki i se obazhdaha na njakogo po mobilen telefon.

Tozi manastir, kojto prez deveti vek, po vreme na caruvaneto na Lyv Mydri, izdignali na samija brjag trima bratja kalugeri (Mojsej, Aron i Joan), gledashe kym moreto zlokobno, kato cherep na myrtvec, sys svoite zeeshti otvori na prozorci. Na napukanija kamenen pokriv rasteshe styblo na smokinja. Korabyt otplava po-byrzo, otkolkoto beshe akostiral, sjakash se plasheshe ot tova omagjosano mjasto, kydeto prez trinajseti vek dvajset i šest kalugera umreli s mychenicheska smyrt ot rykata na vizantijskija imperator Mihail. Kulata, kojato edinstvena vidjala tova, e obvita s vkameneno mylchanie.

Na svoja gyrlen ptichi ezik policajte sys syzhalenie mi objasniha, che do imenieto Joanica, otkydeto trygva pytja za Hilendar, trjabva da vyrvja pesh prez divi plazhove, i trygnah bez da roptaja, znaejki, che kato vseki poklonnik, trjabva da zasluzha svoja hadzhilyk. Trepah se s chasove prez kamynacite,

sizifovski myknejki saka si, kojto ot peka stavashe vse po-
tezhyk, pregazvah plitchini (kydeto tova beshe vyzmozhno) i
minavah prez krajbrezhni skali, kydeto na edno mjasto me
napadna jato chajki. Vryhlitaha vyrhu nepokritata mi glava,
vdigajki neopisuem shum sys svoite krjasyci i pljasyk na krile.
Javno bjah zastrashil spokojstviето na gnezdata im. V тази
nenadejna pticha ataka imashe njakakvo tajno preduprezhdenie,
che sym prekaleno greshen, za da stigma spokojno i bez
izpitaniya do edno svjato mjasto. A mozhe bi tova bjaha dushite
na onezi dvajset i shest bylgarski kalugeri, koito po nevnimanie
bjah obezpokoil, vyrvejki po pyt, po kojto rjadko minava
njakoj?

Neochakvano, kogato otdavna veche se bjah prostil s
misylda, che shte stypja s maratonkite si na neshto ravno, osven
bezkraya ot obli kamyni, kojto napomnjashе na abstraktni
skulpturi, izzad edin nos iznikna hilenadarskoto imenie –
goljama, dobre poddyrzhana sgrada, s terasa na pyrvija etazh, s
mynichko paraklische na vyrha na strymnite stylbi i zabraven
orsan, v kojto lezheshe skuter s moshten dvigatel *yamaha*.
Grizhливо otglezhdanata po pergolite loza, kosherite i cvetjata v
saksii, izdavaha sred тази kamenna pustosh rykata na istinski
stopanin. Nad cheshmata imashe plocha s nadpis na kirilica:
VODATA E SAMO ZA PIENE NE JA RAZLIVAJTE
IMAME JA MNOGO MALKO NE NI BEZPOKOJTE
DOKATO SI POCHIVAME MEZH DU EDIN I CHETIRI.

Opitvah se da otvorja njakoja vrata (dori i onazi na
paraklisa), no vsichki bjaha zakljucheni. Pri men dojdoha samo
dve sivi kotki da mi se pogaljat i tova beshe vsichko. Licheshe
si, che kotkite sa gledani i mnogo dobre vyzpitani. Togava na
terasata nad sebe si zabeljazah chernorizec, kojto spokojno
nabljudavashe moreto, bez izobshto da mi obryshyta vnimanie.

Po-kysno razbrah, che po proizhod e germanec, kojto predi poveche ot dvajset godini preinal kym pravoslavieto i poluchil monasheskoto ime Pantelija. S germanska uporitost izdignal ot ruinite tozi izostaven metoh. Otnovo me obze stranno chuvstvo, che ot vsichki strani me nabljudavat nevidimi ochi, izprobvat me dali sym dostatychno zrjal, za da mi pozvoljat da prodylzha svoja pyt. Chakaha da vidjat kakvo shte predpriema: shte vikam li, shte se molja li da mi otvorjat, shte iskam li hrana i podslon, kakvoto i da e. No az ne napravih nishto ot tova – postavih saka pod glavata si i legnah na dyrvenata pejka pred zakljuchenata porta, kojato, izglezhda, ne me priemashе. Ne znam kolko vreme mina (mozhe dori da sym zaspal); struvashe mi se, che tuk moga da ostana s dni, kogato nevidimite ochi razbraha, che ne byrzam za nikyde i izpratiha edin pikap marka *nisan*, kojto me otkara sred oblak prah do Hilendar po neravnija, sjakash toku-shto prokaran pyt, prez hylma, prez gystata gora ot cheren bor. Otec Pantelija ne napravi nito edno dvizhenie; ostana vkamenen na terasata, zagledan v moreto.

Predi da stypja v nego, prochetoh v edna kniga, che “Manastiryt Hilendar otvyn prilicha na goljamo izdylzheno ukreplenie s nepravilna forma, dylgo okolo sto i chetirijset i shiroko okolo sedemdeset metra. Opasvat go zidove, visoki i do trijset metra i debeli mezhdu metyr i metyr i polovina, a ot iztochnata i juzhnata strana se izdigat i dve stari kuli – *pirgove*. Zidovete ot vytreshnata strana na manastira sa skriti s mnogoetazhni konaci.”

Sled tova po strymnite i hlyzgavi kamenni stylbi se kachih na vyrha na kulata na sveti Sava, dokosvajki s prysti zidovete, koito e dokosval tozi monah i svetija prez dvanajseti vek. Ot visochina okolo trijset metra razglezhdah dvora na

manastira s glavnata cyrkva “Vyvedenie Bogorodichno” (kojato, gledajki ja taka ot ptichi pogled, spokojno mozhe da se pobere na ktitorskata dlan na kral Milutin), s kamenen pritvor i dva gigantski kiparisa, kakvito dotogava ne bjah vizhdal.

Prez zhivota si sym se zapoznal s mnogo chudesa po sveta; tova zdanie ne me smaja poveche ot cyrkvata na sveti Petyr v Rim ili Zimnija dvorec v Sankt Peterburg – ploshtadyt na sveti Marko vyv Venecija beshe bezsymneno mnogo pogoljam i po-dobre oformen ot nepravilnija dvor na Hilendar, chijto iztyrkan kaldyrym beshe pokrit s pjasyk, no vsichki tezi shedjovri na svetovnoto stroitelstvo lezhaha na osnovite na grandomanijata, kojato iskashe da smae poklonnika i da go smali sys svojata golemina do razmerite na chervej, do neznachitelna prashinka. Dvoryt na Hilendar sjakash ni naj-malko ne razchitashe na sobstvenata krasota i vizantijska harmonija – tuk ot vekove se sluchvashe neshto mnogo povazhno; tova beshe goljamo bojno pole, svoeobrazna arena, na kojato nesyvyrshenijat chovek se bori sreshtu samija sebe si, sreshtu sveta i djavola, kojto go e podlozhil na izkushenija, opitvajki da dostigne nebeto. Duhyt na тази така zhestoka i vylnuvashta drama sjakash se ree i dnes v julskata maranja, i zatova izjavlenijata, napraveni ot amerikanski kosmonavti, koito zabeljazali, nabljudavajki ot kosmosa, che njakoi ot svetite mesta izlychvat prez noshtta neponjatno sijanie, ne zvuchat ni naj-malko neverojatno.

Shtom pristigneha vednyzh v Hilendar, mnogo ot monasite do kraja na zhivota si ne napuskaha negovite steni. Pokazaha mi edin slab starec, kojto sysredotocheno polivashe cvetjata pred kilijata si. Celi chetirijset godini prekaral v post i molitva, bez da izleze nito vednyzh izvyn stenite. Monahyt Arsenie, kazvat, za posleden pyt bil na portata na Hilendar predi mnogo desetiletija, kogato doshyl da go vidi bashta mu ot

Syrbija. Kato vidjal sina si s dylga bjala brada, kojto izglezhdal po-star ot samija nego, bashta mu se stropolil kato pokosen. Edva go svestili i vdignali na kraka, poglednal pak sina si i otnovo padnal v nesvjast. Kazvat, che monahyt Arsenie togava blago dal znak s ryka da go otnesat i spokojno se vyrnal v svojata kilija.

Mozhe da ne e sluchajno, che sred dvora na Hilendar rastat dvata naj-visoki kiparisa, koito njakoga sym vizhdal prez zhivota si. Tezi dva blagorodni stvola sjakash bjaha izrasli ne ot sobstvenija si koren, a ot vekovnite usilija na monasite ot oskydnata neoblagorodena zemja i zemen prah da dostignat astralni duhovni visini, do koito mogat da se dokosnat samo izbranite i onezi, koito naj-mnogo sa stradali; taka che prez gystite tymnozeleni kloni tjahnata vjara da se koncentrira v edna tochka vyrhu naj-visokata i naj-tynka klonka na kiparisa, kojato kato obyrvat grymootvod da izlychi vjarata kym nebeto.

V dva chasa sled polunosht (po nashe vreme) me probudi zvynyt na po-malkata kambana, koeto oznachavashe, che e vreme za noshtna sluzhba bozhija. Bjah legnal, bez da se syblicham, samo bjah sybul maratonkite, chiito vryzki edva uspjah da zavyrzha otnovo v pylkata tymnina na bezlunnata nosht. Malko po-kysno se obadi napomnjashto i klepaloto, ili (kakto gyrcite go narichat) *simandro* – parche dyska, zakacheno s veriga na klon, po koeto se udrja s dyrven chuk; tezi udari izvikaha u men chuvstvo za vina, che zakysnjam, i izletjah ot stajata i se namerih v napylna tymnija labirint ot koridori. Bezbroy pyti sym si ljagal v dva chasa prez noshtta, a chesto i mnogo po-kysno, v sivkavata zora, no ne se seshtam izobshto njakoga da sym se budil po tova vreme, i to v pylen mrak, v kojto, struvashe mi se, che dori i zvezdite bjaha zagaseni. Tytreh

se prez neosvetenite koridori, opipvajki stenite, osvetjavajki pytja si ot vreme na vreme sys zapalkata *zippo*, chijto plamyk pareshe na prystite mi, slizah po dyrveni stylbi, tyrsejki otvorenata vrata edinstveno voden ot strujata svezh aromaten noshten vyzduh, kojto pronikvashe otnjakyde. Mozhe bi tova lutane v tymninata beshe oshte edno izpitanie: otkrija li pytja, tova shteshe da znachi, che sym prizvan da namerja cyrkvata, kojato naj-setne razpoznah samo po konturite j v nebeto i klatushkashtite se senki na kalugerite.

Glavnata cyrkva “Vyvedenie Bogorodichno” beshe slabo osveta na ot prashtjashti voshtenici. Namirah se, znachi, v samoto pulsirashto syrce na pravoslavieto – sred negovata naj-goljama svetinja. Izdignali sa ja predi pochti celi devet veka srybskijat vladetel Stefan Nemanja i negovijat sin Sava, kojto povikal bashta si da se prisyedini kym nego i da stane monah v Hilendar. Verojatno zaradi tova, che se porutila, edin vek pokysno, prez 1293 godina, srybskijat kral Milutin postrojava vyrhu osnovite j nova cyrkva, v kojato vgrazhda kato spomen za predshestvenicite, zapazenite naj-hubavi chasti ot ornamentite, izsecheni v kamyk. Stefan Nemanja, s monashesko ime Simeon, e pogreban v sarkofag, ot kojto nerealno, protiv vsjakakvi prirodni zakoni, raste stara loza, kojato pylzi po vynshnata stena na cyrkvata i vse oshte dava plod. Ima poverie, che zyrynata na tova grozde imat chudotvorno svojstvo: ako ot tjah hapnat bezdetni zheni, shte imat deca. Osven kladeneca na sveti Sava, i тази loza, izrasla ot kamennija grob, e oshte edno hilendarsko chudo.

Prochutijat protomajstor ot kraja na trinajseti vek, gyrkyt Georgi Marmara ot Solun, postroil cyrkvata, posvetena na vyvedenieto na Bogorodica v hrama, vyrhu osnova s formata na kryst, s pravilen kupol, izpolzvajki kato material tuhli s cvjat na pechena ohra, koito se reduvat s ivici sivkav kamyk. Tova, koeto

izdava majstorstvoto na tozi stroitel e, razbira se, postiganeto na ogromna prostranstvenost, obgyrnata ot kamennija voal na pochti miniatjurnija hram. Tova vytreshno prostranstvo vse poveche se razshirjava, kolkoto po-dylgo chovek se namira v nego, dostigajki razmerite na bezkrajnostta, umnozheno ot ogledalata na dushata.

Syvsem neusetno i bez opovestjavane zapochna dylgoti noshtno bdenie s monotonnija zvuk na dva glasa, koito chetjaha molitvite, a tretii, kadifen bariton, skrit ot kolonite i tymninata, im otgovarjashe s *Aliluja*... Sjakash tezi cherni senki, na koito samo ochite bleshtukat, ne se moljat, a syzercavat. Ne znaeh kolko prodylzhava, kak i kyde shte zavyrshi тази bezkrajna molitva, izrichana poluglasno v prohladnata akustichna cyrkva – vremeto napylni e sprjano i sega pod tozi kupol bjaha vsichki – i myrtvite, i zhivite, syedineni vyv vechnostta. Dokato Gyrcija, Balkanite i cjala Evropa pieha, bludstvaha ili spjaha, vyrtejkij se v goreshkata nosht sys synishta, pylini s pohot, tezi hora se moleha za spasenie na dushite im, za celija greshen svjat, davajki otpor na Knjaza na tymninata. Molitvite im se slivaha v spotaen romon, kojto techeshe spokojno, kato nevidima reka, i v kojto se razpoznavaha samo otdelni izrecheni dumi – poveche kato melodija, otkolkoto kato poslanie, prekysvana samo ot otchetlivite *Aliluja* i *Amin*.

Potynal v тази magija, syzdavana ot smirenite choveshki glasove, prez glavata na onzi, kojto stoi v sjankata, minavat vsjakakvi misli, a v edin mig, sled dva-tri chasa stoene, vytreshnostta na cyrkvata zapochva da se izpylva s lica i mesta ot negovoto minalo, i tezi grozdove i ot zhivi, i ot otdavna izcheznali hora, spuskashti se prez dvanajsette tesni prozoreca na kubeto, izvirat ot kamennata mozajka v praznoto mjasto pred oltara, pylzjat po kolonite, zaemat praznite dyrveni stolove pokraj stenite na cyrkvata.

Ne znam točno koga i v koj moment pred men ot oblaka tamjan započna da se kristalizira i izgrazhda, kamyk po kamyk, ot samo sebe si, bednata malka cyrkva v blizost da saraevskata Bashcharshija, sjakash idva, ot tymninata na vremeto, na poklonenie na тази, Bogorodichnata, po kojato veche devet veka se merjat vsichki pravoslavni hramove v mojata strana, vsichki manastiri i cyrkvi, kolkoto i golemi da sa te.

*137. Pri rekite Vavilonski - tam sedjahme
i plachehme, koga si spomnjahme za Sion;*

*2: na vyrbite vsred Vavilon,
okachihme nashite arfi.*

*3: Tam nashite pleniteli
iskaha ot nas pesni,
i nashite pritesniteli – veselie:*

*popejte ni pesni sionski.
4: Kak da peem Gospodnja pesen
na chuzhda zemja?*

*5: Ako te zabravja, Ierusalime, –
neka me zabravi desnicata mi;*

*6. neka prilepne ezikyt mi o nebceto mi, ako te ne
pomnja, ako ne postavja
Ierusalim nachelo na moeto veselie.*

Starata mi lelja, kojato me gledashe prez vojната i edna godina sled kato vojната zavyrshi, beshe mnogo nabožna žena i počti vsjaka nedelna sutrin (kogato tova beshe vyzmožno) me vodeshe na utrinna sluzhba v starata pravoslavna cyrkva “Sveti Arhangelj” na Bashcharshija, v kojato se pazjat moshtite na sveta Tekla, i kydeto sym krysten. Tezi sutreshni poseshtenija

na cyrkva i po vreme na vojnata, a i sled tova, vinagi imaha v sebe si neshto, do izvestna stepen, zagovornichesko i polutajno. Kogato stignehme do portata pred cyrkovniya dvor, lelja se oglezhdashe zad sebe si, da ne bi njakoj da ja sledi, i nie dvamata byrzo se shmugvahme prez tezhkata dyrvena porta s kovana halka. V syshtija mig ni lyhvashe miris na tamjan i nezhno ni obgryshtashe zvuka na glasovete, koito peeha *aliluja* v otgovor na ektenijata na sveshtenika. Tam zavarvahme obiknoveno tvyrde malko hora, zashtoto nashite synarodnici i po vreme na vojnata, a, oshte poveche, i sled neja, se plasheha ot ateistichnata vlast.

Tozi malyk hram, potynal v zemjata, sjakash sam da se skrie ot chuzhdite pogledi, rushen, razgrabvan i palen mnogo pyti v istorijata, e postroen vyrhu osnovite na cyrkva ot dvanajseti vek, a nein ktitor, spored legendata, bil bratyt na Krali Marko, Andriash. Strojni kamenni koloni ot tri strani poddyrzhaha galerijata, ot kojato peeshe horyt, kogato imashe takyv, i kydeto po njakakyv dreven obichaj, se moleha starite bogomolki. Stenite j bjaha pokriti s napukani i potymneli ot sazhdni ikoni, ot dolu imashe izlyskani kamenni plochi, a otgore – kupol s narisuvano nebe s cvjat na vizantijsko sinjo, po koeto plavaha zlatni zvezdi nad sivkavite oblaci dim ot tamjan. Pod tozi vseoproshtavasht nebesen svod usyrдно se moleha oblecheni v cherno i zabradeni zheni, kato vyrzop ot neuteshimo neshtastie i tyga. Stojah s chasove do lelja si i se vzirah v tova nebe, koeto mnogo godini po-kysno shte sreshtna v platnata na Shagal, samo che po nego shte letjat pregyrnati ljubovnici, cigulari i ravini, a ne staricite i prosjacite, kraj koito stojah, bez da shvashtam nishto i bez da razbiram nito edna дума ot molitvite, otpraveni kym edna krasiva zhena – s ochi, koito mi napomnjaha ochite na majka mi – a kojato dyrzheshe v skuta si dete. Vjarvah edinstveno v Angela pazitel ot edna predvoenna

cvetna litografija, kojto se reeshe nad dvama malchugani, minavashti po hlyzgvav dyner nad razpenena reka. Vjarvam, che tozi Angel naistina me e spasil. Priblizhavah se s ostanalite da polucha nafora, da celuna golemija srebyren kryst v rycete na sveshtenika, da se prekrystja i da izljaza ot тази uhanna peshtera, v kojato prashjtjaha voshtenicite – kaktto rannite hristijani izlizali ot svoite katakombi – na dvora, po kojto lazeha i proseha milostinja onezi, koito bjaha oshte po-bedni ot nas – sakati bez dva kraka, koito se pridvizhvaha na ryce, omotani v parcheta ot razdrani chovali, slepi myzhe i zheni, slaboumni i prosjaci, takiva s bastuni i na paterici, na malki dyrveni kolichki, sjakash toku-shto sa izbjagali ot gravjurite na Zhak Kalo. Sred tjah obiknoveno se namirashe edin gyrbav chovek, chijato gyrbica uspjavah ponjakoga da dokosna, izotzad, zashtoto bjah chul, che tova nosi kysmet. Samata bez pari, lelja otvarjashe svojata njakoga elegantna damska chanta sys srebyrna zakopchalka – togava veche izmachkano kylbo ot bezformena kozha s napukan lak – vadeshe drebni moneti i smireno gi razdavashe na prosjacite.

Ljatno vreme, prez pyrvite sledvoenni godini, po vreme na cyrkovni praznici, vsichko izglezhdashe drugojache. Po zastlanija s kaldyrym cyrkoven dvor, mezhdou staroto cyrkovno uchilishte i hrama, bjaha postavjani dylgi masi i pejki, na koito bez red lezhaha za goljamata goshtavka parcheta pecheno agneshko, hljabove i sladkishi, koito bjaha donesli romanijski seljani v stranni nosii s shiroki kysi rykavi ot bjalo nadipleno platno i s cherveni shalove, omotani okolo glavata, chiito kraishta padaha na ramenete. Bjaha edri i visoki, s inatchijski zaviti mustaci, zagoreli lica i kosmati gyrdi. Ostavjaha predizvikatelno planinskite si koncheta na trotoara pred vhoda na cyrkovnija dvor, a ponjakoga njakoj ot tezi delii, za da pokazhe sila pred grupichka gradski bezdelnici s blede lica, koito

gi nabljudavaha sys zavist i strah, vdigashe konja si i go dyrzheshe taka izvestno vreme na ryce nad glavata si. Oshte edno sybitie mi se e vrjazalo jarko v pametta: prez proletta na 1943 godina po glavnata ulica ustashite vodeha grupa vyrzani romanijci. Syprovozhdaha gi policai s dylgi kozheni manta, mazni splysteni kosi i lica pokriti s pypki, istinska gradska izmet, vyoryzheni s pistoleti i kami, a te se tytreha izmycheni, raneni, okyrvaveni, kato vylci, hvanati v kapan, a grazhdanite na Saraevo gi zapljuvaha, zhenite se hvyrlyaha vyrhu tjah i gi derjaha po licata. Prez pyrвите sledvoenni godini novijat rezhim oshte ne smeeshе da pokazhe, zaradi zapadnite syjuznici, istinskoto si ateistichno lice (dumata *revoljucija* se pojavi edva desetina godini po-kysno), ta tyrpeshe tezi cyrkovni praznici i shumnoto slizane na gorjanite ot planinata v grada, kydeto te otkrito pokazvaha privyrzanostta si kym vjarata na svoite pradedi. V tova imashe estestveno i inat, a i otkrita vrazhdebnost i prezrenie kym grada, kojto celi chetiri godini beshe robuval, dokato te prez cjaloto tova vreme sa bili svobodni v svoite gori. Tova se pokazvashe ponjakoga v njakoe kratko sbivane ili psuvnja, a nerjadko izmykvaha skriti dzhobni nozhove; tishinata se razcepvashe ot vika na probodenija, kryvta blikvashe i oskvernjavashe praznichnata belota na nechija riza. Zaradi tova, makar i pod zashtitata na novata dyrzhava, gradskata izmet, narechena togava proletariat, gi otbjagvashe, kato ostavashe glavno samo zloben nabljudatel, kojto narichashe tezi velikani, kakto i dnes, prezritelno *papani*. A tova bjaha potomci na syshtite onezi pochteni hora, koito s darenija i trud sa postroili тази cyrkva.

Tazi omraza na gradskite hora, izpylzeli ot staichkite i mazite, kym svobodnite velikani, kakvito togava mi se struvaha, opredeli i otnoshenieto na taka narechenite gradski syrbi kym “selskoto” naselenie na svobodnite planinski kraishtha. Oshte

otdavna hitrite stratezi na dneshnoto predavane na Saraevo povtorno pod isljamska vlast, bjaha hvyrllili kokala na razdora mezhdju saraevskite syrbi, razdeljajki gi na gradski i selski, narichajki pyrvite “raja”, a vtorite “papani”. Da prinadlezhish kym rajata stana pohti zapazena marka na gradskata aristokracija, ot koeto se podrazbirashe, che vseki syrbin v grad Saraevo e mnogo po-blizyk i po-sroden s chlenovete na kojto i da bilo drug narod i vjara, ako zhivee v negovija kvartal, otkolkoto s naj-rodniya si brat, kojto zhivee v planinata. I dnes syrbite dejstvitelno ostavat raja v tozi isljamski grad-dyrzhava, toest, grazhdani ot vtora klasa, no veche ne v onja syrdechen smisyl, a v istinskija, bukvalnija, otnovo syzhiven smisyl na raja ot dylgija period na robuvane pod turska vlast. Edna tipichno gradska hitrina, na kojato edva li njakoj obryshtashe seriozno vnimanie, poluchi taka otnovo znachenie na robstvo i bezpravie.

I po tova kak gleda na vjarvashtite, Saraevo vinagi e bilo razlichno ot ostanalite gradove. Navsjakyde po sveta redovnoto poseshtavane na hramovete se schita za tvyrdo dokazatelstvo, che chovek e porjadychen i na mjasto; nakratko, shtom e vjarvasht, i na nego samija mozhe da mu se vjarva. Samo v tozi grad, a osobeno shto se otnasja do pravoslavnite, na onezi, koito hodeha na cyrkva, se gledashe sys symnenie i podozrenie, smeseni s prezrenie. Dori i mnogo syrbi se hvaleha, che nikoga ne hodjat na cyrkva, koeto se schitashe za izkljuchitelna progresivnost.

I samata malka cyrkva na Bashcharshija e stroena na vremeto polutajno i protiv togavashnite zakoni, i chast ot tozi zagovornicheski duh verojatno se e zapazil i v nejnite steni i niska kambanarija, kojato ne trjabvalo, kaktto v ostanalite gradove, da se izdiga po-visoko dori i ot blizkite pokrivi. Sjakash prez cjaloto vreme okolnite sgradi ja bjaha krili ot zli

pogledi i odkrita vrazhdebnost, s kojato novata bezbozhna vlast nadminavashe dori turskata.

Mozhe bi odgovoryt za proizhoda na tova chuvstvo se krie v starite hroniki:

“Kogato turcite doshli v Bosna, razrushavali i paleli, razrushili i starata pravoslavna cyrkva v Saraevo. Minali njakolko godini, narodyt se vyrnal i zamolil sultana v Stambul da razreshi otnovo da napravjat cyrkva. Sultanyt odobril i dal ferman, che mogat da napravjat cyrkva, no che osnovite j ne trjabva da bydat po-golemi ot razpynata volska kozha. Horata ot Saraevo se natyzhili, dokato ne se nameril njakakyv mydyr starec i rekyl: ‘Nie hubavo shte si izrezhem ot edna volska kozha tynyk kaish, shte izrezhem v kryg edno cjalo parche i kolkoto dylyg byde kaishyt – neka tolkova da bydat osnovite na cyrkvata’. Narodyt go poslushal, vzal kozha i ja narjazal, izmeril, postavil osnovi, i za kratko vreme napravil тази dнешnata Stara cyrkva.

Kogato turcite videli tova, se nahvyrlili da rushat hrama, storil im se goljam, a narodyt hubavo im pokazal onja sultanov ferman, dokazal, che sultanyt im razreshil da napravjat cyrkva s razmerite na edna volska kozha, a turcite vdignali ryce i cyrkvata ostanala syshtata chak do dnes.”

Imeto na grad Saraevo e systaveno ot dve dumi: turskata *saraj* i srybskata *evo* (‘eto’). *Saraj*, inache, znachi dvorec, a nasheto *evo* go pokazva. Vezirskijat dvorec, ot kojto bil upravljavan tozi grad, se namiral chak do 1853 godina na mjasto, narichano Begluk.

“Na zemjata ima mnogo gradove s ime Saraj – zapisva v pytepisa si znamenitija svetoven pyteshestvenik Evlija Chelebi prez 1664 godina. – Ak-saraj v Anadola, Tabe-saraj mezhdu Persija, Gruzija i Dagestan. Shehir-saraj na brega na reka Eredelja... Vize-saraj v Rumelija i drugi. No tozi bosnenski

Sheher-Saraevo e ot vsichki tjah naj-razvit, naj-krasiv i naj-zhiv...”

Saraevskijat poet Sableti ot sedemnajseti vek vyzpjava v “Mykite na srceto”:

*Kak da hvalja grad Saraevo, kogato
v srceto si useshtam myka za negovite hora,
v koito njama
ljubov, a samo laskatelstvo.
I makar che tova e moeto gnezdo, v nego sym
se rodil
i izrasyt, kakvo drugo da kazha, kogato
ne se razviva prijatelstvoto...
Naistina, dumite mi sa izpylneni
sys nepoznavane,
zashtoto v nego ima sataninski nravi.*

Vse pak, za procutija dervish Mehmed Kuranija, kojto podpisval stihovete si s imeto Mejli, v nachaloto na osemnajseti vek, njama po-hubavo mjasto na zemnoto kylbo:

*Vyzdisham, kogato se spomene novolunie
v Saraevo; izgori me ogyntat na tygata
ot razdjalata s nego.
Samo v raja mozhetе da namerite negovata voda
i vyzduh
Kyde, syrce, ima po celija svjat grad
raven na Saraevo?*

Dylgogodishnijat saraevski katolicheski sveshtenik, franciskanecyt fra Gyrgo Martich (1822 - 1905), zavyrshva svoeto stihotvorenie “Plach ot Bosna” sys slednite stihove:

*Spokojno tuk da zhiveem ne mozhem,
a da izbjagame nanikyde ne smeem...
Kleti hora, kakvo sme zasluzhili.*

Sjakash predchuvstvajki, che saraevskite syrbi sto godini po-kysno, pri eksod, shte izkopavat ot grobovete svoite myrtyvci, otnasjajki gi sys sebe si v izgnanichestvo, Petar Kochich prorocheski pee v svojata “Molitva”:

*Bezmilostno me gonjat ot grobishteto, bichuvat me
strashno i dumite mi zasjadat v gyrлото. Grobovete ostavat
neopeti sys slova chisti, neporyseni sys sylzi iskreni, a majki
posinjavat neutesheni s uteha blaga, i se gnevi v ljut gnjav i
bozhieto, i choveshkoto syrce, i myrtvi tela v myrtveshki odezhdi
se vdigat ot neoplakani grobove i nadavat uzhasjavasht voj i
stonove, ta dushata na chovek da iztrypne i se smrazi.*

Za zlochestija hyrvatski poet Tin Uevich, kojto zhivjal v Saraevo celi sedem godini v neshto kato dobrovolno izgnanichestvo, “Sydyt, poshtata i telegrafyt, teatyryt i Hramyt sa kutii i sandyci, nad koito se nosjat oblaci.”

Dokato za anglijskija pisatel i diplomat Lourens Darel v stihotvorenieto “Saraevo”:

*Njama mnogo istorija? Mozhe bi. Edinstveno
tazi zlokobna
tymna krasota, razcyfnala pod feredzhetata,
ulovena v spektyra na edin umirasht stil:
selo kato instinkt ostaven da otslabva,
oformeno okolo otzvuka ot edin revolveren
izstrel.*

Darel javno misli za izstrela na Princip sreshtu erchercoga Ferdinand prez juni 1914, kojto napravi ot Saraevo edno ot naj-zlokobnite mesta v sveta.

“Vidjal sym mnogo gradove, prochuti sys svojata krasota – pishe Robyrt Mynrou v samoto nachalo na tozi vek v svoja trud ‘Rambles and studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia’ – Damask i Erusalim. Kajro i Carigrad, Venecijata na severa i Venecijata na juga, no nito edin ot tjah ne e predizvikal u men tolkova vyzhishtenie kato Saraevo.”

Za bezimennija frenski pytepisec ot 1890 godina (‘Du Danube á l’Adriatique’) to e “istinski kosher ot gradini, kupoli i chervenikavi pokrivi, chudna smesica ot zelenikava masa i belota; tuk-tam vretenoto na njakoe minare iznikva v chistoto nebe i zavyrshva s iskra ot metal...” Sravnjavajki razpolozhenieto na alpijskite gradove, koito e vizhdal v podnozhiето na visoki planini, pisateljat iztykva, che te ne sa “kato Saraevo, polozhili glavata si vyrhu samite gyrdi na velikana i pritisnali se vlyubeno kym nego... Smajvashta kartina na isljamska Bosna, dvojno revniva za svojata usamotenost i za svojata svoboda – se kazva po-natatyk, – otdelena ot ostanalija svjat chrez obichai i religija, ubezhishte na fanatici i planinci; prez vekovete e branila svojata diva izoliranost i kriela tajnite si v zavoite na svoite klisuri...”

Pishejki pohvala za tozi grad – “Pogled kym Saraevo” – u Ivo Andrich vse pak se prokradva misylta, che tozi grad napomnja na pajak pred puknatina, ot kojato izliza, no ot kojato nikoga sled tova ne se otdelja.

Krasotata i neshtastieto sjakash tuk vinagi vyrvjat zaedno, prepleteni vyv vechna, nerushima pregyrdka. Mozhe bi v tova e skrit starijat shifyr na saraevskata syblaznitelnost? V

starite turski dokumenti Saraevo, inache, se naricha “ognishte na vojni i cvjat sred gradovete”.

“Ponjakoga se chuvstvam tuk taka, sjakash ot tyga shte zagubja razsydyk, sjakash shte mi se zavie svjat ot praznota v glavata... – izpovjadva se saraevskijat pisatel Isak Samokovlija pred svoja prijatel Oto Bihali Merin po vreme na razhodka. – Vsichko e otminalo, vsichko, koeto tuk e bilo realnost, e izcheznalo.”

Pri тази razhodka, Oto Bihali si spomnja za izvestnija lokal *Shadravan*, kojto beshe zapazzenata marka na noshtnija zhivot v Saraevo:

“Poznavah tova mjesto. Reminiscencii za harem, osigureni chrez atrakcii s orientalsko-arabski iluzii, palmi v saksii, baklava i tanc sys korem. Mjesto s losha slava, mechta za poluvyzzrastni, kopnezh za drebni hora, oficeri, koito se dyrzhat kato golemci, i chuzhdenci, koito iskat da se naslazhdavat na znamenitostite na grada.”

Eto i nashite syvremennici...

Poetyt-izgnanik Rajko Petrov Nogo razkriva syshtnostta na Saraevo v “Mygla”, 1972 godina:

*Duhyt na tozi grad – mygla mu e imeto
Sys nepoznata sol materijata ot men izsmukva...*

V Saraevo prez syshtata godina, za edin drug poet, Radovan Karadzhih:

*Izgarja gradyt kato buchka tamjan,
a v tozi dim i nashta syvest krivolichi.*

Naj-mladijat ot vsichki v dylgata plejada poeti, koito sa vyzpeli Saraevo, Dejan Gutal, oplakva svoja izguben grad:

*Molja te, Bozhe, da mina prez vseki hubav grad,
samo ne daj i na syn da se razhozhdam v Saraevo.*

Syshtestvuvat gradove, prysnati po vsichki kontinenti, mnogo po-golemi, po-shtastlivi i po-krasivi ot Saraevo, koito nikoga ne sa imali svoite poeti da gi proslavjat, nito drugi pisатели, osven onezi, koito pishat *bedekeri* (pytevoditeli). Za da byde njakoj grad naistina znachim, ne e dostatychno da byde samo krasiv i shtastliv, tochno kakto i v istorijata na literaturata njama golemi romani za shtastlivi zheni bez minalo; glavnite geroini sa vinagi krasivi neshtastnici; Manon Lesko, Ema Bovari, Ana Karenina ili Lejdi Chatyrli...

Andrichevijat pajak, kojto ne izliza napylna ot sjankata na svojata dupka, e razpynal, izglezhda, nevidima pajazhina nad Saraevo, v kojato, bez da znaem, sme zapleteni zavinagi vsichki nie, koito sme se rodili tuk i sme pisali za nego. Tazi lepkava i nerazkysvashta se pajazhina ot fini nostalgichni nishki, ni dyrzhi privyrzani dori i togava, kogato sme na hiljadi mili dalech ot rodnija si grad. Ostavame nejni plennici do kraja, a kogato umrem, mozhem da bydem sigurni, che shte stanem pljachka na tozi goljam pajak, kojto tyrpelivo ni chaka.

– Saraevo e bogato na okolnosti – kaza edno uplasheno momche pred izvesten reporter, kogato toj go sprja na Glavnata ulica.

Televizijata razprostrani tova izrechenie v mnogo gradove, v mnogo stai.

Taka go chuh i az na njakolko stotin kilometra na sever.
“Saraevo e bogato na okolnosti...”

Sjakash drugite gradove ne sa? Gmurnah se s otvoreni ochi v tova izrechenie i izpluvah s ryce, pylni s privyrzanost kym Saraevo. V tezi pet dumi beshe syhranena tajnata ljubov, systavena ot zatypjavashti shkolski uroci i izleti, na koito gimnazistite za pyrvi pyt otkrivat vyzbuzhdashtoto tjalo na devojkata vyrhu myha na Trebevich. Bozhe, Saraevo e bogato na okolnosti...

(1970)

*134. Blagosloвете сега Господа,
vsichki rabi Gospodni,
koito stoite noshtem v doma Gospoden.*

*2: Dignete ryce kym svetilishteto
i blagosloвете Господа!*

*3: Shte te blagoslovi ot Sion Gospod,
Kojto sytvori nebeto i zemjata.*

*Vsemogyshtestvo bozhie, nemosht idolska.
Aliluja, aliluja, aliluja.*

Zvyntjat i treptjat glasovete na monasite v molitvata, kojato, kato nevidima reka, teche v noshtta, prez cyrkvata. Kamennite j steni sjakash gubjat tezhestta si, prevryshtat se v cipa, raztvarjat se i se stopjavat v tymninata, otvarjajki se kym nebeto, koeto bezshumno se spuska kym onezi, koito se moljat. I veche ne se razbira tochno, dali vseoproshtavashtata vselena se spuska kym nas ili nie samite se izdigame kym nebeto. Vsichko izglezhda vyzmozchno v tezi blagosloveni chasove na chudoto, dokato se izrezhdat smirenite glasove na hilendarcite, koito edin sled drug chetat Psalmite Davidovi, sjakash prez vsichki tezi vekove ne e i prekysvalo cheteneto na Psaltira; dokato to vse prodyzhava, shte bydem spaseni i shte syshtestvuvame i nie,

zhivite, i onezi, koito otdavna sa myrtvi. Izpylnen s topli choveshki glasove i vjara, hilendarskijat hram se izdiga i se ree v tymninata na lepkavata sredizemnomorska nosht i osvetjava greshnata zemja vmesto zagasnalite zvezdi. Izchezva umorata v krakata, stanali olovni ot dylgoti stoene, prestavame da useshtame telata si, a dushite ni se otvarjat kym vsichki izcheznali lica, koito njakoga sme sreshtali. Te ni izpylvat s milostta na proshkata, preminavat pred nas, spirat, gledat ni s blago ljubopitstvo i izchezvat v tymninata zad kolonite ili se raztvarjat v srebyrnata mygla na kupola.

Njakoga otdavna v grad Saraevo zhiveeshe chovek na ime Stefan Meze. Beshe se zaselil v zlochesta Bosna oshte predi Pырvata svetovna vojna kato prishylec, a v nego se smesvaha avstrijska, ungarska i cheshka kryv, s primesi na evrejska ot plemeto Ashkenazi. Stefan Meze cjal zhivot bil kelner, chijato blestjashta kariera zavyrshila v hotel “Evropa” na izvestnija bogatash Eftanovich, s izstrela na mladija Gavrilo Princip.

S nisyk ryst, sysuhren i nabrychkan, vinagi v opyrpan cheren kostjum s omazana papijonka i bombe, Meze napomnjashe na garvan, kojto e poshtaden i ostaven da graka nad ruinite na prognilata cherno-zhyлта monarhija.

Zhiveeshe v bordej na edin ot yglite na Glavnata ulica, neposredstveno sreshtu Golemija park, na etazha nad sladkarnica i modno atelie s voali. Pritezhavashe edinstvenija muzej na menjuta v sveta, a sred naj-cennite rjadkosti se namirashe i menjuto ot poslednata vecher na erchercoga Ferdinand, kakto i list s vina ot koraba “Titanik”, chiito desertni vina be izpila solenata okeanska voda. Poznavah dobre pokojnija gospodin Meze i redovno go poseshtavah prez vreme

na letnite vakancii, opitvajki se da izsvirja neshto na astmatichnija harmonium s pedali za meha.

Vseki den, točno na objad, Stefan Meze izlizashe na prozoreca na svoeto pretrupano apartamentche i hranshe gylybite. Tyj kato pravel tova oshte ot 1908 godina, bezbroj pokolenija saraevski gylybi bjaha priviknali kym tozi obeden ritual, vrjazal se tehnite gylybovi dushi, ta godina sled godina vse poveche i poveche ot tjah idvaha, pokrivajki pajantovata kyshta – nejnite prozorci, komini i pokriv, kato njakakyv siv oblak ot pyrhashti krila.

Sled tova, njakyde v sredata na petdesette godini, kyshtata beshe srinata do osnovi, prosto izvadena kato izgnil kytnik, a terenyt usyrдно zaravnen, za da se postroi na nego universalen magazin. Stefan Meze poluchi nov, po-hubav apartament, v njakakyv visokoetazhen blok v Novo Saraevo, no chak do smyrtta si, vseki den, točno po objad, otivashe na praznoto mjasto, kydeto njakoga beshe negovija dom, s dzhobove, pylni s carevichni zyrna.

I o, chudo! Točno v miga, kogato cyrkovnite kambani oglasjaha dvanajset chasa, nebeto nad Glavnata ulica potymnjashe; ot vsichki kraishita na Saraevo dolitaha gylybi – onezi ot strymnija Bistrik i onezi ot Bashcharshija, gylybi ot Chifutnjak i Golubnjak, ot Kovach i Vratnik, sivi ptici ot Trebevich i jata ot Krajbrezhnata ulica – bezbroj saraevski gylybovi eskadrili.

Prez 1959 godina gledah тази scena i vyrhu lista s vinata ot kafeneto “Park” zapisah tova saraevsko chudo:

“Pticite padat vyrhu stareca. Veche sa zastanali na glavata mu, na ramenete mu, na ushnite midi, dopolovina izjadeni ot kylvane, na vyrhovete na negovite visoki, usyrдно zavyrzani obuvki. Te se hvashtat za negovata usmivka pyrhajki na visochinata na ustnite mu. Pticite stojat vyv vyzduha na onezi

svoi mesta, na koito njakoga sa stoeli tehnite ljubimi prozorci, tehnite komini, tjahnata antena na radioaparata marka *blaupunkt*, proizvodstvo 1926 godina.

Po syshtija neochakvan nachin, po kojto bjaha doleteli, pticite, s edno dvizhenie na krilata, po njakakvo mylchalivo gylybovo sporazumenie, otlitat natam, otkydeto sa doshli – vsjako jato v svojata posoka, vsjaka ptica sys svoeto jato. Mozhesh da usetish vjatyra v liceto si i suhija, pljaskasht razmah na tehnite krila. Kato jato ribi, kato senkite, koito tova jato ostavja na pjasychnoto dyno, otlitat malkite, sivi petna, otnasjajki sys sebe si mirisite na staroto Saraevo...”

Spomnjam si тази nerealna scena i prez тази nosht, kogato tozi grad e zavynagi izguben za men. No negovijat star duh vse oshte se ree nad pepelishtata v dushite ni.

Stoja i nevolno razpervam ryce; i, vizh ti – ot vsichki strani, ot nikyde, ot nishtoto, v syznaniето mi, kato gylybite na pokojnija Stefan Meze, dolitat izgubenite lica na prijateli, pyrvi ljubovi, rodnini i hora na izkustvoto, vsichki onezi, koito njakoga sym poznaval i obichal.

Otchajan sym. Za razlika ot gospodin Meze, az ne moga da im dam nishto.

Staroto Saraevo se ree taka izvestno vreme vyv vyzduha, a sled tova otnovo izchezva, ostavjajki me bez uteha.

*84.3: I ptichka si namira zhlishte, i ljustovica –
gnezdo, deto da polozhi pilcite si,
pri tvoite oltari, Gospodi na Silite,
Carju moj i Bozhe moj!*

Nashata kyshta se namirashe na Glavnata ulica, na polovinata pyt mezhdou Katedralata i Bashcharshija, svyrzvajki

po njakakyv nachin Evropa i preddverieto na Orienta, dve civilizacii i dva svjata v umalen mashtab. Tova e mrachna ulica, bez nito edno dyrvo, prilichashta na siv koridor, prez kojto se izliza napravo i bez otklonenie v neshto kato improvizirana orientalska prikazka – platenici ot ulichki i kjorsokaci, pazari i neochakvani ploshtadi s shadravani i mnozhestvo zanajatchijski i tyrgovski djukjancheta, koito prodylzhavat v dylgi i masivni skladove s naj-razlichna stoka. Vsjaka ulica nosi ime spored zanajata, kojto se uprazhnjava na neja: Kovachi, Kazandzhilyk (obrabotka na med), Kundurdzhilyk (obushtari), Chizmedzhilyk (chizmari), Kujundzhilyk (zlatari), Kjurchilyk (kozuhari), Sarachi (izdelija ot kozha), Halachi (darakchii), Abadzhilyk (izdelija ot sukno). A sred tjah sa prysnati rabotilnicite na shivachi, chasovnikari, bilkari, vyglishtari, sladkari i bozadzhi. Nad vsichko tova se poklashtat stoletni topoli i se zabivat kato strela v nebeto beli minareta, na koito pet pyti v denonoshtieto se kachvat mjuezinite, sipejki isljamski vopli nad Charshijata: “Allah e naj-velik, svidetelstvam, che njama drug Gospod, osven Allah, i che Mohamed e negovijat prorok. Elate na molitva, elate v hrama na spasenieto”. Otzad, syvsem nablizo, e tymnosinijat zid na planinata i strymnite mahali, chiito prozorci pazjat poslednija otbljasyk na slynceto, dokato dolu, v grada, se paljat ulichnite lampi.

V naj-gornata chast na nashata ulica se namira pravoslavната cyrkva, a ako se zavie nadjasno, po edna tjasna ulichka, se stiga do sefardskata sinagoga i njakogashnija evrejski kvartal, v kojto tezi trudoljubivi, predimno bedni hora, zhivejat oshte ot shestnajseti vek, kogato sa progonei ot Ispanija na kralica Izabela.

Polozhenieto na kyshta nomer 26, v kojato prekarah detstvoto si chak do devetata si godina, sjakash opredelja i moeto polozhenie v po-kysnija mi zhivot – vinagi mezhdinno!

Tazi trietazhna sgrada, postroena v neoklasicheski stil, nalozhen ot avstroungarskata kolonialna vlast, beshe vechno izpylnena sys sivkav sumrak; sjakash v neja nikoga ne pronikvashe silnata dnevna svetlina, koeto pridavashe na staite i koridorite izvestna tajnstvenost, a na vsichki predmeti i mebeli – nerealno *sfumato* (mek prelivasht se njuans) s lek dyh na muhyl i fin prah. Pred kyshtata minavaha relsite na edinstvenata tramvajna linija, kojato beshe s nomer edno i otivashe do Marindvor. Po тази linija se tytreha razdrynkani tramvai sys sin cvjat. Kyshtata, kojato se namirashe na ygyla na Glavnata ulica i edin kjorsokak, zavyrshvasht s izgnil stobor na mjusjulmanski dvor, sjakash ne beshe sgrada, a samo evropejska maska, kojato skrivashe misterijata na Orienta, styblata na slivite i dyrvenite reshetki na zhenskite pokoi. Na тази kyshta na ygyla imashe tjasna metalna postavka za dryzhka na zname, pod kojato se namirashe tabelata s imeto na ulicata. Ne vjarvam v Evropa da zhivee njakoj, imeto na chijato ulica da sa smenjali tolkova pyti! Naj-napred, kogato bila trasirana, nosela imeto na imperator Franc Josif, za da byde imenovana prez 1918 godina Aleksandrova, po imeto na kralja-obedinitel Aleksandyr Karadzhordzhevich. Prez april 1941 godina, v nashija apartament na pyrvija etazh, ot chijto prozorec vinagi se smenjaha syshtestvuvashtite tabeli, nahluha hora s dylgi kozheni manta i shapki, na koito imashe kato znak bukvata U, hvyrliha predhodnata bjala tabela na ulicata i postaviha nova s imeto na D-r Ante Pavelich, za da ja hvyrliat i neja chetiri godini po-kysno njakakvi drugi hora, syshto v kozheni manta, no s kasketi, a na nejno mjasto da postavjat nova, sinja – Ulica na marshal Tito. I pak, v kraja na тази, poslednata vojna, na тази ulica otnovo beshe smeneno imeto – sega se naricha Ulica na Mula Mustafa Basheskija. Vmesto kozheni manta, tozi pyt horata, koito nahluli v apartamenta na pyrvija etazh, noseli kozheni jaketa i maratonki, a na glavite si imali zeleni bareti s

lilii – oshte vednyzh lamarinenata tabela s imeto na ulicata padnala na trotoara. Oshte ot naj-rannite si dni, znachi, neosyznavajki tozi vazhen urok, se ucheh na prehodnostta na slavata i mogyshtestvoto, dokato zvyunkite udari na lamarinata vyrhu asfalta, kato chineli, otbeljazvaha kraja na ot delnite chasti na тази kyrvava sjuita.

Dnes v Saraevo vsichki ulichni tabeli sa vmesto sys sin cvjat – zeleni.

Po glavnata ulica, pod nashite prozorci na pyrvija etazh, techeshe i otminavashe istorijata.

Vizhdal sym kak kraliski oficeri na kone s lyskav kosym, nosjat s beli rykavici svjatoto si koledno dyrvo, za da go zapaljat pred mynichkata pravoslavna cyrkva. V ushite mi oshte otekva gluhija tropot ot kopitata po granitnite paveta, s koito ulicata beshe zastlana po onova vreme. Mahahme im ot prozorcite, a te, usmihvajki se, ni otdavaha chest, dokato moite leli vyzdishaha i byrsheha sylzite si.

Po тази ulica minavaha i pogrebalni ceremonii. Pravoslavnite, s vladikata na chelo, otivaha kym Koshevo, kydeto se namirashe nasheto grobishte. Mjusjulumanskite *dzhenazeta* (pogrebenija) i evrejskite pogrebalni shestvija se dvizheha v protivopolozhna posoka, zashtoto tehnite grobishta lezhaha po sklonovete na vyzvishenijata nad Charshijata.

Pod prozorcite techeshe i rekata ot demonstranti, kogato na 27 mart 1941 godina srybskoto naselenie protestirashe protiv Trojnija pakt, kojto knjaz Pavle podpisa sys silite ot Osta. Stojahme oblakyteni na prozorcite (lelja redovno podlagashe specialna vyzglavnica pod laktite), kogato pod nas vyv fajton mina nejniyat myzh, Nikola N. Barosh, v syprovod na dvama akordeonisti. Vdigna shapka kym nas i izvika: “Da zhivee kraljat! Po-dobre rat, otkolkoto pakt”, a vyodushevenata tylpa mu otgovori, vikajki burno: “Po-dobre grob, otkolkoto rob!”

Njakolko sedmici po-kysno, po syshtite tramvajni relsi premina i nemska vojska prez polurazrushenija grad. Treshjtjaha tankove pokriti s mrezi i maskirovychni sharki, tytneha kamioni s vojnicami pod kaski, a pred tjah se vozeha oficeri na motocikleti s koshove. Zapomnil sym sivite im rykavici i gladko izbrysnatite im lica. Nashite komshii mjusjulmani i hyrvati bjaha ukrasili s kilimi prozorcite na svoite kyshti. Hvyrljaha po tankovete i vojnicite cvetja i rykopljaskaha s vse sila. Mnogo placheha ot shtastie.

Edin mesec po-kysno, bez pravo da vyrvjat po trotoara, po platnoto kracheha i nashite dovcherashni sysedi – evreite, s zhylti lenti prez rykavite, na koito stoesh Davidovata zvezda. Posle zavinagi izcheznaha njakyde bez sleda.

Po tazi ulica izminavaha poslednija si pyt i vyrzanite s tel “izmennici”, kakto gi narichaha togava, kolonite plennici, na koito njakoj beshe vzal obuvkite. V letnija zdrach, sled policejskija chas, po sredata na platnoto zlokobno kracheha chlenove na feldzhandarmerijata s metalni polumeseci na gyrdite i pushki na ramo, a gluhijat tropot ot podkovanite im botushi otekvash v akustikata na opustjalata ulica.

Po neja preminavaha na niski cvileshti kone s dylgi spleteni opashki i cherkezite s drypnati ochi – zhyltite konnici na general Vlasov, koito kato kentavri se bjaha srasli sys svoite zhivotni.

Pristypvaha malodushno i domobranskite družini, a kogato rotnijat im podvikvashe: “Hajde, momcheta, pesen!” – zahtjavash neshto podobno na voj ot gyrlata na nasilstveno mobiliziranite vojnicami.

Gledahme i patetichnija marsh na italianskite eskadroni, tehnite po orientalski blestjashto lysnati obushta, kysite karabini i zaljulelite se grebeni ot pera vyrhu shapkite im, koeto prevryshtashe cjaloto zrelishte v parad na vyoryzheni petli...

I zaminavaneto na vsichki tezi vojski gledahme zad spusnatite zavesi; kolonite ot prashni, njakoga elitni, podrazdelenija na razgromenata armija E, tehните kraka, omotani v partenki i parcali, vyrzani s vryv, obgorenite im shineli, tehните paterici i tojzashki, oryzhieto, koeto beshe izgubilo pobedonosnija si bljasyk, pokrito s tynyk sloj vtvyrdena kal, lenivo premetnato prez otslabnalite ramene, i otkritite kamioni, v koito lezhaha smeseno myrtvi i raneni, gledashti nebeto nad kyshtite s praznite pogledi na otchajani hora. Tozi pyt nashite sysedi gi izprashtaha s plach, pisyci i vikove: “Pak shte se vyrnete pri nas! Shte dade Allah, shte se vyrnetel!”, a te gi gledaha s bluzhdaesht pogled, umoreni do smyrt, sjakash izobshto ne gi vizhdaha s bledite si ochi pod prashni klepachi.

Sled tjah ostavaha gluhi eksplozii. Poslednijat otrjad, kojto napuskashe grad Saraevo vdigashe vyyv vyzduha vsichki po-vazhni sgradi.

I osvoboditelite posreshtnahme. V zdracha na peti april 1945 godina vidjahme kak byrzi senki pretichvat prez ulicata, prikriuvajki se zad yglite. Pred nashija vhod postaviha kartehnica i zalegnaha zad neja na trotoara, premetnali lentata s patroni prez ramo. Podvikvaha edin na drug: “Svryzka! Poddyrzhaj svryzka!”

Na sledvashtija den po obed, tyrzhestveno vljazoha v grada. Pred vsichki na buen bjal zhrebec, pod chiito kopita hvyrchaha iskri po granita, jazdeshe stroen oficer s shapka, na kojato imashe chervena petolychka. Osvoboditelite ne marshiruvaha kato ostanalite vojski; kracheha vseki za sebe si s pateshkata si seljashka pohodka, okicheni s bombi, pistoleti, prepasani s patrodashi, s naj-razlichno oryzhie v ryce i prez ramo.

Onezi syshtite myzhe i zheni, koito prednija den bjaha plakali, izprashtajki razgromenata okupacionna vojska, prishiha

na svoje baretki, narecheni “francuzojki”, i na bombetata si golemi petolychki, nepohvatno izrzazani s nozhici ot cherveno sukno. Samo che tozi pyt njashe cvetja – bjaha izrazhodvani pri izprashtaneto prednija den. Naj-glasovitite sred tjah stanaha samo sled sedmica ulichnata vlast. Okaza se, che prez cjaloto vreme na vojnata tajno bili podpomagali narodoosvoboditelnata borba. Dyrzhaha se kym nas vrazhdebno, kato pred razgromeni burzhoazni ostatyci. Mnogo ot tjah stanaha ideoloji na novata vlast, no vinagi izvryshtaha ili svezhdaha pogled, kogato se sreshthaha s mojata stara lelja, kojato i v tezi godini na nemotija i nasilie uspjavashe da poddyrzha bezukoren bljasyka na politurata vyrhu mebelite v gostnata staja.

Nakarani da pejat, vypreki che ne im beshe do pesen, po Glavnata ulica minaha i trudovite brigadi, systaveni ot grazhdani, koito bjaha izkarani ot domovete si da razchistvat ruinite.

Njakolko dena po-kysno ottuk vodeha i edin vyzrasten vyzdebel chovek sys siv kostjum, kojto noseshe okachena okolo vrata si tabela, na kojato beshe napisano: “Az sym spekulant. Dokato vie gladuvahte, az zabogatjavah.” Syvsem izguben sred razjarenata tylpa, kojato go vodeshe i syshtevremenno go bieshe, chovekyt se tytreshe, opitvajki se prez cjaloto vreme da zapazi dostojnstvoto si i shapkata na glavata si, kojato neprekysnato padashe. Govoreha, che nakarali dyshterja mu – prochuta gradska krasavica – pyrva da pljue v liceto mu pred vsichki.

Po sredata na ulicata ot vreme na vreme minavashe i njakoj dripav ciganin, vodesht njakvoja edra bosnenska mechka na veriga, kojato j se vrjazvashe v ranite na izlinelija kozhuh. Syprovozhdashe go obiknoveno momche, koeto udrjashe *tarabuka* – malyk timpan. “Igraj, Mishko!” – izvikvashe i drypvashe s verigata halkata, kojato beshe prekarana prez

nozdríte na zhivotnoto, pri koeto neshtastnata mechka se vdigashe na zadnite si kraka i izvyrshvashe njakolko dvizhenija, sjakash tancuva, gledajki ni s tyzhnite si kryvjasali ochi, tochno kato svoja pedshestvenik s tabela na vrata.

Po syshtoto platno na ulicata pristigaha s dyh na planina i skrezh po mustacite si, sjakash otkyrteni ot sklonovete planinci, prishporvajki drebnite si planinski kone, natovareni s nasecheni i nacepeni dyrva za ogrev i torbi s dyrveni vyglishta, vikajki, kolkoto im glas dyrzhi: “Narychi, kjumjur!”, a sled tjah chesto i cigani, koito popravjaha chadyri i kalajdisvaha izhabeni sydove: “Kyrpim tendzheri, kancheta, korita...”

Osven tramvaja, dvizhenieto beshe rjadko – samo po njakoj kamion, voenen dzhip, katafalkata s resni na blizkoto pogrebalno bjuro “Konkordija” ili leka kola predvoenno proizvodstvo. Njakolko godini sled vojnata bjaha postaveni oshte edni relsi, taka che tramvajat mozheshe da obyrne na Bashcharshija i da prodylzhi vechnija si kryg, a granitnite paveta bjaha zameneni s asfalt.

Otletjaha godini i ulicata ot novo zakipja, kogato po neja trygnaha demonstracii protiv Italija, kojato, vypreki i pobedena vyv vojnata, v kojato nie bjahme pobediteli, uzh iskala da ni otneme nashija grad Triest, za kojto ne znaehme dori kyde se namira. Tozi pyt rekata ot hora se nasochvashe kym Amerikanskoto konsulstvo, koeto togava se namirashe v koketna sgrada s gradina, nad Markale.

Na dvesta krachki juzhno ot nashata kyshta se izdigashe Katedralata, dobre oformena sgrada ot tymnosiv kamyk, sys strogi linii, s edinstvena ukrasa – razkoshna rozetka, prez chiito ornamenty vyv formata na cvetja vsjaka nedelna sutrin izblikvaha grymkite tonove na tokatite i fugite, izsvireni na organa. Tezi vylnuvashti zvuci, taka razlichni ot vsichko, koeto mozheshe da se chue v tozi grad, se noseha, otrazjavajki se v

natrufenite fasadi na Shtrosmajerovata ulica i preminavaha prez plitkata reka, sblyskvajki se s mahalite, koito pylzjaha po hylmovete, izdigajki se pravo kym nebeto. Ot vreme na vreme okolo katedralata se sybirashe katolicheskoto naselenie, za da obrazuva procesii. Togava iznasjaha *ripidi* (horugvi) i bogato izvezani cyrkovni znamena i okichena nosilka, na kojato sedeshe Bogorodica s malkija Isus v skuta ot polihromirano dyrvo v rozovi i svetlosini cvetove, ukrasena sys zlato, tjul i raznocvetni girljandi. Pred shestviето vyrveshe katolicheskija arhipiskop, obkryzhen ot katolicheski sveshtenici i monasi v tymni odezhdi, prepasani s beli vyzheta s piskjuli.

Na ygyla, sreshtu Katedralata, vyv vitrinata na magazina za delikatesi na semejstvo Chorovich, se klanjashe malyk arabin s ogromen tjurban, naj-goljamoto chudo ot moite ranni godini – reklama za *Frankovoto* kafe. Mozheh da stoja pred nego i po cjal chas, chudejki se kak vinagi zatvarja ochi, kogato se pokloni, i kak otnovo gi otvarja, kogato povdigne glava s blazhena usmivka. Tazi luksozna bakalnica beshe zatrupana s kolonialna stoka – sjakash v neja bjaha syhraneni vsichki aromati i vkusove ot Dalechnija Iztok: cherni pryhici vanilija, kanela, beli orehcheta, vsichki vidove podpravki, njakakvi strani, syvsem nepoznati, izsusheni ribi, susheni gyshi butcheta za evrejski goshtavki, boja za velikdenski jajca v paketcheta i miniatjurni kartinki, koito se lepjat vyrhu tjah, a na tezgjaha – desetina nakloneni otvoreni stykleni burkani s naj-razlichni vidove bonboni, ot onezi, obiknovenite, sini i cherveni, do onezi, zelenite – gumenite i koprinenite – prodylgovatite, koito se zakachvat na elhata... I sled vojnata, po vreme na goljamata mizerija, v delikatesnija magazin na Chorovich bjaha ostanali sledite ot njakogashnata predvoenna peshtera na Ali-baba, makar che veche njamashe pecheno i nepecheno kafe v otvoreni chuvali.

Na stotina metra po-nadolu, v prodylzhenieto na nashata ulica, se namirashe knizharnicata *Simon & Katan*, oblicovana s tymno dybovo dyrvo ot poda do tavana i do visokata galerija s baljustrada Da stypish v neja znacheshe da vlezesh v syshtinska prikazka. Knizhki s kartinki s cvetni korici ot lakiran karton stojaha tuk do buketi ot raznoobrazni molivi *Koh-i-noor*, a pod stykloto na tezgjaha se izlezhavaha nedostizhimite avtomaticхни pisalki *Pelikan*, lupi za filatelisti, mikroskop i drugi nevizhdani chudesa. Ot tozi vylsheben magazin, nashata sysedka, starata gospozhica Sara Semiz, mi kupi goljama raztvarjashta se kutija s akvarelni boi *Faber* i chetka s lakirana cherna dryzhka, edin sluchaen hubav podaryk, kojto bezpogreshno me otvede kym mojata profesija.

*“Spomni si, Gospodu, bashtite i bratjata nashi
zaspali s nadezhda za vyzkresenie i zhivot vechen
i vsichki pochinali v nabozhnost i vjara,
i oprosti im vsjako sygreshenie,
volno i nevolno,
koeto sygreshiha s rechi, ili s delo,
ili s misyl.”*

Nikola N. Barosh, myzh na sestrata na baba mi, tyrgovec sys surovi kozhi na edro, pristignal v Saraevo kym kraja na minalija vek kato chirak ot selo Cyrni Lug nad Bosansko Grahovo, otkydeto bil i Gavrilo Princip. Kato mlad dobrovolec otishyl prez 1914 godina sys srybskata vojska na vojna i preminal s neja prez Albanija. Sled kato se vyrnal v Saraevo, byrzo stanal mnogo zamozhen iznositel na kozhi za Gyrcija i Anglija, a ot prostornite mu skladove se nosela ostrata mirizma na shtavena kozha po cjalata ulica Milosh Obilich, blizo do

Bashcharshija. Shest pyti faliral i pak stypval na kraka, zashtoto seljanite mu donasjali kozhi na veresija, za koito vinagi, pokysno, kogato se zamognel otnovo, plashtal mnogo poveche, otkolkoto struvali v dejstvitelnost. V kancelarijata, v prednata chast na sklada, sedeshe obiknoveno pred sekreter ot tymno dyrvo s bezbroj chekmedzheta i tajni pregradi, v koito dyrzheshe dukati, a se podpisvashe s natrufen podpis vyrhu firmeni blanki, koito polagashe vyrhu zelenoto sukno na sekretera. Prinadlezheshe kym kryga na znamenitite saraevski edri tyrgovci, koito pritezhavaha pohti cjalata charshija: familiite Despich, Dundzherovich, Peshut, Eftanovich, Pynjatovich, Besarovich i Kurshumlich – dyrzhaha v svoi ryce pohti cjalata tyrgovija v tozi grad... Spored avstroungarskite kadastr, kazhirechi shejset procenta ot Bashcharshija – tyrgovskoto jadro na grada – prinadlezhalo na srybskite tyrgovci. Tova bjaha potomci na pochtenite saraevski tyrgovci Damjan, Tripko i Jove, chiito imena sa zapisani v malkata hilendarska cyrkva “Pokrov Bogorodichen”, i koito s darenijata si prez 1740 godina napravili vyzmoznno restavriraneto na tozi hram. Sybiraha se vseki den v starata gostilnica na ime “Drina”, edna prizemna krychma, skrita ot pogledite na ulicata, dylboko v edin dvor blizo do pravoslavnata cyrkva. Obsluzhvashe gi lichno sobstvenichkata, baba Vasa (Stokich) i na tjahnata masa ne smeeshe da sedne nikoj drug. Tova beshe istinsko myzhko svetilishte, v koeto zhenite njamaha dostyp. Voneshe na ostyr dim ot puri, mirisheshe na meka rakija i na myzhki odekolon. Dokato bil pomlad, lelja izpadala v otchajanie ot tova, che mozhel da guljae i po tri dni i tri noshti v dolnoprobnata krychma “Volga” s kjočekchijkite – orientalski tancjorki, izpylnitelki na tanc s korem. Iz grada togava se shushukalo, che Nikola Barosh bil zatvoril “Volga”. Spomnjam si chicho Nikola ot po-kysno vreme, sys srebyrni mustaci i chetinema pobeljala kosa i sys

syvyrsheno skroenite kostjumi ot naj-fin anglijski plat. Noseshe zhiletki s kopcheta ot sedef, a nad obuvkite – geti sys srebyrna zakopchalka, koito mu svaljah, kogato si dojdesh v kyshti i metneshe s edno dvizhenie vyrhu zakachalkata sivata si shapka *borsalino*.

Prez april 1942 godina beshe otveden s naj-avtoritetnite syrbi kato zalozhnik, no beshe uspjat da podkupi zatvornicheskite pazachi i da izbjaga v Syrbija, za kojato nikoga ne beshe prestaval da mechtae. V Belgrad, v emigracija, tyrguval s kilimi i sedjal v “Zlatnoto burence” na Zeleni venac. Kogato se vyrna v Saraevo, firmata mu beshe nacionalizirana, za direktori bjaha postaveni bivshite mu chiraci, a nego go ostaviha, za da osiguri vyzmozhnost da tyrguvat s njakogashnite mu chuzhdestranni partnjori – na stranata j beshe nuzhna chuzhda valuta. Ne mozha da ponese mudnostta im i napusna vsichko, koeto beshe trupal s godini, i opita s razlichni sdelki, koito veche ne mu se udavaha kakto njakoga. Ne hodeshe i v “Drina” pri baba Vasa, a vsjaka vecher pieshe sam po polovin lityr rakija v kuhnjata si, zamezvashe s travnishko sirene i slushashe zabranenoto Radio London. Po tova vreme bjah edinstvenijat mu slushatel i chesto zaspivah s glava na masata, dokato toj visoko obvinjavashe novija rezhim na chiraci i pokvareni moshenici.

Vsichko, koeto nauchavah v uchilishte predi obed za novata istorija, chicho Nikola syshtata vecher go oprovergavashe, i tova oshte ot malyk mi pomagash da shvana i dvete strani-smyrtni vragove. Umrja ogorchen i zabraven, radvajki se edinstveno na vkusa i mirisa na sushenoto ovche meso – mirisa i vkusa na detstvoto mu – koeto dva pyti godishno mu izprashtaha rodnini ot mahalata Sajkovichi kraj Cyrni Lug. Negovoto propadane sydyrzhashe v sebe si istorijata na gibelta na starite saraevski tyrgovski familii. Naj-skypite

shapki s elegantno izvita periferija, rairanite kostjumi i rizite s jaki i mansheti ot *plastron*, dade na cigani v zamjana za pujki. Sivite geti ne iskaha da vzemat.

Aliluja, aliluja, aliluja.

Onazi fina chetka za akvarel i edin komiks predopredeliha, struva mi se, moja zhivot, koeto otdavna sym otbeljazal:

“Po vreme na vojната za njakolko godini v Zagreb izlizashe edno cvetno detsko spisanie, koeto se narichashe “Zabavnik”. Na pyrvata mu stranica se namiraha prekrasnite komiksi na bratjata Valter i Norbert Nojgebauer, koito razrabotvaha izvestni prikazki i izmisljaha napylna novi, sjakash vojната izobshto ne syshtestvuva. I dnes se pitam kak tezi dvama hudozhnici uspjavaha da ostanat golemi deca sred carstvoto na straha, uzhasa i nasiliето. Dali naistina bjaha tolkova detinski ili njakak si trjabvashe da prezhivejat tezhkite godini, praktikuvajki predvoennata si profesija, no tehnite prikazki v kartinki razpalvaha poveche ot kakvoto i da bilo po tova vreme kipjashtata mi fantazija. Mereh malkija si zhivot na samotnik s shtastlivite dni, kogato “Zabavnika” pristigashe v blizkata budka. Gladuvahme, kaktо i ostanalite grazhdani na Saraevo, ustojavajki s vylshebnite umenija i energijata, s kojato lelja se boreshe njakak si da ni prehrani po vremeto na vseobshtija glad. Njamahme pari za hljab, kakvo ostavashe za detski spisanija, no edna dobra zhena, njakoja si Evica, kojato raboteshe v budkata do nashata kyshta, izglezhda, razbrala glada za chetene v moite ochi, mi davashe nazaem po edin broj ot “Zabavnika” i ponjakoga mi pozvoljavashe da go zanesa i v kyshti. Budkata, inache, smyrdeshe na evtin voennovremenен tjutjun. Sedjah zad

shtanda i potyvah v komiksitate. Pisha vsichko tova zaradi edna prikazka, chieto zaglavie izobshto ne si spomnjam. Ne znam dori kak se kazvaha glavnite geroi, no si spomnjam, che v neja stavashe duma za edna neshtastna gyska, kojato pridvornijat gotvach na njakakyv lakom knjaz, kojto obichal gyshi pasteti i supi ot gybi, donesyl ot pazara v edna koshnica zaedno s oshte njakolko gyski, predvideni za kolene. Shte me razberete podobre, ako kazha, che prez tezi godini i nie bjahme predvideni za klane (samo ne se znaeshe tochnijat den), i che moite simpatii bjaha svyrzani s тази gyska po mnogo prichini, a ne samo zaradi tova, che – chudo nad chudesata – govorela na choveshki ezik! Nakratko, zlijat i vyzglupav gotvach poshtadil zhivota j, zashoto gyskata mu proshepvala tajni recepti za pasteti i supi, prevryshtajki izvednyzh negovata bezdarna kuhnja v istinski kulinaren hram. Knjazyt ne izgonval gotvacha, kojto bil pred uvolnenie, gotvachyt ne kolel gyskata, a tja trjabvalo – kakto Sheherezada prikazkite – neprekysnato da izmislja novi i novi jastija, izcherpvajki talanta si. Ot cjalata тази igra lyhashe smrazjovashta vremennost, tochno kakto i ot nashite zhivoti prez tezi sedmici, dokato vyrveshe komiksa na bratjata Nojgebauer. Skoro mojata gyska se izdiga do pryv pomoshtnik na nekadyrnija gotvach, kojto izpolzva nejnite izkljuchitelni kulinarni sposobnosti, prisvojavajki si nezasluzheni aplodismenti. Rabotejki chesto kato ‘pisatel v sjanka’ ili kato taka narechen ‘chernorabotnik’ prez periodite, kogato imeto mi ne otivashe mnogo na oficialnite izdaniija, chuvstvah se podobno na тази kleta gyska v sjankata na chuzhdata slava. Glavnite gotvachi vinagi imaha poveche uspeh ot nas, vtorostepennite grazhdani, na koito ne se vjarvashe dokraj. Vprochem, kak da vjarvash na njakakva stranna ptica? Nito gyskite, nito horata ja priznavali za svoja. Trjabvalo da dava vsichko ot sebe si za malkata privilegija da ne ja zakoljat, makar che neprekysnato

zaplashvali zhivota j: i kuhnenskite prisluzhnici, zavizhdashti za nejnite sposobnosti da ugoti na knjaza, i odgovornika za pticheto meso, a chesto i samijat glaven gotvach, kogato se razbesneel sled neuspeshni opiti da ja dostigne po umenija. Prez vsichkoto tova vreme neshtastnata gyska noshtem se prokradvala v gradinata na dvoreca i tam, v moreto ot trevi, panicheski tyrsela njakakva chudotvorna trevichka, kojato da ja izbavi ot nevoljata. Vryshtala se smyrtno umorena i razocharovana v svoja kafez, ochakvajki, nedospala, vseki nov den kato v koshmar. Sledvashtata nosht trjabvalo da izvyrshi istinski podvig, za da se dokopa do vratata. I naj-nakraja, njakyde v poslednoto prodylzhenie na risuvanata prikazka, gyskata otkriva spasitelnata trevichka i ja slaga pod kriloto si, tochno v momenta, kogato ja hvashtat i obvinjavat, che e veshtica. Razdrazneni ot nejnoto izkljuchitelno darovanie da gotvi naj-vkusni jastija, koito nikoj ne bil v systojanie da povtori, rykovodeni ot zavist i omraza, naj-nakraja otkrili tajnata na tozi uspeh – sega sa spokojni: gyskata poluchila onova, koeto v dvorcovija zhivot se naricha etiket! Ne e vazhno, che poveche njama da imat tolkova vkusni jastija na trapezata, mnogo povazhno e sega okonchatelno da sa sigurni, che talantyt izobshto ne syshtestvuva i che do shedjovrite vinagi se stiga po tymni i nepozvoleni pytishta. Nakratko, na malkija goticheski ploshtad na grada ot prikazkata se nasrochva tyrzhestveno ekzekutirane na gyskata – sybira se mnogo narod, idva i samijat knjaz s cjalata si svita. I tochno v momenta, kogato palachyt s cherna kachulka zamahva sys sekirata, za da otseche glavata na gyskata na eshafoda, tja, s edno otchajano dvizhenie, uspjava da dokopa s kljuna si onazi trevichka – i, o chudo! – v syshtija mig hvyrlja ot sebe si perushinata na neshtastnata ptica i se prevryshta v prekrasen mlad zlatokos princ, kogoto njakoj otdavna bil omagjosal. Estestveno, otnovo rodilijat se princ, se zheni za

edinstvenata knjazheska dyshterja i ja otvezhda sys zlatna kaljaska, v kojato sa vpregnati shest velikolepni beli zhrebci. Narodyt likuva. Kraj.

I tochno na tova mjasto zapochva mojata tajna vryzka s gyskata. Neja, estestveno, vsichki ja zabravjat. Oshte ot sledvashtata sedmica zapochva da izliza nov komiks, a az prodylzhavam da sym predviden za klane. Princyt si se izmykna ot okupacijata, a az ostanah v budkata, po-izostaven otkolkoto nikoga predi. Vljubvam se platonicheski v gyskata, kojato sa zabravili na eshafoda. V moite nespokojni synishta tja prodylzhava otchajano da tyrsi onazi trevichka okolo zamyka, pylen s tymni senki, ot koito debne opasnost.

Izlizame taka ot samite sebe si, ot onezi, njakogashnite, zapodozrenite, obvinenite i unizhenite, prevryshtame se v preuspeli lichnosti, izostavjajki dovcherashnata si perushina. Priblizhavame se – nadjavame se – kym shtastlivija kraj na lichnite prikazki, no zad vsichko tova ostavat onezi, koito godini nared sa ni predlagali ubezhishte: samite nie njakoga predi... Sivi, kljoshtavi, nevzrachni, kriejki bednotijata, syshtestvuvame vse oshte samo na redkite stari fotografii, snimani v provincialnite fotosaloni ili v uchilishtnite dvorove, pri zavyrshvane na njakoj klas. Kolko samo smeshni sme bili! – chudim se i ne vjarvame, che tova naistina sme nie, v liceto na onazi tragiczna gyska, kojato sme izostavili na proizvola na sydbata, nasred ploshtada, na eshafoda na palacha i pred ochite na zlobnata tylpa. Zaminavame v zlatni kaljaski pri drugite, smenjame prijateli, semejstva, stai, apartamenti, kyshti, hoteli, plazhove, strani, ezici, navici, pitietta, hrana, idej, zadylzhenija, obrazci i ideali; zabravjame stradanieto, koeto ni e izdignalo nad posredstvenostta, bednostta, kojato ni e napravila stoici i pobediteli, zabravjame sebe si, osvobodeni naj-setne ot vlastta na lokalnite knjazove i nekadyrnite gotvachi po hotelite v

malkite gradcheta – no onazi gyska oshte ni tyrsi, za da uredim smetkite si, a nie tvrde dobre znaem, che shte se chuvstvame udobno v novi kozhi.”

Gospodi, spomni si i Maestrotu – pyrvija istinski hudozhnik, kojto vidjah prez zhivota si. Beshe samouk, koj znae koga i kyde se beshe nauchil da risuva i da zhivee ot svoja zanajat. Iznasjashe starija polevi stativ na ulicata i postavjashe na nego razpynato platno. Zakachvashe tuhla za vryvta, vyrzana za trinozhnika, za da ne go sybori vjatyra, otvarjashe na trotoara poliranata dyrvena kutija s boi, postavjashe palitrata vyrhu paleca si i izvezhdashe na neja po malko maslena boja ot pochti izrazhodvanite tubichki, i zapochvashe da risuva ljubimija si motiv – Mali Alifakovac, strymna ulica, pylna s turski kyshti, kojato zapochva ot grobishteto pod dzhamijata, v koeto se namirat belite nadgrobnii kamyni na bratjata Morich, a zavyrshva sjakash v nebito, nad strojnite topoli. Na glavata si vinagi noseshe kepe, podobno na rembrandovoto, a prystite si, izcapani s boja, byrsheshe v izbeljalata si i nasharena kurtka, ot chijto dzhob ot vreme na vreme izvazhdashe malko plosko shishence s rakija, i, sled kato se ozyrneshe da ne bi da go gleda njakoj, drypvashe dylga glytka. Dreben na ryst, s nabrychkano lice i dylga prosharena kosa, kojato padashe na protritata jaka na rizata mu s papijonka, Maestrotu beshe neobichajno uchtiv i trudoljubiv chovek, kojto se beshe zhenil njakolko pyti – poslednija pyt za domashnata prisluzhnica, kojato mu vodeshe domakinstvoto. Oplakvashe se, che go podcenjavat i che ne mu pozvoljavat da zaeme v izkustvoto mjastoto, koeto mu se polaga. Prehranvashe vsichkite si deca ot razlichnite si brakove s tozi zanajat, prodavajki kartinite si na bezcenica, a vinagi s nadezhda, che njakoj den, naistina, shte napravi shedjovyr.

Beshe izključitelno dobyr hudozhnik na cvetja. Na negovite platna te sjakash eksplodiraha v bezbroj cvetove, dotogava nevizhdani v Saraevo. Otvoryt na tezhkata palitra s naslojavanija ot vtvyrdeni boi mu beshe napravil mazol okolo paleca, kojto toj pokazvashe s gordost, dokazvajki taka na sebe si i na drugite, che mnogo i vseotdajno raboti. Vypreki che akademichnite hudozhnici go podcenjavaha, ponjakoga mu pozvoljavaha da okachi po edno svoe cvete na obshti izlozhbi. Na otkrivaneto stoeshe napereno pred svoeto platno, poklanjajki se uchtivo na vsichki strani, a razkoshnijat mu buket vyv vaza ot bjala keramika – istinsko malko tyrzhestvo za okoto – sjakash s vytreshnata si svetlina, ot naj-zabutanata chast na izlozhbata, ogrjivashe celija mrachen Pavilion, prepynnen s akademichni kartini.

Dali Maestroto, veche na vyzrast, e uspjat da prezhivee vojnata v Saraevo? Prez tova vreme nikoj ne e kupoval cvetja. Dali e trjabvalo da nacepi i izpolzva za otoplenie ramkite na svoite kartini i samija stativ, za da ne umre ot stud?

Myrtyv ili zhiv, pomiluj go, Gospodi.

109. Bozhe na mojata hvala! nedej premylchava,

2: zashtoto protiv mene sa se otvorili

nechestivi usta i usta kovarni;

govorjat mi s lyzhliv ezik;

3: otvsjakyde me okryzhavat s nechestivi dumi,

bez prichina se vyoryzhavat protiv mene;

4: za mojata ljubov te vrazhduvat protiv mene,

az pyk se molja;

5: vryshtat mi zlo za dobro,

omraza – za ljubov.

Pyrvoto hudozhestveno proizvedenie vidjah na stenata na nashata trapezarija. Tova beshe “Preselenieto na syrbite” na Paja Jovanovich v shiroka i plitka dyrvena ramka masovo proizvodstvo – edna ot bezbrojnite hromolitografii, otpechatani v Zagreb v nachaloto na veka – naj-otdolu pisheshe, che “vsichki prava si zapazva Petar Nikolich”. Nito edin po-dobyr srybski gradski dom ne mozheshe i bez podobnata oleografija “Hercegovski robi” na Jaroslav Chermak, a hyrvatskite semejstva v svoite gostni dyrzhaha “Synjat na Gundulich” na Vlah Bukovac. Mjusjulmanite njamaha hudozhestveni proizvedenija, ponezhe tova se zabranjavashe ot religijata im. Kato mlad sym vizhdal takiva samo u onezi, koito bjaha blizki s izkustvoto; ostanalite, osven semejni fotografii imaha samo kaligrafski izpisani suri ot Korana na arabski, koeto imashe tvyrde tajnstveno vyzdejstvie.

“Preselenieto na syrbite” beshe reproducirano na hartija, kashirana vyrhu razpynato platno, v zlatistozhyltata palitra na rannata esen. Kogato me pusneha v polutymnata trapezarija, kydeto v natrufeni bjufeti ot orehovo dyrvo, zad polirani stykla, bleshtukaha kristalni servizi, porcelan, figuri ot cvetna majolika i lyskavijat mesing na sveshtnicite, mozheh s chasove da gledam “Preselenieto”, bez da mi omryzne. Tykmo v tova tyrzhestveno pomeshtenie, v koeto samo pri vazhni sluchai bjaha posreshtani gosti, sjakash neprekysnato vlizashe oblakyt zlatistozhylt prah, i vsichki onezi myzhe na kone i zheni s deca v skuta, stadoto ovce i pastirite, a pred vsichki tjah – edin mustakat chovek, nametnat s kozhuh, s ednata ryka v kyrvava prevryzka, a drugata – s pushka prez ramo. Napred jazdeha dvama kalugeri – po-kysno nauchih, che tova e srybskijat patriarh Arsenie III Charnoevich i negovijat veren djakon Isaija, a s tjah – prochutijat junak Monasterlija, kojto predvozhdal kopienoscite, smesili se s naroda i dobytka. Misleh si, che tova e edinstvenata kartina na

sveta i smjatah starata si lelja za naj-vazhnata zhena v cjalo Saraevo, blagodaren, che ponjakoga mi pozvoljava da ja razglezhdam, bez da znam, che tova e naj-obiknovena reprodukcija i che ja pritezhavat oshte mnogo semejstva. V osnovnoto uchilishte dori se sbih s edno momche ot klasa, kogato tvyrdeshe, che i te imali "Preselenieto na syrbite". Tova prosto beshe nevyzmozhno! Po vreme na vojnata, kogato v nashata kyshta nahluvaha ustashki policai, za da pretyrsvat, kriehme "Preselenieto" zad shkafa ot ptichi javor, zashtoto na kartinata imashe srybsko znaime, koeto mozheshe da gi razdrasni.

I taka, po njakakvo stranno predopredelenie, тази картина, kojato pyrva bjah dokosnal s momcheshkite si prysti, chuvstvajki pod vyrhovete im povyrhnostta na nejnija tymen pechatarski lak, тази картина, znachi, kojato izobrazjivashe strashnata sydba na naroda, v kojto po njakakva sluchajnost sym se rodil – na naroda, osyden na vechno izgnanichestvo, lutane i preselenija – viseshe na stenata na edna kyshta, i to imenno v grada, ot kojto trista i shest godini po-kysno syrbite otnovo shte poemat pytja na preselenieto, v neizvestnostta. Pyrvoto preselenie, koeto bilo predvozhdano ot Arsenie Charnoevich prez septemvri 1690 godina – tezi trideset-chetirideset hiljadi semejstva, koito, sledvajki svoja patriarh, preminali mytnite vodi na velikija Dunav, bjagajki sled izgubenata bitka s turcite ot tehnite zulumi i otmyshtenie, vlezli sys svoja njam tropot ot kopita i stypki v moeto naj-ranno detstvo, znachi, to predopredeli prez zrelite si godini da go prezhiveja oshte vednyzh – tozi pyt prez zimata na 1996 godina, kogato potomcite na syshtija narod ot kartinata napuskaha moja roden grad. Tozi posleden eksod ne mozheshe da se narisuva, da se reproducira, da se razmnozhi, da se slozhi v ramki i da se zakachi na stenite na njakakvi novi trapezarii, kakto onova

ranno preselenie, koeto stoeshe nad vechno zapaleno kandilo i ikonata na sveti Nikola, bezmylvno napomnjajki ni za onova, koeto vinagi, kato oris, ni chaka. Samo snezhna burja po zavejani pytishta i koloni neshtastnici kraj zasednali kamioni i koli. Sto i petdeset hiljadi izgnanici, koito se opitvat da se izmyknat ot zlochestija grad, kojto sa im otneli...

Njakoi ot tjah se ozovaha i v Belgrad, nosejki navito na rulo svaleno ot ramkata platno na "Preselenieto", chijato zalepena hartija se e napukala ot nagyvane. I te, kakto i az njakoga otdavna, smjataha, che pritezhavat cenno proizvedenie na izkustvoto, s prodazhbata na koeto shte si osigurjat bydeshteto. Samo kakvo razocharovanie izzhivjavaha, kogato tyrgovcite na kartini i urednicite na muzeite im objasnjavaha, che tova e obiknovena reprodukcija i che ne struva nishto. "No, tja e na platno i e mnogo stara! – govoreha te. – Kupil ja oshte djado mi, ot kogoto sym ja nasledil!" Kolko naprazni myki, za da se prenese tolkova dalech i kolko usilija, za da se reshat naj-nakraja da prodadat тази semejna relikva, na kojato sa vyzlagali tolkova nadezhdi.

Po zdrach na peti april 1945 godina, kogato i poslednijat nemski vojniki mina po Glavnata ulica, iztegljajki se ot grada, shepneshkom se raznese sluh:

"Koljat syrbite ot Bashcharshija!"

Ulicata ostana zlokobno pusta. Pochti mozhehme da chuem udarite na syrcata si i pulsiraneto na kryvta vyv venite si. Osvoboditelite vseki moment shtjaha da vljazat v grada. Sled nemskata vojska beshe ostanalo prazno prostranstvo – interval, dostatychno dylg za onezi, koito ja bjaha izpratili, da ni zalichat ot liceto na zemjata bez sleda.

Sedjahme paralizirani zad spusnatite zavesi i chakahme da ni izkoljat. Estestveno, shteshe da byde mnogo po-lesno da ni zastreljat; v klaneto imashe neshto ritualno, prekaleno lichno i unizhavashto, chovek se chuvstvashe kato bezpomoshтна ovca. V tezi chasove nikoj ne mi beshe po-blizyk ot onazi gyska ot komiksa. Zazhumjah i postavih ryka pod mishnicata, tyrsejki spasitelnata trevichka ot dvorcovata gradina – njamashe ja!

Sledejki eksoda na saraevskite syrbi prez 1996 godina, razpoznah v ochite im onzi syshtija dobre poznat strah ot aprilskite dni. V pylna tishina, kojato kato njakakyv velikanski snezhen parashut se beshe spusnala vyrhu srybskite kvartali v Saraevo, otnovo shepneshkom se raznese onzi, syshtijat sluh ot 1945 godina, pylen s uzhas – “Koljat syrbite...”

V svoja greshen zhivot sym stojal pred mnogo shedjovri na svetovnoto izkustvo. Izvivah vrat v Sikstinskata kapela pod “Strashnija syd” na Mikelandzhelo, blyskah se s ljubopitnata tylpa pred “Mona Liza” v Luvyra, chakah smjanata na Rembrandovata “Noshtna strazha” v Amsterdam, zavizhdah na nedostizhimoto umenie, s koeto sa risuvani Rafaelovite madoni vyv Vatikana... No, tova, vse pak, bjaha samo kartini. Na stena, dyrvo ili platno, vse edno. Onezi, naj-prochutite, bjaha i naj-dobre pazeni. Pred tjah stojaha uniformeni pazachi, zorko nabljudavajki vsjako dvizhenie na onezi, koito gledaha, ili gi ograzhdaha s beli vyzheta na mesingovi stylbcheta, taka che do tjah ne mozheshe da se pristypi po-blizo ot dva metra. “Noshtnata strazha”, naprimer, se namira v Rajksmuzeum dylboko zad stena ot neprobivaemo styklo, a na gyrba na vsjaka prochuta madona alarmeno ustrojstvo zapochva da vie i pishti v miga, kogato njakoj gi dokosne.

Onova, koeto ne sym dokosnal – ne sym go vidjal.

Mozhe bi i v tova e syshtestvenata razlika mezhdou izkustvoto na Iztoka i Zapada. Naj-goljamata svetinja na pravoslaviето, hilendarskata *Troeruchica*, ne se nuzhdae ot nichija i nikakva zashtita. Tja ja predostavja na drugite, na onezi, koito se moljat pred neja. I makar che ne stoi na oltara, kaktο bi se ochakvalo, a na iztochnata strana na jugozapadnata kolona na cyrkvata, vsjaka krachka i vseki pogled e nasochen kym neja, sjakash njakakva magichna sila se izlychva i ot obratnata j strana.

S vyrvolicata monasheski senki se priblizhavam stypka po stypka kym *Troeruchicata*. Priblizhavajki se, monasite dylboko j se poklanjaj, krystjaj se i padaj nichkom, dopirajki chelo v kamennite plochi. I makar che poradi oskydnoto osvetlenie v hrama ne razpoznavam otdalech jasno nejnite formi, vizhdam kak ot ikonata blika njakakva stranna, neponjatna svetlina – syvsem ne prilichashta na onova izkustveno osvetlenie v mnogo katedrali na Zapad, v koito sym vlizal, koeto s nasochenite snopove na reflektorite kym prochutite bogorodici neuspeshno se opitva da j podrazhava. *Troeruchicata* izlychva sobstvena vytreshna svetlina. Togava i az padam kato pokosen vyrhu kamennite plochi, povdigam se i, krysteajki se, celavam zlatnata ramka na ikonata, gledajki ja syvsem otblizo – po-blizo otkolkoto do vsjako prochuto proizvedenie na izkustvoto, pred koeto sym bil njakoga, koeto v mig bi zasvirilo, zapishtjalo i zavilo, kato po tozi nachin bi prizovalo cjala armija vyoryzheni pazachi. Vizhdam ochite j, koito me gledat, sjakash razbirat vsichko, s pogled, pylen sys systradanie, blagost i proshka. I makar che znam vsichko, ili pochti vsichko, za vizantijskija nachin na risuvane na ikoni, za vidovete dyrvo, na koito se pravjat, za preimushtestvoto na lipovoto i chereshovoto nad ostanalite, za vremeto, prez koeto trjabva da otlezhi, predi da se zapochne s rabotata, za

nanasjaneto na sloevete pigmenti, ot koito se pravi bojata, za enkaustikata i pozlatata, za kanona, po kojto se risuva, moite bezpolezni znaniya, s koito se percheh pred specialistite, izchezvat i az v tozi hilendarski chas po nishto ne se razlichavam ot negramotniya maloumen prosjak, kojto nishto ne znae za ikonite.

Ikonata e ne samo kartina. Tja e mnogo poveche ot tova – nachin na zhivot, forma na molitva, borba sys samiya sebe si, za da postignesh, rabotejki usyrдно i smireno v dylgi posti, duhovno syvyrshenstvo. Tja, predi vsichko, trjabva da se razglezhda ne kato obiknovena kartina v proslava na Bozhestvenostta, kakyvto e, naprimer, sluchajat s izkustvoto ot evropejskija renesans, a kato simvol, kojto dava vyzmozhnost za duhoven dostyp do prototipa, dostigane na otvydnoto chrez predmet ot tozi svjat.

Kak e vyzmozhno edna ikona da byde chudotvorna? Pyrvo, sloevete boi, naneseni vyrhu dyrvenata ploskost, sa propiti s dylbokata vjara na hudozhnika. Tazi ogromna, nasochena energiya se vryshta ot ikonata kym onzi, kojto se moli pred neja i kojto, syshto taka, sys silata na cjaloto si syshtestvo i vjara j darjava nepodozirana mosht.

V traktata si “Erminija ili rykovodstvo po ikonopisno izkustvo”, monahyt Dionisij ot Furna v nachaloto na osemnajseti vek se pozovava na svoja velik uchitel, sluzhesht mu za primer, Emanuil Panselin ot Solun, kojto “s lycha na ikonopisnoto izkustvo zasveti kato slynce” i kojto, mezhdu drugoto, izografisal i zabelezhitelnite manastiri na Aton, nastavljavajki vseki ikonopisec da izreche predi rabotata si, sled kato go blagoslovi duhovnijat mu otec, slednata molitva:

“Gospodi Isuse Hriste, Bozhe nash, Ti, kojto si otpechatal vyrhu svjatata plashtenica svjatata ikona na Tvoja prechist obraz, Ti, kojto sys Svetiya Duh si vdyhnovil Tvoja

bozhestven apostol i evangelist Luka da narisuva lika na prechistata Majka Tvoja, kojato kato dete te dyrzhi v svoja skut i kojato e kazala: 'Blagodatta ot tozi, kogoto rodih, zaradi Men, neka byde s тази ikona'. Ti sam, Gospodi, Bozhe na vsichko, na prosvetata i razuma, povedi dushata, syrceto i uma na slugata Tvoj i nasochvaj rycete mu, za da izografisa bezpogreshno i dostojno Tvoeto prebivalishte, Tvojata prechista Majka, i vsichki svetii, za slavata Tvoja, za ukrajsjavane i prelest na Svetata Cyrkva Tvoja, i za oproshtavane na grehovete na vsichki, koito duhovno se poklanjat na svetite ikoni i sys strahopochitanie gi celuvat, a pochit otdavat na Pyrvoobraza. Izbavi, prochee, nego ot vsjako nechisto prividenie, kogato zapochne da napredva pod Tvoite zapovedi i s molitvite na prechistata Majka Tvoja, na svetija slaven apostol i evangelist Luka i vsichki svetii. Amin.”

Edva sled тази molitva v strog post, ikonopisecyt pristypva kym svojata rabota. Kolko e dylbochinata i silata na tjahnata vjara i s kolko smirenost sa risovali svoite tvorbi, naj-dobre svidetelstva tova, che mnozinstvoto ot tjah, onezi, koito v samozalichavaneto si stignali naj-dalech, nikoga dori i ne podpisvali svoite ikoni, otrichajki se ot praznata slavata, priznaniето i suetata na hudozhnika. I hilendarskata *Bogorodica Troeruchica* ne e podpisana.

Proizhodyt na ikonata *Bogorodica Troeruchica* sjakash i do den dneshen e pokrit s buloto na njakakva tajna. V monografiite za izkustvoto na ikonopista i za Hilendar, chijato svetinja e, tja pestelivo se spomenava. Poznavachite poveche se interesuvat ot stila, a ne ot syshtnostta.

Edin neuk monah me uverjivashe pred *Troeruchicata*, che e edna ot trite, koito e narisoval samijat sveti Luka. Izkustvovedite tvyrdjat, che proizhozhda ot klasicistichnata vizantijska shkola ot chetirinajseti vek, koeto izkljuchva

dostovernostta na predanieto, che v Hilendar, ot Erusalim, kydeto hodil da se pokloni na Hristovija grob, ja donesyl sveti Sava, kojto umrjal cjal vek po-rano.

Sjakash тази Bogorodica Chudotvorka e proizljazla ot nishtoto – prosto e doletjala ot nebeto, za da dava uteha na neshastnitate.

Vse pak, edno e sigurno: tretata j ryka, po kojato poluchila i imeto si, e svyrzana s predanieto za Joan Damaskin, neustrashimija borec protiv ereticite, koito sa nastojavali ot cyrkvite i drugite hramove da se izhvyrlyat ikonite, a kojto v тази borba poluchil strashna rana i skoro ostanal bez edna ryka. Togava na pomosht mu se pritekla Bogorodica i napravila taka, che otsechenata mu ryka da zaraste. Ot blagodarnost, toj otljal ryka ot srebro i ja postavil vyrhu ikonata na Bogorodica, i taka tja poluchila i tretа ryka.

Vyv vseki sluchaj, тази ikona se schita za chudotvorna i tja, naistina, e v systojanie da napravi chudesа. Zhivorad Lazich, napisal “Zhitie na igumena Danilo Jovanovich Hilendarski”, zapisva edno takova chudo, kogato prez 1924 godina golemijat pozhar, kojto bushuval iz cjala Sveta gora, se priblizhil na stotina metra ot Hilendarskija manastir. Eto kak bilo: “Vsichki bjagaha ot ogynja, vsichki, osven dyrvetata, koito se ogyvaha i padaha v cheljustite na nenasitnija plamyk, pukajki ot bolka. Gorata, kogato gori, stene i ohka. Danilo, znachi, trygna pravo kym plamyka, peejki si psalmi i gotov da izgori s naj-velikata hilendarska ikona.

– Ne znae kakvo pravi! Poludjal e! Vzemete mu ikonata, dokato ne e kysno! – vikaha bratjata, no nikoj ne se osmeli da se priblizhi do nego i da iztrygne ot rycete mu *Troeruchicata*.

Oshte njakolko desetki krachki i shte go zadushi nazhezhenijat vyzduh, shte go ubie goreshtinata. Shte izchezne i Zashtitnicata, shte byde izvyrshen goljam grjah. Bez edin

jeromonah mozhe, no kakvo shte pravi svetata obitel bez *Troeruchicata*?

Pozharyt tolkova se beshe priblizhil do manastirskite zidove, che kostenurkite vieha kato chakali.

Njakyde pod zemjata se chu tyten. I vjatyryt, kojto do tozi moment duhashe ot sever, izvednyzh izchezna s tytena, a s mnogo po-goljama sila dojde vjatyry ot jug. Nahvyrli se vyrhu visokite jarko cherveni kydeli s cjalata si sila i te se ogynaha stypisani. Chu se pronizitelna grymotevica i se pojavi bljaskava mylnija. Danilo s ostanalite povtarjashe Isusovata molitva. Nad prashteneto na pozhara jasno se chuvaha dumite:

‘Isuse Hriste, Bozhe moj, pomiluj mene greshnago!’

Jarostnijat vjatyry vilnee v gorata, kysa kloni, gromi i potushava ogynja. I togava proehtja oshte edin zaplashitelen vik na Ilija Grymoverzheca, i se izlja takyv dyzhd, che se sljaha nebeto i zemjata. Istinski uragan. Djavolyt, sprjan blizo do celta, zapochna da skimti, no go zalja porojat i toj napyлно izdyhna, ostavjajki sled sebe si samo ovyglenite dyneri i strujki dim.”

I oshte vednyzh, njakyde v nachaloto na sedemdesette, Bogorodica Troeruchica spasila Hilendar. Bilo ljato i v Sveta gora otnovo besneel pozhar, gyltajki gori i manastirski metosi. V gaseneto na tozi goljam pozhar izgubili zhivota si njakolko solunski pozharnikari i policai. A kogato plamycite doshli pochti do samite hilendarski zidove, togavashnijat igumen naredil ot cyrkvata da se iznese *Troeruchicata* i s neja da se poeme v litijno shestvie okolo manastira. V syshtija mig se natrupali tezhki, gysti oblaci, ot koito skoro livnal dyzhd i ugasil pozhara v momenta, kogato vsichko se smjatalo za izgubeno. Belgradskite vestnici komentiraha tova chudo s jazvitelni pisanija, che v edno obiknoveno meteorologichno javlenie, kogato zaradi goljamata goreshcina i izparenija se natrupali

oblaci i ot tjah se izljal dyzhd, fanaticite i religioznite vizhdat svryhestestveno javlenie.

Sled izvestno vreme pri igumena doshyl shefyt na policijata v Solun, kojto komandval gaseneto, i go popital, zashto ne iznesyl chudotvornata ikona predi da zaginat tolkova ot negovite hora.

“E, moj gospodine – govori se, che rehyl togava igumenyt, – *Troeruchicata* ne se iznasja bez naj-goljama nevolja, a kogato na syrbite im pripari na prystite. Inache, ako se iznasjashe po vseki povod, tja shteshe vmesto vas da byde shef na policijata v Solun, shteshe da globjava za nepravilno parkirane, da zalavja zheni v iznevjara, da arestuva drebni prestypnici...”

*“Kym teb, vladetelko, kojato se bori za nas,
izdigame pesni pobedni, a, izbavili se ot zloto –
pesni na blagodarnost, nie, slugite ti, Bogorodice.
No ponezhe imash mosht nepobedima,
ot vsjaka opasnost ni izbavi, za da vyzkliknem:
Radvaj se nevesto neporochna!”*

Smenjat se i se preplitat glasovete na monasite v Akatista na Bogorodica: mladezhkite, altovite, s kadifeno zreli baritoni i s drezgavi starcheski – na monasi s dylgi beli bradi, a otec Kiril, kaluger s dreben ryst, syprovozhdan ot dvama mladi monahavelikani, ni obhozhd, razmahvajki tezhko kandilo, ot koeto ni obviva oblak tamjan.

Gledah tehните asketichni, spokojni lica, prechisteni s molitva, chiito cherepi njakoj den (nikoj ne znae koga) shte zaemat mestata si na policite v kostnicata izvyn manastirskite zidove.

Malkata cyrkva Blagoveshtenie v uchudvashto praznoto hilendarsko grobishte v edna zelena dolchinka, ogradena s kamenna stena, e postroena nad kostnicata, v kojato prednija den sluchajno vljazoh i vidjah redovete s monasheski cherepi.

“Kogato njakoj vleze v nashata manastirska kostnica – zapisal edin hilendarec, – toj ima chuvstvoto, che ot ochnite kuhini na vseki cherep njakoj tiho go vika – ostani malko pri nas, za da ti razkazhem nashata tajna, da te vyvedem v tvojata sobstvena tajna, kojato ako ne razberesh i ne zhiveesh s neja, njama da umresh, zashtoto veche si myrtyv!”

Kogato gi napusne dushata, hilendarcite se pogrebvat v tova malko grobishte, kydeto tlennite im ostanki prekarvat tri godini. Togava gi izkopavat, vadjat kostite im ot groba, izmivaj gi s vino i gi postavjat na policite v kostnicata, napisvajki na cheloto imeto s moliv, kojto, kaktto kazvat, nikoga ne izblednjava. Po cveta na tezi kosti, posvetenite v tajnata monasi mogat da prochetat koj kolko dalech e stigal v asketizym, ot dadenost i svjatost v zhivota. Kazvat, che kostite na najchistite i najprimernite sa rozovi, che mirishat i che za tjah ne se e zalepnala i naj-sitnata prashinka pryst, makar che sa lezhali celi tri godini pod zemjata, dokato drugi, v nashija svjat, izgnivat oshte prizhivete.

Eto, stojat tuk, kaktto i tolkova tehni predshestvenici ot poslednite osemstotin godini, i pejat v proslava na Bogorodica:

*“Radvaj se, o, visota nedostizhima za choveshkiete
pomisli, radvaj se, o, dylbochina neobozrima i
za angelskiete ochi! Radvaj se, zashtoto chrez teb
se obnovjava sytvorenieto; radvaj se, zashtoto u teb
se zacheva
syzdateljat! Radvaj se, nevesto neporochna!”*

Vsichko se sluchi za edin-edinstven mig, sled bljasyka nastypi pylna tymnina. Izvikvajki ot bolka kato zhivo syshtestvo, starata turska kyshta, v kojato bjahme izb jagali, za da se skriem ot nemskata bombardirovka, se sruti vyrhu glavite ni, skyrcajki s dyski i gredi, v oblak ot raztroshen kirpich i tuhli. Vyzrastnite pak napraviha neshto chudnovato, pomislih si az, uspokoem ot toplinata na majchinoto tjalo, koeto me prikri vashe v тази stranna, nepoznata dotogava igra. Togava se pojaviha svetulki, malki plamy cheta, koito shtykaha iz tymninata kato mynichki duhove, shepnejki mi da gi hvana i da gi ukrotja. Njakoi se priblizhavaha tvyrde blizo, no az ne mozheh da se pomrydna. Vyrhu men lezheshе majka mi, a vyrhu neja – cjalata kyshta, v kojato vsichki bjaha myrtvi, dori i sharenoto kote, koeto prez cjaloto vreme dyrzhah v ryce. Navyn se chuha vikove i grohot. Usetih vyrhu liceto si kapchici voda, kojato – otnjakyde otgore – beshe proniknala do men. Svetulkite izcheznaha. Stavashe vse po-studeno. Pomislih si, che тази igra trae prekaleno dylgo, za da e zabavna. Taka si igraehme njakoga v prostornite stai na nashata kyshta. Masata v trapezarijata, vyrhu kojato beshe metnata tezhka brokatna pokrivka s resni, prilichashe na zamyka na njakoj vylshebnik. No tuk nikoj ne uspjavashe da me nameri. Izglezhda tozi pyt strashno dobre se bjah skril. Chuha se vikove. Majka mi mylcheshe. Ne znam kolko dylgo prodylzhi vsichko tova; mozhe po njakoe vreme i da sym zaspal. Njakoi posle razkazvaha, che tam sym prekaral cjal den, no az ne vjarvam na tova, zashtoto, kogato naj-nakraja me izroviha, greeshe slynce, po nebeto se goneha oblacheta, ot onezi – istinskite, puhkavite, i njakakvi drugi, mnogo po-byrzi, sivkavi, izstreljani ot protivovyzdushnite batarei. Stojah, primizhal ot tolkova jarkata svetlina, na pepelishteto, sred otlomkite ot dovcherashnija svjat, sred kupishta tuhli, keremidi,

gredi i pokyshtnina, sred myrtvite, dokato njakakyv chovek smykvashе prystena ot nechija ryka, kojato styrcheshe ot razvalinite. Ne bjah se razplakal, dokato ne mi vzeha koteto i ne go hvyrliha sred obgorenite gredi. “Hercegovcite nikoga ne plachat!” – kazvashe bashta mi, kojto sega beshe njakyde dalech, na vojna.

Baba mi i majka mi izbjagali ot grada na 13 april 1941 godina kym sklonovete na Trebevich, kydeto zapochnali da vijat sirenite, i se spreli v тази stara kyshta, v chijato gradina bila razpolozhena protivovyzdushna batareja (verojatno *flakove – Flieger Abwehr Kanonen*, kalibyr dvajset milimetra), nadjavajki se na tjahnata zashtita ot nemskite samoleti. No nemcite bjaha uspeli da uceljat tochno tezi orydija i sega stojaha tuk, pred men, na proletnoto slynce, s raztopeni cevi kato uvisnali hoboti na metalni mamuti. Na tehnite lafeti lezhaha ovyglenite tela na artileristite. Ot razvalinite me izrovil vujcho mi, no pri nova eksplozija na bomba bil ranen ot shrapnel v glavata; otkarali go zaedno s drugite raneni v njakakva bolnica. Baba mi beshe myrtva, a majka mi, kojato me beshe zakrila s tjalo, bila tezhko ranena v grybnaka. Pochinala njakolko dena po-kysno. Pod men se namirashe Saraevo, ot koeto se izdigaha stylbove dim i prah. Ot nego panicheski bjagaha hora kym Trebevich. Stojah, bez da znam kakvo da pravja. Priblizhah se do pyrvoto orydie i se kachih na metalnata sedalka na meracha. Celeh se i streljah, vikajki ‘bum-bum’ kym samoletite, koito, pikirajki, vse oshte vryhлитaha vyrhu grada. Tova bila, bez da podoziram, poslednata otbrana na grad Saraevo.

Po-kysno chuh, che pod razvalinite bili izgoreli miglite i vezhdite mi, kakto i kichur kosa, kojto padal na cheloto mi (ostatyk ot predvoenna kydrica), no na men nishto ne mi razkazvaha za tova; samo si shepneha edin na drug i me gledaha stranno; zamylichavaha, shtom zabelezheha, che se vslushvam v

razgovora im. Njakoi gospozhi togava vadeha kyrpichki ot rykavite i byrsheha sylzite si. Znaeh, che sled tova shte polucha ili pari, ili bonboni. Na sedalkata na tova zenitno orydie mi se gubi izvestno vreme. Njakoj me svali na zemjata i me povede kym planinata. Spahme v njakakyv obor, kydeto me bockaha slamkite. Useshtah mirizmata na neshto syvsem nepoznato – gnilo seno i oborski tor, smesena s dima ot ognishteto. Za gradsko dete na chetirigodishna vyzrast, tova beshe zaplashitelna mirizma na neshto nepoznato.

Prez тази, poslednata vojna, chesto mi se sluchvashe da ostana da prenoshtuvam v njakoja plevnja ili koliba blizo do dobityka. Nozdrite mi togava otново откриваха njakogashnata sleda na moeto skitalchestvo. Ne znam točno kolko dena sym se skital, izguben iz planinata nad rodnija mi grad, koj izobshto me e vodet za ryka, hranel i zavival, a sled tova izchezval vyv vodovyrtezha na vseobshtata katastrofa, v kojto horata se gubeha, tyrseha i namiraha. Naj-nakraja, edin belogvardejski rusnak, chieto ime izobshto ne nauchih, a kojto po tova vreme kato lekar spasjavал i otкарвал raneni v bolnicata, me zavel u doma si, mislejki, che roditelite mi sa zaginali. Toj i zhena mu, chieto lice si spomnjам kato prez mygla, njamaha deca, i me prieha kato svoe dete i zatrupaha s kupishta igrachki. Oglezhdah se v lyskavata povyrhnost na samovara, kato v krivo ogedalo, i tova e edinstvenoto, za koeto si spomnjам sys sigurnost. Dvamata sypruzi, koito bjaha izb jagali po vremeto na Oktomvrijskata revoljucija ot carska Rusija, prosto me obozhavaha. Kato v njakoja prikazka, Bog im beshe izpratil chetirigodishno bogatashko dete, koeto mozhelo da kazhe samo che e hercegovec i che se kazva Momchilo. No vsichko onova, prez koeto sym bil minal prez poslednite dni, sedmici ili, mozhe bi, meseci, napravilo svoeto: ruskijat lekar lesno poznal simptomite na skarlatinata v noshtite mi, izpylneni s bylnuvane i

visoka temperatura, zatova me prenesli v Gradskata bolnica, kydeto njakoj sluchajno me poznal i syobshtil na ostatyka ot semejstvoto mi, che naj-nakraja, sym otkrit. Mirizmata na seno i govezhdi izprazhnenija, a po-kysno mirisa na chaj i naftalin pri moite osinoviteli-rusnaci, sega beshe zamenen ot ostrata vonja na lizol i drugi dezinfekcionni preparati, na koito smyrdjaha bolnicite prez vremeto na vojnata. Naj-nakraja, sestrata na baba mi i myzhyt j, kogato veche zapochvali da se predavat i da se proshtavat s nadezhdata, che njakoga shte me otkrijat, me vyrnaha u doma i v тази chest naviha starinnija gramofon s plocha, na chijto etiket pisheshe, pod kuche s naostreni ushi, che to slusha “glasa na svoja gospodar” (His Master’s Voice), i iz trapezarijata se raznesoha razkoshnite vylni na Shtrausovija hubav sin Dunav.

*11. Na Gospoda se upovavam; kak togava kazvate
na dushata mi: “otleti na vashata planina kato ptica?
2: Zashtoto eto, nechestivcite izopnaha lyk, turiha
strelata si na tetivata,
za da streljat v tymno vyrhu pravite po syrce”.*

Prez brymcheneto na monasheskite glasove sjakash do men dostiga i edno drugo, dalechno brymchene ot motor na samolet tip *brege*, kojto upravljava edin nash dalechen rodnina, voenen pilot. Toj e prochut aviacionen as. Kogato na trigodishna vyzrast poluchih silna kashlica, toj me kachi na svoja *brege* i izletja visoko v nebeto (togava se vjarvalo, che taka se lekuva тази detska bolest), i, kryzhejki nad Saraevo, vidjah rodnija si grad – srebyrno-zelena panica, naljata sys syn, bez izobshto da razbiram neshto. Pyrvijat mi polet – dori ne sym siguren, dali tova ne e bilo samo syn. Ot vsichko tova, u men e ostanala samo

bleda dirja ot trjasyka na motora i vjatyra v ushite i useshtane, podobno na synishtata, v koito, kogato sme mnogo malki, synuvame, che propadame, a vsyshtnost, kazvat, che tochno togava rastem.

Malko sled tozi polet na nashija rodnina-letec mu zabranili da leti, zashtoto, kakto se tvyrdi, ne syvsem trezven preletjal sys samoleta si pod Starija most v Mostar, taka che ot vsjaka strana na krilata ostavalo edva po dve pedi. Dnes tozi most e razrushen i vseki bi mogyl bez kakyvto i da bilo risk da preleti na tova mjasto nad smaragdenozelenata Neretva. Edin mydyr chovek pishe, che “ot vseki kamenen most po-trajna e sjankata, kojato toj ostava vyrhu vodata”.

Nakratko, sled kato bil svalen ot poleti, razreshili mu da vodi pilotskata stolova na letishteto, za da ne bydel syvsem dalech ot samoletite i prijatelite si letci. I vypreki che veche ne letjal, vsichki go obichali i schitali za goljam as. Na shesti april 1941 godina nemskite *mesershmitti* za pyrvi pyt napadnali grada rano sutrinta. Nashijat rodnina, synen i malko mahmurlija, iztichal ot stolovata, kydeto zhiveel, zakopchavajki na begom pilotskija kombinezon vyrhu pizhamata, dotichal do pyrvija boen samolet, vljazyl v nego i, startirajki motora, se ponesyl s rev kym pistata. Iskal da spre nemskite eskadrili, no tova bil edin star, tromav dvukril samolet ot tipa ‘potez’, chiito struni mezhdu krilata svireli na vjatyra kato nebesna arfa. Nemskite iztrebiteli go napravili na resheto oshte predi da se otdeli ot zemjata.

Tazi nosht pak leti, nosen ot melodijata na kalugerskite glasove.

V nashata kyshta majka mi ne beshe spomenavana, pone ne pred men. Imeto j sjakash beshe pokrito s voala na njakakva

boleznena tajna. I dosega ne znam, zashto e bilo taka. Mozhe bi stava vypros za prekaleno silno chuvstvo za blagoprilichie, njakakva stranna delikatnost, kojato ne pozvoljava s dumi da se rovjat stari rani; taka che, za da moga po-kysno da sglobja nejnija obraz, trjabvashe s godini, oshte ot malyk, da sybiram i lepja chastici ot sluchajno uloveni ili dori otrakradnati fragmenti ot tozi portret, unishtozhen prez april 1941 godina na hylma nad Saraevo.

V golemite romani obiknoveno preskacham detstvoto na glavnite geroi. Prodylzhavam da sledja knjigata edva kogato nejnijat geroj navleze v junosheskite si godini. I, shto se otnasja do golemite pisateli, te vinagi opisvat detstvoto kato idilichno, shtastljivo vreme, koeto u men budi svoeobrazna potajna zavist. Edinstvenite knigi za detstvo, koito dejstvitelno sym izgytjal na edin dyh, schitajki gi za edin vid sobstvena biografija, bjaha “Dejvid Kopyrfild” i “Olivyr Tuist”. Zatova, ne bih se i osmelil da pisha za detstvoto si, ako to ne beshe istinski ad, prez kojto mozhe da se prosledi тази hronika na izgubeniya grad. Pishejki za majka si na vyzrast, kogato sym dvojno po-star ot neja v onja moment, kogato zagiva, zashtitavajki me, mi se struva, che v moite spomeni tja se otyzhdestvjava s grada, v kojto sym roden, i che stava duma za dvojna obvyrganost – tova psihiatrite narichat strah ot separacija, kojto ni oformja oshte ot naj-mlada vyzrast. Onazi pajantova turska kyshta, kojato se srutva vyrhu nas pri nemskata bombardirovka v samoto nachalo na Vtorata svetovna vojna, priema chudovishtni razmeri i dnes na glavata i ramenete mi se srutva edin cjal grad – ljulkata, ot kojato za pryv pyt vidjah nebeto. Nesymneno, samozhertvata na majka mi, za da zhiveja az, porazhda u men dylboko chuvstvo za vina, a pyk zagubata na Saraevo stava kulminacija na tova.

Sluchva se na mladi godini da izgubim njakoi blizki i skypi hora – svoi vrystnici, i, spomnjajki si za tjah sled mnogo

godini, da si gi predstavjame taka, kakto sa izglezhdali, kogato sme gi sreshtnali za posleden pyt: strojni, zlatokosi i pylni s zhivot. Te sa imali shtastieto da si otidat ot tozi zhivot navreme, mladi i krasivi. Izbegnali sa starostta i vsichki unizhenija, kojato nosi tja.

I kogato dnes gledam obraza na majka si na njakolko sluchajno zapazeni snimki (horata ot onova vreme sa se snimali mnogo po-malko, otkolkoto sega), vizhdam kak edna visoka, strojna mlada zhena me dyrzhi za ryka, i, polunavedena nad men, mi pokazva da gledam kym aparata na ulichniya fotograf. Ne vjarvam njakoga da e pytuvala njakyde, osven do njakoj balneokurort, kakto bilo obichaj po onova vreme; ne znam dori dali e vizhdala moreto, no nejnata iziskana elegantnost, tymnite kostjumi s beli danteleni jaki, kakto i nejnata koketna shapka, kakvato po tova vreme noseli Dzhijn Harlou i Dijna Dyrbin, zvezdi ot kinosalonite, razkriva edna istinska mlada dama. Govoreha, che svirela na kitara, a njakolko zapazeni gobleni, koito izbrodirala, svidetelstvut za sklonnostta j kym romantichni pejzazhi s vjatyрни melnici i zakytani ezera na fona na sinkavi planini. Onezi, koito ja poznavaha po-dobre, veche sa umreli, a datata na nejnoto razhdane, naj-malkoto, koeto mozhesh da znaesh za majka si, e zapisana v registrite na zabranenija za men grad. Ostava mi, znachi, samo njakakva trepkashta svetlina, aurata okolo nejnija obraz, kojto ne sym mogyl da zapomnja, zashtoto sym bil tvyrde malyk, i tova e vsichko – i prekaleno malko, i mnogo. Poradi tova, obrazyt na Bogorodica, mladata zhena s dete v objatijata, za nas, koito ne sme opoznali svoite majki, verojatno znachi poveche ot biblejska tema.

*“Gospodi, Isuse Hriste, Bozhe moj,
pomiluj mene greshnago”*

Vednyzh trjabvashe da napisha avtobiografijata si.
Napisah:

“Pokojnata mi baba Jovana, po bashta Petkovich, ot Brani Dol nad Mosko, ostanala rano vdovica. Imala chetirima sina.

Naj-stariyat sin emigriral v Amerika.

Stignal njakak si do minata Gar v Indiana (*pravilno: Montana, bel. pr.*) i zapochnal rabota kato minjor.

Prez 1920 godina zaginal na dvajset i chetiri godishna vyzrast, zashoto v minata padnala greda na glavata mu.

V seloto na bashta mi, Mirilovichi (posledna poshta Bilecha), pristignali taka amerikanskite spestjavaniya na chicho mi i obezshtetenie ot minnata kompaniya.

Pristignali oshte i negovijat dzhoben chasovnik *omega*, oficialnijat cheren kostjum za izlizane, pet chifta kolosani nagrydnici, chift cherveno-beli obuvki na dupchici, geti i sedefeni kopcheta za riza.

Pristignala i snimkata na chicho mi: s visoko chelo, svetli podstrigani mustachki, neizrazim kopnezh v pogleda, kostjum s niski reveri, tvyrda jaka i papijonka – vsichko tova s cvjat na izblednjala sepija.

Baba mi podelila obezshtetenieto mezhdur trimata ostanali sinove.

Dyshterite ne se broeli. Inache, te bili tri.

Edinijat sin postroil nova kyshta i nova cisterna v selo Mirilovichi i ostanal tuk chak do smyrta si. Po vreme na golemite sushi edinstveno v nashata shterna imalo voda i vsichki idvali da si nalivat.

Vtorijat sin zavinagi se preselil na sever, v oblastta Bachka, na samata ungarska granica; kupil imot i stanal naj-uvazhavanijat chovek v tozi kraj.

Tretijjat, pokojnijat mi bashta Gojko, kogoto baba mi, kato naj-malyk, obichala naj-mnogo i edinstven izpratila v uchilishte, s parite ot Gar (Indiana), prodylzhil da se uchi po sveta, stanal gospodin, ozhenil se za devojka ot starata saraevska familija Velimirovich i taka, prez 1937 godina, sym se rodil az, v grad Saraevo i sym se nauchil da razlichavam Vivaldi ot Bokerini, skoch ot byrbyn, Brak ot Pikaso (v kubistichnija period), *Dom Perignon* ot *Laurent Perrier*, vsichkite naj-uvazhavani neshta v zhivota!

Ako onazi gnila greda v rudnika Gar (Indiana), mnogo godini predi da se rodja, ne beshe padnala na glavata na neshastnija mi chicho, verojatno njamashe da stana pisatel. V naj-dobrija sluchaj, shtjah da sym pastir, noshten pazach ili ministyr na kulturata.”

Ostanala za vtori pyt vdovica, s dve dyshteri i dvama sina, baba mi po majchina linija, gospozha Elka Velimirovich, za da prezhivjava, dyrzhala malyk pansion za po-seriozni ergeni na Ulica Kralja Petra. Dvete j dyshteri bili hubavici i pomagali na majka si v rabotata. Predvoennijat generalshtaben kapitan pyrvi klas, Pavle Ilich, se vljubil v lelja mi Milena i otishyl zaedno s neja na vojna; prez 1942 godina chetnicite plenili lelja mi kraj Gorni Milanovac i ja predali na nemicite, koito obesili sto i petdeset partizani na vseki peti telegrafen stylb po pytja ot Kraguevac do Belgrad.

Bivshijat kapitan izleze ot vojната kato proslaven partizanski general, no nikoj ot semejstvoto ne iskashe poveche da go vidi, schitajki, che e vinoven za smyrтта na Milena.

V tozi malyk i skromen pansion zhiveel i bashta mi, rabotesht togava kato vissh finansov chinovnik. Chovek s navici, dyrzhasht na reda, strog i ponjakoga tvyrde prjam, napredval v sluzhbata, ozhenil se za vtorata sestra, Bojana, kojato go ocharovala s estestvenata si iziskanost i svirene na

kitara. Uroci j daval njakakyv tajnstven ergen, za kogoto v semejstvoto se govoreshe, che bil taen agent na Kominternu i che samo minaval prez Saraevo zaradi njakakva misteriozna zadacha. V sluchajja na zhenitbata na bashta mi, selsko momche, koeto s mnogo usilija zavyrshilo obrazovaniето si, s gradska krasavica ot dobyr proizhod, se krie zagadka – tuk se svyrzvat pochti nesvedinimi svetove, chijto plod, po njakakva sluchajnost, sym az. Vinagi strogo oblechen, nikoga, dori i u doma, bez vratovryzka i zhiletka, bashta mi do smyrтта si beshe svyrzvan sys svoja planinski hercegovski proizhod, otstojavajki ezika na predcite si.

Prez 1941 godina otiva kato zapasen oficer na vojna, kydeto go plenjavat i go izprashtat za chetiri godini v lager za oficeri v Njurnberg. Na novata vlast, sled vojната, sa nuzhni specialisti-finansisti, na koito mozhe da razchita, i toj, zaet sys syzdavane na novata dyrzhava, pristiga ot Belgrad v Saraevo, edva sled edna godina, za ostatycite ot predishnija si zhivot – men i pokyshtninata, kojato njakoj e zapazil. Edva stignali v Belgrad, go izprashtat za dve godini da uredi finansovite dela v novoosnovanite posolstva v stranite ot Severna i Juzhna Amerika. Sled tova e osnovaval mnogo banki v stranata i e bil tehen pryv direktor. Chesto sym kazval, che sym roden v semejstvoto na beden direktor na banka, koeto, vsyshtnost, beshe istina; kogato umrja, v smetkata na bashta mi imashe tochno tolkova pari, kolkoto da se kupi kovcheg i da se plati prevoza mu do Hercegovina. Izlizajki v pensija, toj se preseli v Dubrovnik, za da byde kolkoto se mozhe po-blizo do Hercegovina, chiito planini vizhdashe ot terasata na kyshtata si. Prez poslednite dvajset godini ot zhivota si, zaobikolen ot bogata biblioteka s istoricheski knigi, toj, tyrsejki sobstvenite si koreni, izuchava rodoslovnото si dyrvo, no izobshto ne zavyrshva tozi rykopis. Predi smyrтта si iska ot men da go

pogreba v selskoto grobishte na Mirilovichi, kydeto trjabvashe da izkopaem groba v kamynaka s dinamit. Uchudvashe me tozi izbor; zashto ne iskashe da pochiva v Dubrovnik, kydeto beshe zhivjal tolkova dylgo, v Boninovo, edno ot naj-hubavite grobishta v Evropa, otkydeto pogledyt stiga chak do Italija, a na selskoto grobishte, po koeto pasat ovce i kozi? No kakvo beshe za nego moreto? Nishto. Predi vsichko, tozi spokoen, strog chovek sys sivi ochi, pritezhashe istoricheska pamet. Sjakash e znael, che mnogo srybski grobove v Dubrovnik shte bydat oskverneni prez тази vojna, a nadgrobnite plochi – razbiti, i che nikoj ot rodninite njama da mozhe da zapali svesht na tjah.

Priznavam, nikoga ne sme bili prekaleno blizki. Nervirashe go mojat stranen zanajat, dalech ot realnostta, moeto povedenie, a veroyatno i tova, che, makar i bez da iskam, mu napomnjah onova, koeto iskashe da zabravi – semejstvoto na majka mi. Kato vsichki hercegovci, nikoga ne me celuna, samo po myzhki me pregryshtashe i potupvashe po ramoto. I tova beshe vsichko. Nikoga ne spomenavashe knigite, koito bjah napisal, vypreki che mu izprashtah vsjaka s posveshtenie. Kogato umrja, vtorata mu zhena izmykna ot bjuroto mu goljam debel paket v zhylt plik, pristegnat s lastik. Otvorih go i pred men se okaza kupchina izrezki ot vestnici, izrjazvani grizhlivo; tuk se namiraha mnogo statii, koito bjah pisal, recenzii za moi knigi i predstavlenija, dori i naj-neznachitelnite syobshtenija ot po njakolko reda za tova kyde i s kogo sym bil, a i pod naj-malkite i naj-neznachitelnite stojaha datata i imeto na vestnika, kydeto e publikuvano, izpisani s krasivija mu pocherk. Nikoga ne hodeshe na cyrkva, makar che ne beshe ateist. Sigurno popovete, koito rjadko idvali v zatyntenoto mu selo i za koito po tozi sluchaj bili organizirani istinski malki ugoshhtenija, dokato gladnite deca s shiroko otvoreni ochi gledali ot yglite tova izobilie, sa mu ostavili neprijatni spomeni.

Zapochna naistina da mi lipsva, edva kogato si otide zavinagi. Vinoven sym pred nego. Izobshto ne go zavedoh do Gyrcija, mislejki, che za tova vinagi shte ima vreme, a na nego tolkova mu se iskashe!

Vse pak, eto, prez тази nosht e tuk, v hilendarskata cyrkva, s men, i pochtі vizhdam kolko mu e neprijatno, che ne mozhe da sledi molitvenija ritual...

“Aliluja. Aliluja. Aliluja.”

Sled Akatista – hvalebstvenata pesen kym Bogorodica – izpluvah ot sinkavite oblaci tamjan i vidjah dyrvenija trem, pod kojto mylchalivo stojaha monasite i argatite-naemnici v manastirskoto stopanstvo. Skoro na trema se kachi dostolepen starec s dylga bjala brada, pred kojto se razkriha vratite na trapezarijata. Tova beshe prostorna zala s pravoygylna forma s njakolko dylgi dybovi masi s pejki. Samo na edna masa beshe servirano za tridesetina choveka. Ostanalite bjaha prazni, sjakash mylchalivo napomnjaha za stoticite kalugeri, objadvali tuk oshte ot chetirinajseti vek. Sednahme, no nikoj ne dokosna hranata, predi igumenyt da ja blagoslovi, blagodarejki na Gospod, che ni ja darjava. Pred vseki ot nas se namirashe metalna chinija s leshta, prigotvena samo s voda, parche ryzhen hljab, domat i chasha cherveno manastirsko vino *recina*. V tozi moment edin mlad poslushnik zapochna da chete zhitieto na njakakyv svetec ot drevna kniga vyrhu stativ, napomnjash takyv za noti. V pylnata tishina se chumashe skyrcaneto na vilicite na argatite i zvynteneto na pribora za hrana. Vecherjashe se mylcheshkom; sjakash nikoj ne obryshthashe vnimanie na onova, koeto jade. Sedjah sred argatite i gledah tehnite skulesti, tymni lica, obrasli s ednosedmichna brada. Jadjaha nabožno

skromното jastie sys zagrubelite si ryce, v chiito prysti lyzhicite izgledhdaha kao lyzhichki za sladko. Ot dylgata stena ni nabljudavaha mylchalivo ochite na monasite, vladicite, mitropolitite, kralete, imperatorite i angelite ot shestviето, narisuvano prez sedemnajseti vek ot znamenitija hilendarec Georgie Mitrofanovich. Beshe dosta stranno da jadesh pod freskite, sred monasi i lozari, koito sjakash bjaha bliznaci na onezi ot stenata.

Ne zabeljazah sred horata okolo dylgata masa nito edin ohranen ili pylen. Monasite pridavat mnogo po-goljamo znachenie na posta i gladuvaneto, otkolkoto na hranata, za kojato ne e prilichno dori da se govori. S vyzhishtenie mi razkazvaha za svoite bratja, koito v peshternite kilii ne jadat i po chetirijset dena, molejki se prez cjaloto vreme. Za tehniya podvig i samootricanie se govori s vyzhishtenie. V Hilendar nito vednyzh ne chuh njakoj da spomene, che njakoe jastie e vkusno ili osobeno dobre prigotveno, nito che njakoe vino e pokachestveno ot drugo. Spomenavat edinstveno vodata ot kladeneca na sveti Sava v juzhnata chast na manastira, kojato naistina e ledena nasred juli mesec. Ako se pie ot styklена chasha, tja sigurno bi se zamyglila, no vsichki pijat ot *cimenta* – metalno kanche, zavyrzano za veriga da ne padne v kladeneca, ili, prosto, ot ryka. “Kogato Sokrat vidjal momcheto da pie s ryka ot izvora, schupil chashata” (Misteriozno izrechenie ot detstvoto mi).

Spomnih si s tyga i otvrashtenie za svoja zhivot i zhivota na priyatelite si, nashite dylgi pytuvanija do mesta, kydeto mozhesh da se nahranish dobre – ne znaem nito edna molitva naizust, no vseki ot nas spokojno mozhe da izdiktuva spisyk na predjastija, jastija i deserti ot mnogo svetovni svetilishta na pljuskaneto. Stori mi se, che tjaloto mi se razpada ot gnilotata na

mesoto, ribata, sosovete, midite i kremovete, koito sym izjal prez vsichki tezi godini.

Večerjata zapochna točno v šest sledobed po nashe vreme (v Hilendar vremeto se presmjata drugojache, ot izgrev do zalez slynce), a zavrshi, ne znam, mozhe bi samo polovin chas po-kysno, kogato igumenyt udari s lyzhica po chashata si, stana zaedno s vsichki, prekrysti se i blagodari na Boga za hranata, kojato, mozhe bi, sme zasluzhili prez tozi den. A po vreme na тази večerja, edna ot naj-kratkiye v zhivota mi, vremeto, sprjano ot pogledite na monasite i ktitorite ot stenite, sjakash napravi taka, che vsichki jastija, koito njakoga sym vkusil, da se svijat v edna edinstvena siromashka chinija postna leshta, a cjalata svetovna vinarska izba – v glytka vyzsladka recina, kojato mirisheshe na bychva.

V kraja na shejsette godini, prez vreme na naj-goljamoto saraevsko blagodenstvje, blizo do staroto butmirsko letishte, vyrhu njakogashnija imot na familijata Eftanovich, beshe otkrit verojatno naj-strannijat restorant v Evropa – “Kula”, kojto byrzo stana edno ot naj-ljubimite mesta za vecherni razvlechenija za zhitelite na tozi grad. Vsyshtnost tova beshe zatvor, v kojto kato kelneri i gotvachi sluzheha zatvornici, koito se vryshtaha v kiliite si sled zavrshvane na smjanata. Upraviteli na zali bjaha nadzirатели, predresheni sys smokingi i papijonki, a portieri, garderobieri i pazachi na parkinga – ohranata na zatvora. “Kulata” minavashe za mjasto, kydeto v grada mozhesh da se nahranish naj-dobre, a masa za večerja trjabvashe da se rezervira dori njakolko dena predvaritelno. Specialitet na zavedenieto, goresho preporychvan ot nadziratelite, osven bosnenskata – nasledena ot turskata – kuhnja, beshe i divech, prigotvjan po naj-razlichni nachini: meso ot syrna, fazani, divi

svine i zajci ot Saraevskoto pole – izlishyka ot bogatata lovna pljachka na lokalnite politici i tehnite dvorcovi kamarili. I samata uprava na zatvora s udovolstvie otivashe na lov po okolnite planini i shiroko pole, a zatvornicite s osobeno dobro povedenie sluzheha za vikachi i lovdzhijski kucheta. Da servirat v “Kulata” za osydenite beshe goljama privilegija: vmesto oskydnata zatvornicheska hrana bez vkus, te imaha po podrazbirane pravoto da dojadat onova, koeto ostane v chiniite sled posetitelite, da syberat ugarkite ot prepylnenite pepelnici, koito po-kysno razvivaha, mahaha filtrite, otdeljaha tjutjuna ot ohladenata pepel i go zavivaha v hartieni salfetki ili vestnik. Sjakash na otbranite jastija osoben vkus pridavashe neshtastieto na personala s bezukorno dyrzhanie pod bdjashtite, vsevizhdashti ochi na nadziratelite s vosychni lica, taka tipichni za policejskite sluzhiteli, koito rjadko napuskat mrachnite steni na zatvora i kazarmata. A, mozhe bi, sarajliite (zhitelite na Saraevo), bez ogled na tova kym koja narodnost i vjara prinadlezhaha (v “Kulata” izlezhavaha prisydi i ednite, i drugite), izpitvaha tajno udovolstvie ot tova, che zhivotyt, po njakakva sluchajnost, im e opredelil rolja na posetiteli, a ne na zatvornici. Tova se vizhdashe ot blagorazpolozhenieto i syrdechnoto im otnoshenie kym tezi mylchalivi neshtastnici, obryshthenieto na “ti” i chestoto ostavjane po njakoja cigara v uzh zabravena kutija ili na izhabena zapalka, ta dori i narochnoto zabravjane na drebnite sled plashtaneto na smetkata. Tova beshe mjasto mnogo po-rafinirano i zhestoko ot “Prokylnatija dvor”, kydeto, vmesto mitichnijat Karagjoz, upravljavashe mnogo po-diskreten, no i po-opasen Upravitel, chovek, chieto lice byrzo se zabravjashe sled sluchajna sreshta v “Kulata”, no ne i ochite mu – dva kosi procepa, v koito kato v maslo pluvaha tymni zenici na hrytka.

Koeto e naj-stranno, v “Kulata” redovno idvaha na obedu i vecheri avtoritetni saraevski intelektualci, a sred tjah – naj-cesto izvestni literatori, ne namirajki nishto neobichajno v tova, che objadvat v kafkianska zatvornicheska kolonija.

S dve dumi, ne se okazva sluchajnost tova, che imenno grad Saraevo, a ne njakoj drug, izmisli “Kulata”, nevizhdano sychetanie ot zandan i kulinaren raj, nenadminato mjasto za udovolstvie – idealna kartina na sveta, kojto e kombinacija ot vseobsht zatvor i vsemogyshta i vsevizhdashta Uprava, kojato e na vlast, i kydeto posetitelite sa vremenni shtastlivci, dokato se dyrzhat rabolepno i lojalno kym vlastite, zashtoto, shtom prestatat, razmenjat mestata si sys zatvornicite, a vyv vsichko tova zhitelite na tozi neshtasten grad ne otkrivaha nishto stranno, taka sigurni v trajnostta na svoeto udobno, privilegiovano polozhenie.

Priznavam si, che i samijat az sygreshih. I az vednyzh bjah v “Kulata” na objad, no ako ne sym bil, njamashe da chetete tezi redove. Makar che gordostta se schita za edin ot naj-tezhkite grehove, suetata podtikva pisateljat vypreki vsichko da vliza i v naj-porochnite i mrachni mesta, schitajki se za svidetel, na kogoto vsichko se proshtava. Tova beshe poslednija pyt, kogato stypih v rodnija si grad, a v “Kulata” me zavede edna moja stara, nikoga ne osyshtestvena ljubov, sled dylga razhodka pod senchestite koroni na platanite, koito vodjat kym izvora na reka Bosna. Njakoga krehko blede devojche s golemi ochi s bljasyk na div kesten, prez тази esen ponatezhala zjrjala zhena – samo ochite j oshte pritezhavaha otbljasyka na nezhnite godini – mi predlozhi da objadvame na edno mjasto, “kydeto mozhesh da se nahranish izkljuchitelno dobre” i tam da prodylzhim razgovora si za dobrite stari vremena., ta taka se ozovahme nasred staenija pykyl, kojto tleeshe bez dim i vidima zharava, a tja, vypreki iztynchenata si dusha i vlechenieto si kym

beletristikata, izobshto ne zabeljazvashe tova, chudejki se zashto ne moga da jam. Mozhe bi za pryv pyt v zhivota si v “Kulata” pochuvstvah syshtinata na nepochtenostta na tozi grad, kojto beshe uspjaj da prispi edna tolkova nezna i iztynchena dusha, kakvato beshe mojata prijatelka. Syshtnostta na tova zlo se systoi imenno v neverojatnata sposobnost da prinizi i izmyrsi vsichko, do koeto se dokosne, i koeto po neshto se razlichava ot ustanovenite cennosti. Da prevyrnesh universitetski profesor v kuhnenski prisluzhnik, kojto beli kartofi, da prinudish cigular da prazni pepelnicite na svoite dovcherashni slushатели ot koncertnata zala, a sobstvenikyt na renomiran njakoga restaurant da se vyrne v nachaloto i da servira na posetiteli, koito do vchera sa schitali za naj-visoka chest v kraja na vecherjata da gi popita dali sa dovolni – tova mozheshe da napravi samo Saraevo i nito edin drug grad. Vizhdah prez тази vojna generali (preskochili po njakolko china) kak myknat sys sebe si izgladneli profesori po literatura, koito im pisheha memoarite za mizerna kvartira i malko hrana. “Ti njama kakvo da mislish – govoresh polupijano edin na svoja Ekerman, kogato toj si otvarjashe ustata, za da kazhe neshto. – Tvojata rabota e da mylchish i da zapisvash, kakvoto kazha!” Pokraj onezi, koito ot vreme na vreme, po edna ili druga prichina, sa se razbuntuvali protiv edin takyv porjadyk i sa bili nakazani po edin ili drug nachin, sarajlii minavaha, ubezhdavajki sebe si i svoite blizki, che, verojatno, sa si go zasluzhili. Edno ot obichajnite opravdanija pred syvestta naj-chesto glaseshe:

“Zashto, adzheba, mu trjabvashe da pravi tova! Dobre si zhiveeshe...” I postojannite posetiteli na “Kulata” se samouspokojavaha, che grupata na servitjorite-zatvornici, na koito saraevskata nepochtenost beshe otnela dori pravoto na dostojno zatvornichesko stradanie, vkljuchva uzhe samo drebni narushiteli na zakona s pochti operetni, komichni sydbi. No

naslojavaneto na dylgogodishno unizhenie, myka i neshtastie v tova, kaktio i na bezbroj drugi mesta, predizvika vseobshta eksplozija na mrakobesieto, kojato srina i prysna na parcheta тази dylgogodishna, taka uporito i umelo prikrivana lyzha. I ne sluchajno “Kulata” stana simvol. Sjakash otnjakyde ot biblejskata drevnost doletja oghen stylb, kojto srina Sodom i Gomora i izgori do syrcevina dovcherashnija svjat tochno na tova sramno i greshno mjesto.

Tyj kato se namirashe na samata demarkacionna linija, “Kulata” stana svoeobrazna granica mezhdu vojuvashnite narodi. Ravnodushnite kartografi nachertaha тази linija sled sporazumenieto v Dejtn, i tja – samo kakyv absurd – mina tochno prez tova zdanie, razdeljajki restoranta ot kuhnjata. Vyznikna problema kak da se servirat jastija ot svinsko, koeto strogo zabranjava Korana, ako kuhnjata e na teritorija, kojato prinadlezhi na isljama. V Saraevo, znachi, oстана samo edna edinstvena mesarnica, v kojato mozhe da se prodava svinsko, i to prednaznachenno izkljuchitelno za hyrvatite. Estestveno, ne zatova granicata beshe premestena na syotvetno razstojanie, v mjusjulmanska teritorija.

Vprochem, prez cjaloto vreme na vojnata, a i dnes, kogato e skljuden njakakyv tam mir, “Kulata” prodylzhava da e zatvor. I ne samo tova, v “Kulata” prodylzhava da raboti onzi syshtijat restaurant, v kojto servirat zatvornicite, koito ne sa imali kyde da otidat. Njakoi ot tjah, sled izlezhavane na prisydite si, dobrovolno ostanali, za da bydat kelneri i gotvachi, tochno kato saraevskite umopobyrkani, koito, sled dylgo lutane iz razrushenija grad, sled kato lekarite i pazachite napusnali psichiatrichnata bolnica na Jagomir, se vyrnali sami v bolnichnite si stai. V ludnicata, vse pak, ima po-malko ludost, otkolkoto na svoboda.

Zlokobnijat duh na Saraevo, izpusnat ot schupenata butilka, e po-silen i ot pobedenite, i ot pobeditelite.

Gospodi, pomiluj predi vsichko onezi kleti saraevski starici – edni ot pyrvite, koito ni napusnaha – onezi, koito se vlicheha pokraj stenite i praveha pyt na vsekigo, onezi, koito, nadzhiveli blizkote si, stypvaha bezshumno, sjakash se izvinjavaha, che syshtestvuvat; onezi smireni stari zheni, koito sybiraha otpadycite ot sergiite, kogato se zatvarjaha pazarite, predi mijachite da gi otmijat s markuchite; vinagi s pazarski torbi v ryce (v Saraevo tezi torbi se narichat *cekeri*) – prazni torbi na neshtastieto, v koito trjabva da syberat vsichko, koeto namerjat pytjom: stari vestnici, dyrva za otoplenie, koravi parcheta hljab. Rodeni prez Pyrvata svetovna vojna, stanali zreli prez Vtorata, a izdyhnali po vreme na тази, prez glavite im bjaha minali tri vojni, a prez cjaloto tova vreme pochte ne znaeha za kakvo se vodjat: bez omraza v syrceto, samo se opitvaha njakak da poddyrzhat slabichkoto plamyche na zhivota. Pepelta im beshe razprysnata ot vetrovete na istorijata. Gospodi, pomiluj tjah vmesto men, greshnija! Koj znae kolko ot tjah sa izmreli prez chetirite godini vojna, stiskajki sys slabite si ryce shishenca ot lekarstva, koito veche njama nikyde, a kolko ot tjah sa se smryzvali prez studenite i bezuteshni saraevski noshti na fevuari, prez koito ti se struva, che nikoga ne e imalo ljato, nito che njakoga shte go ima.

Namirali gi vkochaneni i sysuhreni, kato zaginali ptici, koito sa popadnali po pogreshka v njakoja staja i ne sa mogli da izletjat ot neja. Koj znae koj gi e pogrebval, bez molitva, samo pod svisteneto na kurshumi ot snajperi i prashteneto na klonite na zamryznalite dyrveta. Tazi nosht v Hilendar – tova e molitva

za tehните nezhni dushi, ot kojato i vjara da sa, zashtoto Bog e edin.

*71. Na Tebe, Gospodi, se upovavam
da ne se posramja nikoga.*

*2: Izbavi me v pravdata Si i osvobodi me,
prikloni kym mene uhoto Si i spasi me.*

*9: Ne me othvyrljaj vyv vreme na starostta mi,
ne me ostavjaj, kogato otpada silata mi.*

Prez proletta na 1941 godina vylna na vseobshta ludost zalja grad Saraevo...

Tylpata pljachkosvashe evrejski i srybski magazini. Horata se zavaljaha i padaha pod prekaleno tezhkija tovar na ograbenata stoka.

Pylzjaha kato nasekomi po pokriva na evrejskija Hram, otkyrtvajki ot kupola kysove medna lamarina.

Paleha znamenata na Kralstvoto i izdigaha novi, s cherveno-beli shahmatni gerbove. Aklamirashe se novovyzniknalata Nezavisima Hyrvatska dyrzhava i novite vlasti.

Kakto i vsichki ostanali syrbi, trjabvashe da predadem radioaparata marka *telefunken* i pisheshtata mashina marka *adler*. Gramofona ne ni otneha, no veche nikoga ne slushahme muzika na nego.

Ot vreme na vreme se pojavjivashe onzi rusnak, kojto me beshe osinovil. Redovno noseshe shokoladi i igrachki. Chesto noseshe uniforma na nemski oficer. Slagashe me na koljano i prez cjaloto vreme gledashe tyzhno, povtarjajki: "Malki dec, malki dec..."

Vednyzh me izvede na razhodka. Natyknahme se na goljamo sybirane na hora, koito razmahvaha znamena i vikaha neshto. Izvikah, kolkoto mi glas dyrzhi: “Da zhivee kralja!”, spomnjajki si za chicho Nikola vyv fajtona, i vsichki se obyrnaha kym men s gnjav. Rusnakyt me zamykna do edna porta i mi naredi da ne vikam poveche nishto.

V shumoljashtata pljushena kutija na teatyr davaha “Sinjata ptica” ot Meternih. Tova beshe pyrvoto poseshtenie na teatyr v zhivota mi.

Prez zimata na 1943 godina se razboljah ot koremen tif, ot kojto togava se umirashе. Lekuvashе me doktor Alkalaj, domashnijat ni lekar, edin sluchajno ostanal evrein. Lelja mi palela svesht nad glavata, zashtoto mислеla, che umiram. Izmyknah se. Tifa v Saraevo, inache, bjaha donesli mjusjulmanskite bezhanci – muhadzherite.

Vsjaka nedelja otivahme na grobishte, za da se grizhim za familnata grobnica. Igraeh si sred krystove i angeli, chiito betonni krila bjaha izpochupeni, i slizah v prazna, porutena grobnica, pylна s eho, dokato lelja mi polivashe tricvetnite temenuzhki.

Na edin kryst srichah bukvite ot imeto na majka mi:

BOJANA KAPOR

Predi Olimpijskrite igri v Saraevo premestiha tova grobishte na drugo mjasto. Pogrebana e s zhertvite na fashizma v njakakva goljama grobnica, kojato izobshto ne sym vidjal, zashtoto chetyrt vek ne sym idval v rodnija si grad. Mnogo predi тази vojna, toj mi otne pravoto da poseshtavam svoite myrtvi. No tova veche ne e vazhno.

Grobyt na majka mi e v тази kniga.

A sred celija tozi smyrtonosen i vserazrushavasht vodovyrtezha na istorijata, kojto raztyrsva grad Saraevo iz osnovi, taka che zvyanko se tresat dori i kristalnite polilei v gostnata staja, starata mi lejja se opitva da poddyrzha vytreshnija red na vsjaka cena, sjakash navyn nishto osobeno ne se sluchva. Vseki den tja grizhlivo chisti ostanalite kilimi, onezi, koito oshte ne sme razmenili za hrana, a az opravjam zapletenite im resni, dokato pastata, s kojato e namazan parketa, se zavira pod noktite mi; mesingovoto havanche s chukaloto i kantaryt vyrhu bjufeta blestjat s matov bljasyk kato v shtastlivate vremena, belite kuhnenski plochki lyshtjat ot chistota, zakusva se, objadva se i se vecherja v tochno opredeljeno vreme, dori i kogato za objad imame samo shepa varena carevica, kojato se servira, sjakash stava duma za predvoenen nedelen objad. Tazi drebna ostarjala zhena s pylno tjalo vyrhu otekli kraka s razshireni veni i obuvki s izkriveni niski tokove, sjakash s poddyrzhaneto na reda v malkoto si gnezdo se protivopostavja na vseobshtija kaos, kojto edin po edin otnasja blizkote j, unishtozhava grada, v kojto e izrasla, i s velikanskite si kleshti izskubva kato zybi ot cheljst, celi kyshti, palati i ustanoveni obichai. I kogato sred trjasyka na eskadrilite, svisteneto na bombite i eksploziite izchezvat taka stabilnite do vchera sgradi v sysedstvo do nas, shtom se vyrnem ot skrivalishteto, pyrvata rabota e da se obyrshe padnalata mazilka ot masata v trapezarijata i kartinite, sjakash stavashe duma za obichajno nedelno pochistvane.

Po sredata na Glavnata ulica, mezhdur dva nachina na zhivot, kyshta nomer 26 v umalen mashtab predstavljava poslednata krepost na evropejskata civilizacija, a glavnoto polesrazhenie e v kuhnjata, vyrhu chernija plot na ogromnata zidana pechka s mesingovi dryzhki i izlyskani sydove. Pokritijata

pazar nablizo, kojto bil postroen ot Avstroungarija, se naricha *Markale* (Markthalle), zelenchukyt za supa e *grincajg* (Grünzeuge), garniturata ot zelenchuci se naricha *chushpajz* (Zuspeise), testenite izdelija – *melshpajz* (Mehlspeise), a supata sys zapryzhka – *ajnpren* (Einprensuppe). Tuk e kozunakyt, kojto se jade s chaj i se naricha *milibrod* (Milchbrot), a v najtyrzhestveni sluchai se servira i prochutata *saher-torta*, chijato recepta proizliza ot nesravnimija vienski hotel *Saher*. Nedelnijat objad obiknoveno se systoi ot teleshko vareno *rinflajsh* (Rindfleisch) s hrjan i domaten sos, zadusheni kartofi, zelena salata i nakraja (ako e sezonyt) na masata se servirat istinski cheshki knedli sys slivi, ovaljani v tymna prepechena galeta. Tipichen srednoevropejski objad na trista metra razstojanie ot mnogobrojnite gostilnici, na chiito otvoreni vitrini dimi jahniya i *japyndzha-dolma* (pylnen piper) pacha i *japarak sarmi* (lozovi sarmi), bamja, ovcha karantija, kebapi i glavi i desetina razlichni vidove bjureci i banici: ot onezi s kartofi, sys sirene, sys zele (zelnici) i s tikva (tikvenici), do “pita nako” – banica samo ot kori, bez nishto – vsichki tezi ekzotichni jastija razpyvat nevidima zavesa ot setivni orientalski vkusove i mirisi. Oshte ot kyshtite v dvorovete zad nashija dostiga tezhkata mirizma na maslo i loj, s koito se gotvjat turskite mandzhi. V zadynenata ulichka – kjorsokaka kraj nomer 26, se sblyskvat taka mirisite na Evropa i Orienta, tulumbite i tortite, lojta i masloto, hljaba i pitite, narichani *somuni*.

Nito starata mi lelja, nito az, estestveno, ne sme mozheli da znaem, che тази bezmylvna, no taka uporita bitka mezhdu dvata nachina na zhivot, kojato se razigravashe neposredstveno kraj nas, e samo prodylzhenie na strashnata vekovna vojna mezhdu dve civilizacii – hristijanskata i isljamskata, kojato e zapochnala mnogo predi nas, i v kojato bjahme prinudeni da uchastvame ne po nasha volja, chrez samata oris na mjastoto, v

koeto sme se rodili. Nashijat stil na zhivot, v kojto se primesva umereno pravoslavie, zapochva, znachi, sled Berlinskija kongres, kogato Avstroungarija, v sporazumenie s ostanalite veliki sili, prez 1878 godina okupirala Bosna i Hercegovina, uz s namerenie da vyvede naj-nakraja red v neja i kogato bila udavena v kryv syprotivata na bosnenskite turci, predvozhdani ot saraevskite mjusjulmani nachelo s Hadzhi Loja.

Dvama frenski pytepisici (Chopin i Ubicini) otbeljazvat prez 1856 godina, che “tozi grad ima slavata na ognishte na fanatizma, kakto i centyr na bosnenskata aristokracija i v nego chovek trjabva da otide, za da se zapoznae s istinskite turci i izrodenata aristokracija na slavjanskite renegati...” I kolkoto тази imperija i da se mychi da evropeizira Saraevo, da kanalizira i obuzdae s bjalo kamenno korito plitkata reka, kojato ot vreme na vreme mozhe da podivee i da razrushi vsichko pred sebe si – točno kato onezi, koito ot malki sa pili vodata j; da postroi mostove ot kamyk i mygla, muzei, ta dori i pompozen teatyr, v kojto pytuvashti muzikanti ot vsichki strani na Monarhijata uspjavat njakak si da izpylnjat operetite na Franc Lehar i Supe; znachi, kolkoto i da se mychi po svoj nachin da napravi poprilichen tozi goljam orientalski labirint ot mahali, prosyshtestvuvalijat petstotin godini obosoben nachin na zhivot se zashtitava uporito i s orientalski hitrosti, i kato razglezhdame тази istorija dnes, sled sto i dvajset godini, ochevidno e, che evropejskata kultura e samo neudachna kulisa, prez kojato v kraja na dvajseti vek nahluva spotaenijat duh na isljama, chakal dylgo da si otmysti.

*86. Gospodi, prikloni uhoto si,
poslushaj me, zashtoto sym siromah i nemoshten.*

Kato ostarjal Sizif, prez detstvoto i rannata mi mladost minava pregyrbenijat Prodavach na pjasyk s torba na gryb. Obikalja grada i prodava naj-fin siten pjasyk, kojto vadi v gornoto techenie na reka Miljacka, na skrishni mesta mezhdru skalite, presjava go prez sito, sushi i raznasja po kyshtite, izkarvajki taka po njakvoja para za zhiveene. Nikoga ne go chuhme, osven 'blagodarja', da izreche edna edinstvena druga duma. Lelja, sled kato kupeshe tendzhera pjasyk, go puskashe v kuhnjata, kydeto toj se svivashe na stola, za da byde kolkoto se mozhe po-malko zabelezhim, a tja mu davashe da hapne neshto i da vzeme sys sebe si i za sled tova. Nie go gledahme kato bozhi chovek, kojto kato njakakyv starozaveten car, preoblechen kato prosjak, idvashe, za da izpita nashata dobrina. Domakinite po onova vreme mieha sydovete s luga, sled kato svarjavaha pepel vyv voda s malko soda kaustik, kojato im razjazhdashe kozhata na rycete. Predi da upotrebjat luga, tyrkaha kazanite za varene na petmez i sapun, kotlitate i tavite s rechen pjasyk, kojto naj-dobre smykvashhe nagara ot otkritija ogyn. Kato prez njakakyv zhiv chasovnik, pjasykyt na vremeto iztichashe prez rycete na staricite, otbeljazvajki kraja na epohata predi preparatite za miene. Sjakash тази fina strujka pjasyk za dve pari, s pochti nedolovimija si shum, leka-poleka pokriva i moite spomeni ot onova vreme.

41. Blazhen onja, kojto obryshta vnimanie na nemoshtnija.

V zyl den shte go izbavi Gospod.

Prez vsichkite chetiri godini na vojnata iz Saraevo se luta kato prokylnat gradskijat lud Nikola Chernorabotnik i vsichko onova, koeto gradyt ne smee i da proshepne, mu se pripisva na

nego. Edno uzhasjivashto vreme taka syzdava svoj mitichen geroy ot dushevno bolnija kletnik Nikola, predvoenen dyrvodelec, kojto ot svoja zanajat zapazil samo edna dyrvena letva, kojato konvulsivno stiska v myrshavata si kokalesta ryka – podpira se s neja, vyrti ja, razmahva ja i zaplashva, vodejki neprekysnato njakakyv, izvesten samo na nego, bezkraen monolog, pylen s shum i gnjav.

Kljoshstav i s dylgi kraka kato podvizhni mashi, tozi chetirijsetgodishen myzh e oblechen v nechij izhvyrlen frak s prekaleno kysi rykavi, prepasan s vyzhe. Na glavata mu, vyrhu kyso ostriganija mu cherep, vinagi e prashnoto bombe, pomalko s dva nomera. Ot rykavite mu styrchat posineli deformirani ryce, bez riza, a gyrdite mu se krasjat ot razlichni znachki, rozeti i otlichija, sybrani koj znae na koe smetishte. Nikola Chernorabotnik, za kogoto se govoreshe, che bil uvazhavan dyrvodelec i che proizhozhdal njakyde ot Chehija, krachi byrzo prez dnite na detstvoto mi, sjakash pochti leti, bez da dokosva greshnija saraevski asfalt, kato njakakyv magjosnik, kojto mozhe vsichko i se osmeljava da napravi vsichko. Na prostornija ploshtad mezhdur novata pravoslavna cyrkva i Markale, nemicite, sled idvaneto si, izdigat visok obelisk, zavyrshvasht s prechupen kryst, na kojto sedi gramaden siv orel s razpereni krile. Nikola go obikalja i go goni s letvata, vikajki kolkoto mu glas dyrzhi, che “shte ima hljab, chak kogoto taja garga si otleti ot Saraevo!” Vypreki che v grada ima oshte dvama prochuti ludi – Mushan, kojto s vse sila se udreja s jumruci po glavata, vikajki kolkoto mu glas dyrzhi: “Daj bozhe da umra!” i ludijat Lazar, na kogoto vse mu otkradvat obuvkite, dokato spi – Nikola Chernorabotnik vyv vseki sluchaj e naj-prochutijat.

Saraevskata legenda razkazva, che prez poslednite dni na vojnata go ubili nemicite, kogato, vizhdajki gi kak marshiruvat,

izpylneni s gordost ot sebe si i svojata sila, kato podvizhni olovni vojnici, izvikal s cjalto gyrlo: "Halt!" Dresirani, kaktto Bog gi e daril, nemskite vojnici se zakovali na mjasto, v redica, prava kato pod konec. "Samo Hitler i az mozhem da vi sprem!" – zahilil se Nikola Chernorabotnik s bezzybite si usta i padnal ot otkosite na shmajzerite, pokosen na brega na Miljacka kraj Principovija most, zaplashtajki s glavata si poslednata si shega. Vse pak, po-verojatno e ot nego da sa se otyrvali osvoboditelite na Saraevo, na koito syshto se podigraval, v novoto vreme, koeto njamalo prekaleno chuvstvo za takyv vid humor. No, kaktto i da e, s izchezvaneto na Nikola Chernorabotnik gradyt sjakash sam sprjal sobstvenata si bezumna vyrtelezhka, pusnata i zavyrjtjana ot onzi blagoroden lud.

Kazvat, che vednyzh pitali Ivo Andrich, dali v bosnenskite gradcheta, kaktto njakoga, vse oshte ima po edin gradski lud, a toj im otgovoril, che dnes ima po edin umen!

I taka, celijat tozi malyk Vavilon ot razmeseni narodi i veri zhiveeshe zaedno, zashtoto trjabvashe da zhivee i prezhivee: mjusjulmanite pokraj syrbite i hyrvatite, evreite kato samotno jato ispanski ptici, malkata armenska obshtnost, familija na drebni tyrgovci, bylgarite, prochuti gradinari v obshirnoto Saraevsko pole, doshli koj znae kak v tozi grad, chehite, predimno mashinisti i muzikanti, ungarcite – zemlemeri i pivovari, koito zavinagi zasednali tuk, ostanali sled poslednata vylna zamirasht avstroungarski otliv, malobrojnite originalni turci s ekzotichni dekadentski lica i dostolepno dyrzhanie, zabraveni ot predcite si v tazi vlazhna i sumrachna kotlovina, kogato te se iztegljali obratno v Mala Azija. Tuk zhiveeha oshte i rusnaci ot carska Rusija, izbjagali v Kralstvo Jugoslavija ot Oktomvrijskata revoljucija (lekari, oficeri i balerini) i oshte hiljadi drugi prishylci, seljani, koito instinktivno se spuskali ot planinite dolu v grada, chinovnici na Monarhijata, preselnici s

naj-različni sydbi i proizhod. I, bez da znae, vseki ot tjah beshe priemnik na dylgata tradicija na svoja narod i svojata vjara – naslednik na vekovno podozrenie i netyrpyimost, gravirani v istoricheskata mu pamet. Prinudena da prezhivjava dylgi periodi na tyrpenie, tjahnata omraza eksplodirashe v miga, v kojto za nejnija glad vyznikneha blagoprijatni obstojatelstva: prevrati, krizi i vojni. Togava ot licata na statistite v tozi spektakyl padaha maskite na prikrito prestruvane, zashtoto zapochvaha da vjarvat, che naj-posle e doshyl istoricheskijat im chas. I vsichki tezi narodi i veri se strojavaha na edna ili druga strana, pravejki vremenni syjuzi, za da specheljat vreme, i taka mjusjulmanite po vremeto na Nezavisimata Hyrvatska dyrzhava stanaha “hyrvatsko cvete”, a belite rusnaci obljakoha uniformi s prechupeni krystove, dokato syrbite, ciganite i evreite v tezi dramy obiknoveno poluchavaha roljata na zhertva.

Zhiveejki taka, prividno zaedno i na pryv pogled v syglasie, vseki se chuvstvashe oshteten ot drugite. Mjusjulmanite nikoga ne se prostiha sys zelenija si syn za Otomanskata imperija, nito pyk syrbite njakoga zabraviha koj e unishtozhil njakogashnoto im carstvo, koeto izlizalo na bregovete na dve moreta v Sredizemnomoriето. Hyrvatite nikoga ne prezhalih, che pronikvaneto na katolicheska Evropa e sprjano ot Predimareta – nenarushimata granica, pred kojato svyrshvaha sivopepeljavite mnogoetazhni sgradi i hoteli i zapochvaha kepengi, tekii, bezisteni i dzhamii. Sefardite nikoga ne zabraviha svojata ispanska rodina, ot kojato bili progoneni i chiito posledni sledi pazeha v domashnite obredi i ezika; armencite nikoga ne iztrih, ot pametta vsichki pogromi, pri koito turcite bjaha klali predcite im, a i poslednijat oboist, cheh, ot orkestyra na operata, se schitashe za oshteten, che trjabva da sviri v тази balkanska dupka, a ne v prazhkoto *Divadlo*.

Vse pak, oshte kato deca ni privlichashe s tajnstvenostta si zatvoreniyat isljamski svjat, s kojto mozhehme da se zapoznaem samo otvyn, ot ulicata. Ot ygyla na esnafskoto ni tesnogrydie, toj ni izglezhdashe zhivopisno, misteriozno i chuvstveno; njamahme nito dostyp, nito pyk naj-dobrite ni prijateli ot mohamedanska vjara njakoga sa ni kaneli v kyshtite si, no ponjakoga uspjavahme da nadniknem zad prozorechnite reshetki ot dyrveni letvichki – *mushebak* – v dvorovete, koito se krieha zad visoki zidove ot trambovana pryst i kirpich i porti s halki za pochukvane. Dvorovete bjaha zastlani s kaldyrym ot beli obli kamyni, trevata mezhdu koito beshe grizhливо plevena, a chesto v tjah se namiraha i shdravani – malki fontani, i mnogo pystri cvetja. Zhenite se krieha ot nashite pogledi – zyrvahme samo razvjavaneto na shalvarite im ot sharena koprina. I dokato nie objadvahme na masi, ot chinii i s *escajg* (Esszeug) – pribor za hranene, te sedjaha *a la turka* na niska trapeza, sinija, na kilimcheta, i s prysti topjaha samunite v obshtata plitka kalajdisana tepsija. Bashtite im bjaha neprikosnoveni gospodari na svoite semejstva. Prez vreme na ramazanskite posti nashite vrystnici strogo spazvaha zabranata prez denja da ne jadat i da ne pijat voda. V uchilishte ne se razlichavaha po nishto drugo ot nas, pravoslavnite i katolicite, osven, mozhe bi, samo po tova, che bjaha obrjazani i govoreha s edin njuans po-meko, chesto ne razlichavajki *ch* i *sh*, a i se zaklevaha po drug nachin, kato kazvaha “dina mi!” (vjarata mi).

Ot vekove Bosna – a osobeno grad Saraevo – e smjatana za pazitel na naj-chistata isljamska vjara, za razlika ot Carigrad, kojto vse poveche bil sklonen da priema evropejskoto novatorstvo, taka che v neja postojanno izbuhvali buntove, ostanali v istorijata, koito Otomanskata imperija trjabvalo da potushava sys sila. Taka i turskijat voenachalnik, rodom ot Lika, pomak, dezertjor ot avstroungarskata armija, Omer Pasha Latas,

prez 1858 godina vljazyl na kon s nakazatelna ekspedicija v Saraevo, za da vyvede red v tozi tymen vilaet i da izponakazhe vyzgordjalata se saraevska i bosnenska aristokracija. I dokato Kemal Atatjurk oshte prez dvajsette godini na tozi vek zabranil v Turcija noseneto na bula i feredzheta, v Saraevo te se noseha chak do 1945 godina, kogato bjaha zabraneni sys zakon, predizvikal vseobshto negoduvanie sred mjusjulmanskoto naselenie. Beshe ni stranno da vizhdame sysedkite si ot ulicata da minavat s dylgi feredzheta i s tymen voal prez liceto (edva kogato leko go povdigneha i ni se usmihneha, mozhehme da gi poznaem) ili nashite uchiteli da otivat v Gazi Husrev-begovata dzhamija na poklonenie, dostolepno nosejki cherveni fesove na glavite si. V prohladnija dvor na тази dzhamija vizhdahme hodzhi i religiozni fanatici s vosychnobledi lica s ogromni tymni ochi i sini krygove pod ochite, koito gorjaha kato v njakakva treska; ottuk minavaha i dervishi ot zabraveni sekty, myzhe s chalmi, prosjaci i bozhi hora s brysnati temena, oblecheni s dripi, sakati i mydreci s dylgi pobeledi bradi. Mieha krakata si pod struite na kamennija fontan v kojto bylbukashe bistra svjata voda, nahluzvaha nalymite i otivaha da se moljat.

“Imamyt plesna s ryce i cjaloto tova stado vjarvashti padna na kolene s priglushen shum, sjakash prikladi na pushki udriat po komanda v zemjata – zapisva neizvesten pytepisec v *Revue des deux Mondes* prez 1890. – Za njakolko minuti se vizhdat samo stypalata na bosite kraka pod masa cherveni, sini ili cherni parcali. Gyrbovete se izpravjat, previvat, poklashtat v syvyrshena syglasuvanost, kaktto na manevri. I vpechatlenieto ni naj-malko ne e groteskno. Tazi ednoobrazna gimnastika, pri kojato nikoj ne dyrzhi da se razlichava ot syseda si, krie v sebe si chudesen urok po pokornost...”

Vsichko tova za nas, hristijanite, na koito komunizmyt se opitvashe da ni otneme pravoto na nashata vjara, ni

vyzdejstvashe ekzotichno, kato njakakyv cveten amerikanski film, chieto dejstvie se razviva v Blizkija iztok. Struvashe ni se, che sme po-bogati s poznavaneto na edin drug svjat, kojto povecheto ot Evropejcite nikoga njama da opoznajat otlizno.

Vreme za kafe.

Vari go edin poslushnik v malka chajna kuhnja na poslednija etazh na uchudvashto visokata sgrada, otkydeto manastirskata gradina, kojato napomnja na geometricheski abstraktna tapicerija, se vizhda kato ot samolet. Tridesetgodishното mu lice, obramcheno s kysa cherna brada, izlychva dylboka smirenost i sysredotochenost, sjakash izvyrshva naj-vazhnata rabota na sveta. Ot drugite nauchih, che ima dve visshi obrazovanija i che bil postignal uspeh v svoja grad, no sega e tuk, bez njakoj da znae istinskata prichina. Krajno neprilichno e da se pita njakoj za negovoto minalo, ako toj sam ne povede razgovor za tova. To e iztrito.

Kogato kafeto beshe servirano, mashinalno posegnah za cigarite i zapalkata, koito bjaha v dzhoba mi, no byrzo gi vyrnah obratno. Malko e da se kazhe, che v Hilendar e zabraneno pusheneto – to e grjah. Kogato prez shestnajseti vek tjtjnynt doshyl ot Amerika v Evropa, manastiryт bil prosyshtestvuval poveche ot tri veka. Ottogava upojnijat sivosinkav dim ot zapalenija tjtjun se schita ot monasite ne prosto za obiknoven porok, a za dyh na Satanata. Znachi, kogato mi se pushi, izlizam prez svodestata manastirska porta izvyn zidovete i, sjadajki na niskata kamenna ograda, palja cigara s argatite – bratja po zavisimost. A neprekysnato mi se pushi. “Tova verojatno e edinstvenata seriozna rabota, kojato izvyrshvam vsekidnevno ot shestnajsetata si godina, bez da propusna nito edin den!” – beshe mi kazal Danilo Kish. Tova sigurno se zabeljazva po

nervoznostta na dvizhenijata mi, kogato sym lishen ot pushene, koeto ne ubegna na poslushnika, chijto pogled izzad ochilata s goljam diopyr me obhvana sys syzhalenie i neobiknoveno sychuvstvie, sjakash vidja njakoj zavladhan ot nechestivija.

– Bratko, maj ti se pushi... – popita, dokato mi podnasjashe kafeto. – Ako ne mozhesh da se vyzdyrzhish, shte ti serviram na balkona.

Izljazoh na tjasna, pokrita sys svod terasa i prez procepite mezhdu prognilite dyski pod krakata si vidjah bezdna. Pusheh, dylboko poemajki dima, kojto otlitashe kym chernata stena na gorata izvyn manastirskite zidove – taka vsichko beshe nared – dokato poslushnikyt ostana da stoi, oblegnat na kasata na vratata. Sjakash se moleshe v sebe si Gospod da me izbavi ot prokletata zavisimost na moja porok. Mylchahme, slushajki rojacite shturci, izkarani ot zhegata na letnija predobed.

- Ot kolko vreme si poslushnik?

- Ot dve godini.

- Kakvo pravish prez tova vreme?

- Vsichko, kakvoto mi se kazhe.

- Ne e li tova mnogo vreme, bratko? Zashto ne te priemam za monah?

- Tova ne zavisi ot drugite.

- Ami ot kogo?

- Ot samija men. Kogato uzreja...

- Nima veche ne si?

- Ne sym.

- Zashto?

- Ne sym uredil smetkite sys sebe si.

- Nima ne si se otrekyl veche ot sveta?

- Otrekyl sym se, no trjabva da byda syvsem siguren v tova.

- Kakvo oshte te izmychva, bratko?

- Ponjakoga, naprimer, synuvam, che igraja preferans – kaza, gledajki vyrhovete na gumenite si galoshi, - kontra, rekontra! Ne mozhe edin monah da iska da igrae na karti. A ponjakoga synuvam zheni...

- I kakvo pravish, kogato pozhelaesh neshto greshno?

- Izpovjadvam se na svoja duhovnik. Vseki poslushnik ima duhoven otec, na kogoto vseki den se izpovjadva kakvo go izmychva. Duhovnikyt, kojto naj-dobre poznavava dushata mu, reshava edin den dali e zrijal da stane monah i naistina da se otreche ot sveta.

Pushesh cigara sled cigara, za da se vyzpolzvam ot privilegijata, kojato mi beshe dal poslushnikyt, razmishljavajki koj bi mogyl da mi byde duhoven otec, kolko greshen, slozhen i opiten, za da shvane onova, koeto bih mu izpovjadal. Kak da se izpovjadat pred njakogo vsichki predatestva, symnenija, malodushie i krazhbi, koito njakoj e izvyrshil v samotnata si alhimichna rabotilnica na chovek na izkustvoto? Boleznenija lamtezh za slava i suetno priznanie, vsichki hitrini i malki strategii na shteslavieto... Kak da objasnish beznadezhdnostta na njakoja njujorkska privecher ili strastta na antverpensko pristanishte, na njakoj, kojto ne e bil tam? Koj vsyshtnost, bi mogyl da mi byde duhovnik? Vsichki, koito sa bili primer za men, na koito sym se vyzhishtaval i na koito sym podrazhaval, otdavna ne sa sred zhivite. Njakoi ot tjah dori sa pogrebani predi njakolko veka. A, mozhe bi, tova izobshto ne bi trjabvalo da byde njakoj klasik ili izvestno ime, mozhe bi za тази rolja naj-podhodjasht shte byde njakoj ot starite ustni tvorci, koito dobrovolno se otrichat ot slavata i pryskat bozhestvenija si dar bez da mu misljat, tam, kydeto popadnat na nas, malobrojnite poklonnici i sluchajni slushateli. No tozi vid guru ima edna podchertano losha osobenost – obiknoveno tova sa hora, koito vodjat monolog, i ne sa nikakvi slushateli.

Objasnih na poslušnika svoeto symnenie.

- Ti, bratko, ne se izpovjadvash na tozi chovek, a na Bog chrez nego. Toj mozhe da byde vseki, kojto s vjara e zaslužil da mu se izpovjadash. A sega me izvini, trjabva da pomogna v kuhnjata...

Malko po-kysno, na verandata, na kojato kato podslushvach se promykvash sumrakyt, izpylnen s leten kopnezh, do men se priblizhi snazhen trideset i petgodishen monah. Tova e migyt, v kojto na gryckite plazhove ugasva oshte edin poharchen den, usmirjavat se vylnite, a prilivyt pylzi chak do prystite na krakata na zamajanite kurortisti. Tozi kaluger, rodod ot Hercegovina, njakoga bil shampion po bojni izkustva. Vmesto s cheren pojas, sega prez rasoto e opasan s širok vojnishki kolan, kakvyto nosjat vsichki hilendarski monasi, kato Bozhii voini. Na bosite si kraka, chiito prysti napomnjat na kamennite apolonovi prysti ot skulpturata ot Delfi, toj nosi apostolski sandali ot gruba kozha. (Kogato edin mnogoobeshtavashet posetitel na Hilendar popital manastirskija obushtar mozhe li da mu napravi istinski apostolski sandali, toj otgovoril, che ne mozhe – istinski apostolski sandali nosili samo apostolite!). Dylgata mu tymnokestenjava kosa e vyrzana na opashka, a asketichnoto mu skulesto lice, e poluchilo zagar ot rabotata na poletu. Bil se vyrnal v Hilendar, sled kato izvestno vreme prekaral na hercegovskija front, obhozhdejki rovovete, chetejki molitvi nad zaginalite, davajki posledno prichastie na onezi, koito umirali.

Razgovarjame poluglasno, a do nas sjakash dostiga skyrcaneto na pjasyka pod bosu zhenski kraka ot otdalechenite plazhove, ot koito toj zavynagi se e otrekyl...

- Kogato me obzemat greshni misli – kazva, – a az sym zhiv chovek, bratko, ot kryv i plyt, kazvam si molitva kym Isus Hristos. Zashtoto, kakto kazva sveti Joan Lestvichnik,

neprestannoto spomenavane na Isus i misylta za nego neka se slejat s tvoeto dishane. Bez tezi sveshteni dumi, bratko, poklonite prosto shte bydat izpylnenie na gimnasticheski uprazhnenija!

Svetogorskite monasi, pustinnici i otshelnici, tochno kakto i predi mnogo vekove, i dnes prilagat praviloto na Isusovata molitva po slednija nachin: monahyt “izpylnjava” trijset i tri pyti broenicata, kojato pyk ima sto zyrna; znachi izricha tri hiljadi i trista pyti molitvata. Brojat na zyrnata v broenicata, kakto i brojat na pylnite krygove na cjalostnata broenica s izrichane na Isusovata molitva, za vseki pootdelno se opredeljat ot negovija duhoven Starec. Pri broenicate sys sto zyrna monasheskoto pravilo se izpylnjava po slednija nachin: za pyrvite dvajset i pet zyrna se pravi poklon do zemjata za vsjako zyrno pootdelno, kogato se izreche Isusovata molitva; za vtorite dvajset i pet zyrna se pravi malyk poklon (dylbok poklon s dokosvane na poda pred sebe si s prysti) za vsjako zyrno pootdelno, kogato se izreche molitvata. Za tretite dvadeset i pet zyrna Isusovata molitva se izgovarja na glas, no bez krystene. Za poslednite dvajset i pet zyrna тази molitva e naum, znachi, izrichash ja v sebe si, syshto bez krystene. Sled tova celijat kryg se povtarja po syshtija nachin, i to trijset i tri pyti.

“Tezi sveshteni dumi izpylvat prostranstvoto i vremeto... – pishe edin teolog. – Te ne samo che syzdavat molitvena aura, a i naddeljavat nad straha ot syshtestvuvaneto. V тази molitva se sydyrzhа celijat chovek, zashtoto tja edinstvena ima vidim i nevidim smisyl, magnetichno i mistichno svojstvo. Zashtoto, kogato se potiska Slovoto, zapochva neizvestnost, a kogato to byde zabraveno, zapochva nasilieto. Ako ne pritezhava bozhestveno vyzdejstvie, Slovoto ne syzdava ljubov, a bolest. Kogato to se izgubi, njama plodove na uma, tyj kato togava Slovoto se smenja ot smyrтта.” “Kakto smyrтта na dushata e

istinskata ili glavnata smyrt, taka nejnijat zhivot e istinskijat zhivot.” (Sv. Grigorij Palama) “Spaseniето ot nepoznatoto, ot okonchatelnoto, ot samoljubivoto, spaseniето ot smyrtta i ot lekomislenoto ljubopitstvo, ot puskaneto na svoboda na Knjaza na tymninata, ot dopustimото, vyzmozhnото i pozvolenото, se sydyrzha samo v Slovoto. Zatova to e nashata tochka na ravnovesie, zashtoto chrez nego se opovestjavame (pyrvija plach), chrez nego prodylzhavame syshtestvuvaneto si (otgatvaneto tajnite na zhivota) i si otivame (stavame Slovo). Tova e i prichinata aurata na molitvenija ezik da ni syhrani v tajnata na vremeto.”

Interesno, na syvsem drug kraj na planetata, v Nju Jork, Dzherom Dejvid Selindzhyr, amerikanskijat pisatel, kojto s knigite si prez shejsette godini chuvstvitelno oformi moeto pokolenie, v romana si “Freni i Zui” opisva kakvo se sluchva s mladata mu heroinja. Freni, dvajsetgodishna njujorkchanka, namira edna knizhka ot nepoznat rusnak ot devetnajseti vek, kojato se kazva “Pytjat na edin poklonnik”. Tova e razkaz za trijsetgodishen seljanin, kojto tyrsi otgovor na vyprosa zashto trjabva da se moli neprekysnato, kaktо pishe v Svetoto pisanie. Toj otiva pri Stareca, kojto go uchi na Isusovata molitva po drevnata kniga “Filokalija”. Freni, kojato vsyshtnost e evrejka, objasnjava na prijatelja si Lejn Isusovata molitva:

“Vyv vseki sluchaj, Starecyt razkazva na poklonnika, che ako dumite na тази molitva se izrichat i povtarjat neprekysnato – v nachaloto e pozvoleno samo myrdane na ustnite – molitvata shte prodylzhi da napredva ot samo sebe si. Ne sled dylgo neshto stava. Ne znam kakvo, no neshto se sluchva i dumite se slivat s udarite na syrceto na onzi, kojto gi izgovarja, sled koeto toj se moli bez prekysvane. A tova ima ogromno mistichno vlijanie vyrhu celija nachin na mislene na chovek. Tova se pravi, za da se postigne prochistvane na

cjalostnija nachin na mislene i da se postigne syvsem novo razbirane na vsichko. No rabotata e v tova, naj-hubavoto ot vsichko e, che kato zapochnesh da se molish, ne trjabva dori da vjarvash v tova, koeto pravish. Iskam da kazha, dori ako se molish, ne e nuzhno da vjarvash v onova, koeto pravish. Iskam da kazha, dori i da si strashno zabluden v cjalata тази работа, vsichko si e OK. V smisyl, na nikogo i na nishto ne vredish. S drugi dumi, nikoj ne iska ot teb da vjarvash v kakvoto i da bilo, kogato za pryv pyt zapochnesh s molitvata. Starecyt kazva, che dori ne trjabva da mislish za onova, koeto izgovarjash. V nachaloto edinstveno vazhno e kolichestvoto. Sled tova, pokysno, to ot samo sebe si preminava v kachestvo. Chrez sobstvenata si sila ili neshto podobno. Toj kazva, che vsjako spomenavane na Bozhieto ime – koeto i da e ot imenata – ima njakakva osobena, prisyshta za nego sila, kojato zapochva da dejstva, kogato chovek zapochne da izgovarja tova ime... Vsyshtnost, tova ima absoljuten smisyl, zashtoto posledovatelite na budistkata sekta Nembucu neprekysnato povtarjat dumite ‘Nama amida bucu’, koeto oznachava ‘Slava na Boga’ i stava syshtoto neshto... Absoljutno syshtoto...”

Syshtata nosht se prisyedinjavam kym mladija monah v molitvata... Izvednyzh, tova e njakakyv napylny razlichen chovek. Atletichnoto mu tjalo pada nichkom vyrhu kamennite plochi na cyrkvata, gyvkavo i bez kakvoto i da e vidimo usilie, no kogato stoi, toj sjakash se prevryshta v njakoj ot ‘stolpnicite’ ot freskite, koito s dni, meseci i godini prestojavali vyrhu kapitela na njakoja kolona ili vyrhu usamotena skala, molejki se neprestanno. Kazvat, che vyrhu temetata im pticite svivali gnezda, tolkova bili nepodvizhni.

Opitvam se za izvestno vreme da stoja kato nego, no tova ne mi se udava, zashtoto kato che li negovata stojka ne zavisi samo ot polozhenieto, koeto e zaelo tjaloto mu, a ot

neshto nedostizhimo, koeto nikoga njama da uznaja. Toj stoi. Syshtestvuva. Samo edva vidimo se myrdat prystite na djasnata mu ryka, dokato otbrojava na broenicata povtarjaneto na molitvata.

1. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 2. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 3. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 4. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 5. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 6. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 7. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 8. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 9. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 10. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 11. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 12. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 13. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 14. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 15. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 16. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 17. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 18. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 19. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 20. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 21. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 22. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 23. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 24. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 25. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 26. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 27. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago. 28. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene greshnago.

greshnago. 29. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene
greshnago. 30. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene
greshnago. 31. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene
greshnago. 32. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene
greshnago. 33. Gospodi Isuse Hriste Bozhe moj pomiluj mene
greshnago.

A mozhe bi trjabva da se pishe točno kaktó kalugerite se moljat – vseki den ili nosht ne poveche ot trideset i tri reda – trideset i tri cherni zyrna ot broenica. Kakvo e, vsyshtnost, pisaneto, ako ne molitva za ljubov? Vnasjane red v haosa, kojto ni obkryzhava? Da se pishe, kaktó kalugerite se izpovjadvat na duhovnija si otec, bez ostatyk, bez skrivane na nito edna tymna tajna, chuvstvo ili zla pomisyl. Nakraja, da se pishe bez nikakva druga cel, osven istinata, kojato, mozhe bi, nosi spasenie, bez misyl, che tova shte se otpechata njakoga, bez kakvoto i da bilo zhelanie za izdatel, kojto i da bilo, i bez presmjatane na uspeh ili neuspeh; v kraja na kraishtata – bez podpisvane na tozi rykopolis, točno kaktó naj-golemite ikonopisci ne se podpisvali pod svoite proizvedenija.

S hiljadi napechatani stranici zad sebe si, tuk, v Hilendar, sricham li sricham pyrvite bukvi kato ostarjal bezknizhnik.

139. Gospodi, opitval si me i poznal si me.

*2: Ti poznavash sjadaneto mi i stavaneto mi;
razbirash pomislite mi otdalech;*

*3: Izdirvash hodeneto mi i ljaganeto mi
i znaesh vsichkite mi pytishta.*

*4: Zashtoto dokato dumata ne e oshte na ezika mi,
eto, Gospodi, ti ja znaesh cjala.*

Konstantin (Kosta) Petrovich zhivja poslednite godini sam v malkata si kyshta v mjusjulkanskija rajon na grada, v naj-visokata chast na Alifakovac, s kotkata Eloiza, edin taralezh, edin lenivec i edna kostenurka, s koito deleshe oskydnata hrana, poluchena ot mezhdunarodnata humanitarna pomosht. Beshe pensioniran prevodach. Prevede na srybski "Doktor Faustus" i poddyrzhashe korespondencija s Tomas Man. V edno pismo Tomas Man mu objasnjava izrazi, svyrzani s dvanajsettonovata sistema (dodekafonijata) na Arnold Shonberg, kojto mu posluzhil za prototip pri syzdavane na obraza na Adrian Leverkin v romana. Imashe i edna pozhyltjala kartichka ot Venecija (Ponte Rialto), na gyrba na kojato Man blagodari za truda mu po prevoda na "Doktor Faustus" i kojato zapochvashe s 'Uvazhaemi gospodine'...

Vidyt na Konstantin Petrovich ne se nabivashe na ochi, no kogato chovek se vglidashe po-dobre, ustanovjavashe, che nosi kostjum ot naj-fin shotlandski tuid, naistina, poiznosen. Hodeshe malko poprivedeno, sjakash vinagi tyrseshe neshto izgubeno po saraevskija asfalt, s otpusnati ramene i roshava prosharena kosa, kojato sys svojata razchorlenost mu pridavashe vid na byrzo ostarjalo momche.

Sled kato umrja majka mu, izostaviha go prijatelite i go napusnaha zhenite, rjadko slizashe v grada, angazhiran s hranene i grizhi za domashnite si ljubimci. Umrja sam, po vreme na тази vojna, verojatno ot glad, a trupyt mu bil otkrit edva sled shest dena, kogato veche zapochnal da se razlaga. Pismata i kartichkata na Tomas Man izcheznali bezsledno.

I taka, syzrjavame v tozi tjagosten grad kato larvi v njakakyv zelen pashkul, ot kojto edin den, kogato se razpukne i otvori, samo naj-shtastlivite i naj-neshtastnite shte otpyrhat v

sveta, nad nepristupnite visoki planini. Po tova vreme ni se struva, che njama po-skuchen grad ot Saraevo! Zaobikolen ot tri strani amfiteatralno s planini, a ot jug – ot prostornoto Saraevsko pole, sjakash razpolozhen v zelena podkova, tozi grad okazva tjagostno vyzdejstvie vyrhu chuvstvitelnite si zhiteli, na koito im se struva, che zhivejat na dynoto na njakakyv kazan, pod kapaka na gystata mygla, kojato go pritiska. Tazi mlechnosiva mygla, kojato dori i prez ljatoto obgryshta saraevskite ulici, parkove i plitkata reka, dava na vsichko poetichen vid – porutenite sgradi i hilavata treva v parkovete i gradskite gradinki, kupishtata izhvyrteni otpadyci i vsjakakyv bokluk, se zagryshtat s neja kato s penjoar, omekotjavat se ostrite konturi, a vsekidnevnoto minavane po Krajbrezhnata ulica se prevryshta v mechtanie. Ottatyk ryba na tova gyrne, na samoto dyno, na koeto se namirame nie, a koeto edin lokalen mydrec naricha *karakazan*, vri i kipi njakakyv syvsem razlichen zhivot – po-bogat, po-interesen ot tozi, na kojto, struva ni se, sme osydeni dozhivotno.

Po vremeto na predtelevizionnata epoha, dokato vse oshte ne beshe zapochnala revoljucijata na mladite, kojato samo dvajsetina godini po-kysno shte se prevyrme v istinski teror na mladostta, svetyt beshe napraven po mjarkata na vyzrastnite; te diktuvaha stila na zhivot – ot modata do mestata za izlizane i zabavlenija. Nasledjavahme knigi i palta ot bashtite si, a edinstvenite prozorci, koito ne gledaha samo kym vechnata nepronicaema stena ot planini, bjaha kinata, njakolko na broj, koito predi vojnata noseha zvuchni imena kato *Apolo* ili *Imperial*, za da bydat preimenuvani po-kysno na *Partizan* i *Romanija*. Izlizahme kato zashemeteni ot mizernite im saloni, ne vjarvajki, che njakyyde naistina syshtestvuvat gradove i hora, v koito sme se vzirali dva chasa. Redkite hora na izkustvoto s razchorleni, malko po-dylgi kosi ot ostanalite sygrazhdani, ni vyzdejstvat nerealno, kato mitichni syshtestva. Te se zanimavat

s njakakvi nedostypni za nas raboti. Minavat bezuchastni i leko razsejani po ulicite, a nie gi prosledjavame s vyzhishtenie ot pochetno razstojanie. Mnogo po-kysno shte osyznaem, che tova sa neshtastni provincialni mazachi, malobrojni pisатели bez uspeh izvyn granicite na svoja grad, ili muzikanti, koito v svoeto skitalchestvo, v tyrsene na po-dobyr zhivot, sluchajno se spreli v Saraevo. Ot vreme na vreme vizhdahme i proslaveni stolichni znamenitosti, poeti i aktjori, sluchajno minali prez Saraevo, kydeto sa doshli, za da syberat danyka si za slava, no obshto vzeto, v grada caruvashe bezkrajna skuka. Edna izlozhebena zala, v kojato se izrezhdaha lokalni hudozhnici, predimno pejzazhisti v postsezanov stil; edin teatyr vinagi s edni i syshti aktjori i belkanto pevci, pristignali ot syshto takiva provincialni gradove; njakolko knizharski vitrini, v koito kancelarskite stoki se smesvaha sys skuchni klasici, i myrtvite muhi, padnali vyrhu paleolitnite nahodki v mytnite vitrini na Oblastnija muzej – tova beshe vsichko. Prez tozi mrachen zhivot se vyrteshe kato skycashtata vyrtelezhka na Cirkus-plac (Zirkusplatz) vechnijat kryg na vechernoto styrgalo na Glavnata ulica, s momicheta, koito s grim i moda podrazhavaha na Lana Tyrnyr ili Ava Gardnyr, i mladezhi, koito imaha kysmeta da prilichat na Montgomery Klift i, po-kysno, na Marlon Brando. Sred tjah, bednjashki oblecheni mladezhi, koito gi gledaha s vyzhishtenie i zavist, ot shest i polovina do osem i polovina, kogato styrgaloto zamirashe, samotni voajori, gimnazisti, studenti, pristignali ot oshte po-zatynteni mesta, lokalni babaiti, obkryzheni ot sviti podmazvachi – vsichki te bjaha obedineni ot njakakyv nepoznat kopnezh, na dynoto na karakazana, v kojto zaedno kykreha.

Vljubenite bjaha shtastlivi da se razhozhdat dva chasa po styrgaloto, hvanali svoite izbranici za potnite dlani, dokato istinskite shtastlivci zavezhdaha momichetata izvyn centyra po blizkrite hylmove i se ljubeha pod belite nadgrobni kamyni vyrhu

postelja ot treva... “Ne znam kakva e тази игра на setivata ili neponjatna logika na chuvstvata – beshe pisal Ivo Andrich za тези malki turski nekropoli okolo grada. – Vinagi sym imal useshtaneto, che ovoshtnite gradini naistina se izkachvat po baira, a che grobishtata se spuskat.”

Govorja za celomydrenoto saraevsko vreme, kogato oshte nito predchuvstvahme, nito znaehme za syshtestvuvaneto na strashnata vlast, kojato togava ne ni interesuvashе, no kojato upravljavashе nashite malki, kleti zhivoti.

Nasheto santimentalno vyzpitanie prez mladite ni godini, dokato bjagahme ot mestnata duhovna posredstvenost, ni nasochvashe kym golemite zapadni obrazci na izkustvoto. V starija dyrven saraj na Saburiya bej, nad Kovachi, prez chiito steni duhaha ostrite saraevski vetrove, vkarvajki v naetoto atelie prez zimata dori snjag, zhiveeshe edin hudozhnik, sluchajno popadnal v Saraevo koj znae otkyde. Kazvashe se Franjo Likar i ni razkrivashe tajnite na modernoto italiansko izobrazitelno izkustvo Tam za pyrvi pyt vidjahme izbledneli reprodukcii na metafizichnite prostranstva na De Kirik, na Karl Kar, Sironi, Morandi... Togava ne znaehme, che izostavame ot Evropa s pochti trijset godini. Likar imashe edin ot pyrvite elektricheski gramofoni v Saraevo, na kojto vyrtyjahme i slushahme v noshtite ledenite sjuiti na Bah i rannite zapisi na ekstaza na Sten Kentyn. Ot dyrvenata terasa, na kojato oshte stojaha kolovete, na koito njakoga Saburiya bej nabival glavite na nepokornata raja, se otkrivashe izgled kym Saraevo, koeto se vizhdashe kato na dlan. V gradovete, koito se namirat dalech ot moreto ili ot golemite reki i ezera, izpitvam klaustrofobija i nikoga ne moga da poema vyzduh s pylni gyrdi. Struva mi se, che ustata mi sa pylni s prah. Vse pak, kolkoto i plitka da e reka Miljacka, kojato ot kyshtata na Saburiya se vizhdashe kato blestjashta svetla lenta, nakysana ot mostove, spasjava grada ot beznadezhnata otdalechenost ot

moreto. Sjakash тази rekichka predstavljava izvestna nadezhda, sjakash nejnoto techenie, makar i nevolno, ni podmamva da se izmyknem ot vlazhnata kotlovina i da zaminem nanjakyde, nakydeto i tja otiva.

V sreshtata na tezi nesymestimi zvuci – na studenata akustika na organa, s kojto se izpylnjavat tokatite i fugite na Bah, i skimteneto, voplite i pyshkaneto na pajantovija saraj na Saburija bej, sjakash se krie syshtnostta na nasheto ranno obrazovanie, koeto vednyzh zavinagi shte ni orientira v zhivota.

Nakratko, edna malka grupa mladi hora, koito kopnejat po nejasnite konturi na Zapada, togava i ne podozirat, che tozi syshtijat Zapad shte othvyrli boleznenata im ljubov i mnogo godini po-kysno shte im pokazhe istinskoto mjasto, kym koeto prinadlezhat i ot koeto njama nikakyv izgled za bjagstvo. Kogato s vyzhishtenie, kato kym njakakvi bozhestva, posreshtahme na garata, visejki oshte ot ranna utrin, svoite obrazci za podrazhanie i gosti ot mechtanata Francija: Zhan-Pol Sartr i Simon djo Bovoar, Iv Montan i Simona Sinjore, Zherar Filip, kojto v Saraevo igra Sid na Kornej s Frenskija nacionalen teatyr pod rezhisurata na Zhan Vilar, kogato na Artur Adamov, edin ot bashtite na avangardnija teatyr, ili na pantomima Marsel Marso pokazvahme planinite nad Saraevo, koj mozheshe da synuva, che frenskite *mirazhi* s dni shte zasipvat s razrushitelni bombi syshtite tezi ujutni mesta i shte ubivat tehните zhiteli, shte razrushavat mostove, bednjashki planinski kyshti, shte izbivat dobodyka i shte zamyrstjat zemjata, ot kojato tozi trudoljubiv narod zhivee. Gledajki metafizichnija pejzazh na edin svalen *mirazh* nad Pale i otlomkite ot izgorelite chasti na naj-smyrtonosnija frenski letatelen aparat, sjakash stojah na ruinite na njakogashnata si naj-goljama ljubov; sjakash tova prestyplenie nad syrbite beshe izvyrshil ne drug, a samijat Antoan djo Sent Ekzjuperi s bojnija si samolet, kato pri tova,

predi vsichki ostanali, ubi i Malkija princ u nas. “S’il vous plait... dessine-moi un mouton!” disait Le Petit prince. (“Molja vi... narisuvaj mi edna ovca”, kaza Malkijat princ).

No vsichki tezi ovce bjaha izbiti.

I dokato nashite mestni pisateli opisvaha predimno razpadaneto i kraja na svoite selski familii ili vyzpjavaha sedemte vrazheski ofanzivi prez poslednata vojna, nie se spasjavahme s chetene na Skot Ficdzherald, Foknyr i Heminguej, slushahme dzhaz do pripadane i se opitvahme da razberem izpryskanite platna na Dzheksyn Polok, prez chijato vse oshte prjasna boja bjasno e karal s kolelo ili dzhip, slushajki muzikata na Dzhon Kejdzh, za kogoto ne znaehme nishto. V provincialnite saloni na njakolkoto saraevski kina se vyzpitavahme po kaubojskata prikazka, che dobrite vinagi pobezhdavav nakraja loshite, bez da podozirame, che edin den i samite nie shte se namerim v roljata na indiancite – dokarani dotam da se skapvat, ne v Skalistite planini, a v nashite sobstveni. Sled kato ni zabraniha da letim po vreme na prochutata operacija *Zabraneno nebe* i sled kato dni nared letjaha nad nas, amerikanskite samoleti ot tipa F-16, koito, struva ni se, komandvashe lichno Dzhon Uejn, razrushiha vsichko, koeto uspjaha da uceljat, a, naj-napred, bezpogreshno – nashata amerikanska mechta. Vsichko zapochna tvyrde naivno – s idvaneto na humanitarnite organizacii, koito razdavaha na vojuvashtite narodi hrana i lekarstva, na koito srokyt na godnost otdavna beshe iztekyl; sled tova zapriizhdaha vse poveche – naj-napred diplomatcheski predstaviteli, sled tova evropejski nabljudатели, posle malki otrjadi, chijato zadacha beshe da gi zashtitava ot nas, divacite, za da stane taka, che Saraevo i cjala Bosna i Hercegovina bydat pritishnati nakraja ot shejsethiljadna armija ot vyoryzheni do zhybi vojnici, sys silna vyzdushna poddryzhka i moshten flot v Adriatichesko more. I vsichki te

bjaha protiv nas. A kogato se oplachehme ot tova, svetyt, kojto njakoga obozhavahme, kazvashe, che stradame ot paranoja. Taka ostanahme bez grad, bez svoite zemi, i, koeto e naj-losho, bez primerite za podrazhanie ot nasheto santimentalno vyzpitanie.

V zatymnenija salon na kino “Romanija”, koeto e zapazilo sinite pljusheni otbljasyti ot predvoennoto kino “Imperial”, nenadejno procepva tishinata panicheskijati vik na Bel Ami – pyrvija red, partera, vljavo:

- Ima li v salona doktor? – izvikva. Ot mjastoto si v lozha # 6 se nadiga naj-avtoritetnija gradski lekar.

- Az sym doktor! – obazhda se ne bez izvestna doza samodovolstvo.

Redovete zaskyrcvat, dokato licata se obryshtat kym nego.

- E, haresva li vi filma, doktore? – pita nevinno Bel Ami nad glavite na zritelite. Isterichen smjeh obzema auditorijata.

Taka ponjakoga Saraevo progovarja po iznenadvashit nachin chrez Bel Ami. Ot vreme na vreme go prihvashtat, bez da osyznava tova. Togava napada s nasmeshki. Boravi sys zabludata kato s yperkyt i udreja na sljapo, syvsem bez prichina, pravo v slynchevija split. Sled tova izchezva zad krepostnata stena na navalicata, neujazvim, neulovim, nevidim. Prosledjavajki koteshkata mu pohodka po glavnata saraevska ulica, otkrivam v tezi byrzi i predpazlivi dvizhenija sledi ot veche zabravenata bitka, kojato bezimennata mahala e vodela desetiletija nared s avstroungarskoto chinovnichestvo. Tja sliza na glavnata ulica vsjaka sutrin s ochi, koito otkrivat hiljadi pochti nevidimi klopki. Sliza vyv vrazheskija lager na secesion i beton, sred skulpturite-pametnici na kolonialnata glupost i

anglijskite klozeti, bankite i fontanite, pravo v cherno-zhyltija chinovnicheski zverilnik, s edna edinstvena otrbrana – byrzina i dyrzost – za da mozhe za aksham (mjusjulmanskata vecherna molitva) da se vyrne v tesnite sokaci na gornija grad, kydeto obtegnatite nervi se otpuskat, obuvkite se svaljat oshte pred vratata, a bashtata, obgyrnat ot dima na evtinata ‘Drava’ zapochva da prilicha na bozhestvo.

Neizvesten snajperist ubiva na Krajbrezhnata ulica Bela Ami, na sredna vyzrast, dokato se vryshta ot teatyra, sled keto izkarva deset germanski marki, preprodavajki bileti za premierata na ‘V ochakvane na Godo’ ot Beket, kojato v znak na podkrepa za mjusjulmanskite vlasti, keto gost rezhisira izvestnata njujorkska pisatelka, mis Sjuzan Sontag.

“Gospodi, pomiluj greshnago raba tvoego, Bel Ami.”

V nachaloto na shejsette godini naj-napred zapochnaha da napuskat Saraevo horata na izkustvoto, na koeto nikoj ne pridade osobeno znachenie. Sred pyrvite bjaha hudozhnicite, a sled tova – poetite. Obshtestvenostta tylkuvasho tova s tjahnoto bolezneno zhelanie za uspeh – gradyt bil stanal prekaleno tesen za golemite im ambicii. Na nikogo ne idvashe na um, che poetite i hudozhnicite pritezhavat naj-finite struni, koito zapochvat da vibrirat pri naj-slabo pochuvstvanata ugnetenost ili ogranihavane na svobodata. Za da mogat njakak si da ocelejat, mnogo ot onezi, koito ostavaha, potyrsiha spasenie, potapjajki se v zashtitata na alkohola. Po nepisani pravila, pijanicite i gylybite sa zashtiteni v tozi grad. Grehota e da se ubivat. Ostanalite se syglasiha da pravjat lojalno izkustvo i da sluzhat na vlastite, za koeto bjaha bogato vyznagradeni. Onezi, koito ne napusnaha dobrovolno grada zaradi njakoj nepravda, kojato im beshe nanesena, bjaha prinudeni da storjat tova po-kysno, kogato

Saraevo nedvusmisleno im pokaza, che ne sa zhelani v nego. Edin ot naj-tvyrdoglavite poeti policijata podbra posred bjal den na Glavnata ulica i kato lice bez udostoverenie za samolichnost go prebi v policejskija uchastyk, uzh obyrvkajki go s njakakyv prestypnik; sled tova i toj si sybra bagazha i si zamina. Daroviti i sposobni, tezi hora na izkustvoto zapochnaha da postigat uspehi v stolicata, no Saraevo sjakash ne zabeljazvashe tova, nito pyk go otbeljazvashe v sredstvata si za informacija.

Prez tezi godini, kato gybi sled dyzhd, zapochnaha da niknat novopostroeni dzhamii (a nito edna pravoslavna cyrkva), otkriti bjaha bezbroj ashchijnici – narodni kuhni –izkljuchitelno s orientalski jastija, koito iznenadvashto dobre vyrvjaha s amerikanskata koka-kola. Kurbanyt – zhertvenijat oven, kojto mjusjulmanite koljat za Kurban-bajram, stana zapazena marka na vsichki oficialni i chastni banketi; s nego gradyt posreshtashe chuzhdestranni gosti, a preobladavashe dori i v restoranti ot podchertano evropejski tip. Isljamskijat duh napadashe ne samo dushite, no i telata na zhitelite na tozi grad.

Po tova vreme edva li njakoj zabeljazvashe, che izkustvoto se isljamizira. Saraevskoto izobrazitelno izkustvo beshe navodneno ot mjusjulmanski beli nadgrobnni kamyni, obrazi na imami, dervishi, atove i kvaziarabska kaligrafija s lek privkus na psevdomavyrski stil, v kojto beshe postroena i Viechnicata (sgradata na syveta) – vechnija simvol na tozi grad vyrhu vsichki poshtenski kartichki. Tova avstroungarsko zdanie, koeto trjabvalo da stane glaven beleg na stroitelnoto izkustvo, nalozheno na Bosna, arhitekturno chudovishte, chijto proektant, spored mestnata legenda, izvyrshil samoubijstvo, zashtoto bil neudovletvoren ot svetlinata, kojato trjabvalo da ogrjava otvytre negovoto delo, vlizajki prez styklenija secesionistichen pokriv. Svoenravnoto, naj-chesto oblachno, saraevsko nebe, izglezhda, otkazalo da sluzhi za osvetlenie na тази pompozna

avstroungarska Alhambra (mavritanski dvorec v Grenada), s množestvo koloni, kolonki, bifori, trifori, mozajki i vitrazhi v stil art-deko. Sled Vtorata svetovna vojna tova zdanie beshe prevyrnato v centralna biblioteka. Prez poslednata vojna syr bite sa obvineni, che s artilerijiski snarjadi ucelili Viechnicata, chijato vytreshnost izgorjala napylna, vypreki che vyrhu sgradata ne syshtestvuva nito edin znak ot obstrel sys snarjadi. Tja prosto e zapalena otvytre, sled kato predvaritelno ot neja sa bili izneseni vsichki neshita i knigi, osven otdela po slavistika i srybski vestnici i spisaniya, koito izcheznali sred plamycite. V tova akustichno pepelishte, edna godina predi kraja na vojната, se systoyal koncert na onova, koeto bilo ostanalo ot Saraevskata filharmonija, dirizhirana ot Zubin Metha pred malobrojna otrbrana publika ot religiozni i dyrzhavni glavi i voenni komendanti – ulemi i tevabii, koito tyrpelivo izslushali Mocart i Betoven sled ikindija (tretа, predvechernа molitva) v Begovata dzhamija. Tova e oshte edin neuspeshen opit Saraevo da byde predstaveno kato nova Gernika.

Sled izobrazitelnoto izkustvo, i v literaturata se promyknа osobenijat, taka narechen “bosnenski duh”. Pojaviha se mnozhestvo stihotvorenija, razkazi, romani i drami, chiito temi sa edinstveno ot tursko vreme; ozhivja otnovo stila na starite arabski poeti; pojaviha se romanizirani biografii na legendarni agi i bejove, pashi i hodzhi, dervishi i fanatici...

Tytenyt ot proslavenija saraevski rok, syznatelno podkrepjan ot naj-visshata dyrzhavna vlast, zaglushi nezhnite evropejski noti. Ugazhdajki na naj-primitivnija mantalitet, тази muzika, kombinacija ot amerikanski pop i bosnenski folklor, s agresivnija si ubijstven ritym na sinkopiran ljuboven kopnezh, razmnozhenа v milioni plochi i kaseti, stana zapazena marka za izkustvoto na tozi grad.

Sled poetite i hudozhnicite, grada zapochnaha da napuskat vse poveche i poveche beletristi, arhitekti, na koito beshe omryznalo da strojat betonni chardaci s verandi, profesori ot universiteta i lekari, i nakraja dori i filosofi, izgubili prochutoto si filofsfsko spokojstvie.

Stotici ot tjah se izseliha tiho i bez mnogo prikazki: syrbite otidoha v Belgrad, hyrvatite – v Zagreb, evreite – v Izrael, a mnogo se prysnaha po sveta, bez da podozirat, che sa pedshestvenici na goljamo preselenie. Vyrhu tjah, vsyshtnost, saraevskata vlast orientalski lukavo izprobva kato vyrhu morski svincheta okonchatelnoto prochistvane na grada ot nevernicite, a v tova predpriятие syvestno j pomagaha i samite syrbi vyv vlastta, tochno kakto praveli za elita na osmanskata vojska enicharite – poturcheni predstaviteli na pravoslavната vjara. Za tova koi sa te i kak sa se pojavili svidetelstva v svoite hroniki ot minalija vek Fra Gryga Martich, dylgogodishen saraevski katolicheski enorijski sveshtenik:

“A tozi ‘hodzhak’ – enicharite, beshe edna cheta, sybrana po zamisyla na edin vissh turski syvetnik vse ot porobeni malki momcheta ot vsichki veri i narodi, taka che te, zabravili za bashta i majka, ne znaeha za nishto drugo, osven za svojata voenna rabota i sultanskite zapovedi. Bjaha vyzpitavani strogo pod nabljudenieto na edin visokopostaven dervish, kojto se kazvashe Hadzhi Bektash. Tezi hora bjaha dali obet da ne se zhenjat, za da mogat vinagi, pri znak ot sultana, da trygnat nakydeto trjabva s vojskata i da vojuvat za vjarata. Syglasno turskite shvashtanija, celijat svjat se deli na dve chasti: darul-dzhihat i darul-harb; ednoto sa pobornicite na vjarata Mohamedova, a drugoto sa onezi, koito trjabva da bydat biti, a tova sa vsichki narodi, koito ne vjarvat v sveteca Mohamed. Glavnijat komandir na enicharite se narichashe ‘kyrkbin kolaga’, kojto e aga nad chetirijset hiljadi. Ot tozi vid vojnici sa

registrirani tuk-tam iz cjalata imperija, v Evropa i Azija, pomalki družini, neshto kato filiali na glavnija carigradski hodzhak. Taka i v Bosna bjaha registrirani njakolko stotin ili hiljadi boshnaci, koito otivaha s ostanalite enichari na vojna.”

I novata saraevska vlast sled kraja na Vtorata svetovna vojna, pocti polovin vek, otglezhdashe i vyzpitavashe svoite enichari, chijato naj-sveshtena dlyzhnost beshe zorko da bdjat syrbite nikoga da ne uznajat i razberat koi sa i kakvo sa bili njakoga i da ne se probudjat ot dylgodishnija unes. Izlezli ot otechestvenata vojna (kojata po-kysno beshe narechena revoljucija) kato mladi pobediteli, pocti momcheta, v povecheto sluchai rodeni po sela i palanki, te stanaha neprikosnoveni gospodari na zhivota i smyrтта, vypeki i ne syvsem dorasli za otgovornostta na vlastta. Tehnite uchiteli-ideoloji – nezavyrshili studenti otpredi vojната, malobrojni salonni levichari i profesionalni agenti na Kominterna – im dadoha vyzmozhnost na byrza ryka da zavyrshat vecherni uchilishta, za kratko vreme, po byrzata procedura – gimnazija, i, pred uplashenite do smyrt profesori, da vzemat vsichki izpiti za visse obrazovanie; mnogo ot tjah dori zashtitiha doktorati, predimno po obshtestveni nauki, na temi ot sobstvenata im ideologija i novata istorija, kydeto prevyzhozhdaha nauchnite rykovoditeli. Na onezi, koito vypeki vsichki oblekchenija i privilegii ne uspjavaha da zavyrshat uchilishte, uchastieto vyv vojната beshe priznato ot zakona za visse obrazovanie. Taka beshe syzdaden tipyt na novija chovek, ideologicheskija enichar – svoeobrazen nedouchen pomijar – nito negramoten seljak, nito obrazovan grazhdanin, na kogoto e iztrita istoricheskata pamet, a vjarata v uzh bezklasovoto obshtestvo napylna e zamenila hristijanskata religija na pradedite. Strojni i nastyrveni, sys skulesti lica i ochi, koito iskrjat, novite enichari tvyrde byrzo se razpluha i natezhaha, razglezeni ot udobstvata i

privilegiovano položenie na ideologičeski slugi. Običajnite im kostjumi, po koito se razpoznavaha, proizlizaħa ot edni i syshti shivashki atelieta i diplomatičeski magazini, v koito obiknovenite grazhdani njamaha dostyp: sivi kostjumi kato bronja, malko po-svetli shliferi ot policejski tip, znaħki i otlichitelni znaci na reverite, beli rizi, čiito jaki i cherveni vratovryzki stjagaha naletite im vratove. Pochti ne izlizaha sami iz grada; vinagi zaobikoleni ot vyoryzheni telohraniteli, shofjori, svita pridružiteli i podmazvachi, dyrzhavni poeti i dvorcovi shutove-smeshnici, v svoite lichnosti syedinjavaha bejskata nadmennost s komunističeskoto licemerie i pravovernost. Ako pieħa, praveħa go tajno vyv vilite-klubove ot zatvoren tip, daleħ ot ochite na grazhdanstvoto, a ako njakoj ot tjaħ pozhelaesħe njakoja hubava zhena, zatvarjasħe myzħa j po edno ili drugo izmysleno obvinenie i obuslavjasħe puskaneto mu na svoboda s nejnoto ‘pristavane’... Kakto njakogashnite, taka i tezi, novite enichari, se sramuvaha ot proizhoda si, iztykvajki predi vsichko siromashijata, ot kojato proizhozhdat, a ne prinadlezhnostta si kym pravoslavna ta tradicija. Za svoi naj-vyrli vragove schitaha rodnite si bratja, koito ne se bjaha otrekli ot proizhoda i prinadlezhnostta si kym svoja narod. Bosnenskite tymnici godini nared bjaha prepylneni s onezi, koito po svatbi i selski krychmi se osmeljavaha da zapejat njakoja stara hajdushka pesen za hrabrostta i slavata na svoja rod. V zatvora se otivasħe za razkazan vic, njakoe nevnimatelno izkazvane ili pritezħavane na neudobni za vlastite knigi; nakratko, zaradi onova, koeto saraevskijat rezhim narichasħe syrbizacija. Sveshtenici lezhaha za nedelni propovedi, profesori – za njakoja lekcija ili uchebnik, a pisатели – zaradi njakoi svoi rykopisi. Nad podzemijata na tezi zandani se izgrazħdasħe prividno sħastliv grad – naj-dobrija svjat ot vsichki vyzmozhni, kojto ot vseobsħtata lyzħa sħte se samounisħtozħi, bez negovite vladeteli

da zabeležhat tova, i shte se srine, vypreki lyskavata fasada, kato postrojka, izdignata vyrhu podkopani osnovi. Sys smyrтта na diktatora, na kojto pokorno i predano sluzheha, s padaneto na komunisticheskata imperija i sys starija konflikt mezhdur verite i narodite, kojto prekaleno dylgo beshe tljal, za da eksplodira njakoj den i da napravi smeshna idejata za bratstvo i edinstvo, novite enichari tragicchno nadzhivjaha svoeto delo, koeto izdyhna v rycete im. Ostavajki dokraj verni na omrazata kym vsichko na koeto sa prinadlezhali po rozhdenie, syvsem razbiraemo, prieha da sluzhat na novite isljamski gospodari, objavjavajki svoite dovcherashni sysedi, rodnini, synarodnici i bratja po proizhod i religija za agresori sreshtu grada, kojto te trjabvashe da napusnat i da otidat v planinite ili v novi kvartali. Korenjacite-sarajlii taka, pred neosvedomenija svjat, stanaha agresori sreshtu svoja sobstven grad, tochno kakto frankovite falangisti prez Grazhdanskata vojna objavjavaha svoite zemljaci, syshto ispanci, za agresori sreshtu Madrid, makar che te se bjaha rodili v tozi grad. Dylgogodishното iztrivane na istoricheskata pamet naj-posle dade skypocenni plodove: okaza se, che prosvetenijat svjat prez cjaloto tova vreme ne e znael, che v Saraevo izobshto zhivejat syrbi! Novite enichari naistina dobre i radikalno bjaha svyrshili svojata rabota: prez poslednija polovin vek svetyt svikna da poznavava tozi grad samo po snimkite na dzhamii i bezisteni, a ot syrbite da go pomni samo po sydbonosnija izstrel sreshtu avstroungarskija erchercog.

Kogato Saraevo skoro stane pyrvijat v Evropa isljamski grad-dyrzhava, novite ajatolasi shte se otyrvat ot svoite verni enichari, tochno kakto prez 1829 g. se otyrval i sultan Mahmud II, zakrivajki enicharskija hodzhak, kogato tjahnata pravovernost zapochnala da prechi na reformite mu.

Zatova, polezno e da se opishe tehniyat vynshen vid i navicite im: obozhavaha da prisystvat na poeticheski i muzikalni

meroprijatija – recitali – koito proslavjaha tehните izmisleni podvizi, godishnini ot bitki (koito, inache, bjaha izgubili), vazhni dati i vyzpominanija za vozhdovete. Sedjaha taka – zatlysteli i natezhali, na pyrvite redove na dobre ohranjavanite zali, dokato na scenata se izrezhdaha slavni aktjori, muzikanti, orkestri, horove i estradni konferansieta, bogato vyznagrazhdavani za uchastie v programata.

Poveche ot vsichko obichaha: da hodjat na lov, cennite oryzhija i rasovite lovdzhijski kucheta, a ot nakitite – tezhkite zlatni prysteni s cherni kamyni, na koito ima inkrustacija, syshto ot zlato. Genetichno gladni, naj-chesto umiraha ot posledicite na prekaleno obilnata hrana i syrdechni bolesti, za koeto bivashe objavjavan nacionalen traur, a v oficialnite nekrolozi togava pisheshe, che bili ‘izgoreli’ pri izpylnenie na dylga si i che tjahnoto delo shte zhivee vechno.

I zhivja.

“Gledam televizija i dobre vizhdam: v moja roden grad, kojto i najave synuvam, pristigat avantjuristi i propadnali tipove, hiromanti, pristigat izmamnici, krojachi na novite carski odezhdi, pisатели-lapachi, amatjori, cirkadzhii, lyzhci, falshifikatori, kradci na chuzhda myka, zaekvashti oratori, pevci bez sluh i prepodavateli s losha slava, profesori ex cathedra, prodavachi na mygla i dim... I vseki ot tjah zasluzhava vest v naj-gledanoto vreme, vseki ot tjah ima zala, pylna do poslednoto mjasto. Naistina, televizijata ne zapisva ton, a samo kartina, i te otvarjat i zatvarjat usta kato ribi na suho, no, o, koshmar! – sred publikata otkrivam svoi njakogashni prijateli i sysedi, pyrvi ljubovi bez ljubov, rodnini i uchiteli: vizhdam kak s vyzhishtenie slushat tezi fokusnici, kak im rykopljaskat i naivno predavat kljuhovete na grada, nagradi, gramoti i venci, diplomi

i plaketi, i, vizhdam, dobre vizhdam, che dori i za mig ne se seshtat za men, dokato se vyzhishtavat na tezi moshenici (chuvstvam, che oshte otdavna sa zabravili dori kak izglezhdam), a ot vsichki gradove na sveta, edinstvenijat, v kojto ne smeja da se vyrna, e imenno mojat roden grad, vse edno, che samo az znam i grizhlivo pazja dumite za ljubov kym nego, i edinstven az – onzi taen vylsheben kod, kojto, kogato se izgovori, prevryshta v prah i pepel lyzheprorocite. No, kakvo struva vsichko tova, kogato veche tolkova dylgo sym v dobrovolno izgnanichestvo, koeto nikoj i ne zabeljazva.”

(1973)

Zaobikolen ot tri strani s vyzvishenija, koito preminavat vyv visoki planini, tozi grad-amfiteatyr se otvarja ot chetvyrtata strana ot prostornoto Saraevsko pole, prez koeto teche reka Bosna. Spored avstroungarskite kadastr, koito se schitat za naj-dostoverni v Evropa, i zemjata po vyzvishenijata, kakto i zad tjah, i saraevskoto plodorodno pole, ot pamtiveka sa prinadlezhali na syrbi. Znae se, che te sa pritezhavali okolo osemdeset procenta ot тази zemja, koeto i ne e stranno, kato se ima pred vid, che turci sa zhiveeli izkljuchitelno v staroto gradsko jadro, a syrbite se zanimavali sys zemedelie i zhivotnovydstvo.

Ot planinite v grada idvashe prjasna izvorna voda, dyrvo, meso i rabotna ryka, a ot Saraevskoto pole – plodove, zelenchuci, pytishta ot shirokija svjat i vetrove, koito razgonvaha nezdravata mygla na kotlovinata.

Sled Vtorata svetovna vojna dyrzhavata prie zakon, syglasno kojto ot sobstvenicite, na smeshno niski ceni, nasila beshe izkupena zemjata i vyrhu neja bjaha izdignati golemi zhilishtni kvartali i mnozhestvo fabriki, v koito se stekoha hora

ot vsichki kraishta na Bosna, predimno ot selata, v tyrsene na shtastliv gradski zhivot. Tazi krepostna stena ot visoki blokove, kojato pogylna plodorodnoto Saraevsko pole, zatvori vhoda i na vetrovete, ta otrovniyat smog zapochna da zadushava zhitelite na kotlovinata. Gradyt, stroen po choveshka mjarka naj-mnogo za naselenie ot stotina hiljadi (predi poslednata vojna imashe sheststotin hiljadi zhiteli), alchno poglyshtrashe hora, prostranstvo i energija, chak dokato ne zapochna da se zadushava ot samija sebe si.

Novite zhiteli, pristignali prez poslednija polovin vek v Saraevo ot naj-zatyntenite bosnenski kraishta, ot hercegovskite chukari, ot sela, palanki i gradcheta, dylboko v sebe si bjaha zapazili prastaroto selsko nedoverie kym grada i negovite korenjaci, pretopjavajki se, vsichki zaedno, bez ogled na vjarata i narodnostta kym kojato prinadlezhaha, v edin osoben mantalitet, zhilav, lukav i ustojchiv, s zhelanie da ustoi, da pusne koreni v asfalta i da pobedi. Zhiveeha razmeseni v zhilishtnite blokove i kompleksi – gradskite spalni, no kogato zapochna vojната s napadenieto sreshtu srybskite svatbari pred starata pravoslavna cyrkva, sled kratko dvoumene, po vremeto na postavjaneto na pyrvite barikadi, vseki premina na stranata na svoite i potyrsi zashtitata na svoeto jato. Taka edni ostanaha v novite kvartali, a drugi preminaha v starata chast na grada, vypeki che ne proizhozhdaha ot neja. Sled pyrvite klaneta na syrbi v kvartalite okolo Saraevo, zapochna istinska gradska vojna, kojato imashe vsichki belezi na grazhdanska, religiozna i etnicheska, no i mezhdou civilizacii. Razgolenata prastara omraza edva togava pokaza istinskoto lice na dylgogodishnata lyzha, v kojato bjaha zhiveli dovcherashnite komshii. Celi chetiri godini tozi grad zhivja v istinski ad, bez da znae ot chii kurshumi zagiva. Mjusjulmani i hyrvati streljaha sreshtu srybskite kvartali, a syrbite im otvryshtaha s granatometi ot blizkite vyzvishenija.

Po vreme na pisaneto na тази hronika vse oshte ne sa sybrani vsichki zhertvi nito ot ednata, nito ot drugata strana, no sys sigurnost se znae, che v bitkite okolo Saraevo i za nego sa zaginali pet hiljadi mladi srybski bojci, a njakolko hiljadi syrbi sa ubiti v samija grad ot rycete na isljamskite fanatici na mnogobrojnite mesta za iztezaniya, po vreme na prinuditelen trud ili iz chastni zatvori, kakvito dyrzhaha komendantite na paravoennite formirovanija, systaveni ot bivshi prestypnici.

Kogato prez 1876 g, turskijat telal (glashataj) na ploshtada v Podgorica, udrjajki typana, objavil, che sultanskata vojska pobedila chernogorskata v edna bitka, kato pri tova bili posecheni petstotin chernogorci, njakoj ot nasybralata se tylpa go popital kakvi sa turskite zagubi.

“E, tova shte objavi tehnijat telal v Cetine!” – odgovoril toj.

Okonchatelnijat krah na tozi grad beshe pedshestvan ot opustoshavaneto na ezika, na kojto se govoreshe v nego. Za sarajliite se smjatashe, che govorjat chisto, otchetlivo i melodichno, a turcizmite, koito izpolzvaaha, pridavaaha na tozi govor izvesten originalen char. Kakto chistata i pivka studena voda idvashe do cheshmite na grada ot planinskite izvori, taka prishylcite ot planinata osvezhavaha i chisteha ezika, na kojto se govoreshe v nego, pazejki go ot zagnivane i razvaljane. Tozi pochti knizhoven ezik, kojto se izpolzvashe ot gradskoto jadro, ot kraj vreme e bil zastrashavan ot saraevskija zhargon, izpolzvan ot podzemnija svjat, i ot nachina na izgovor, izpolzvan ot horata v predgradijata kato kod za razpoznavane, edin vid specialni paroli, izgovarjani nejasno, priglusheno, bez

jasno oformeni dumi i srichki – tova beshe ezik, v kojto se predykvaha predimno syglasnite, a *ch* i *sh* stavaha edin i sysht zvuk.

Njakoj saraevski profesor Higin, ako go imashe, lesno bi mogyl da otkrie po izgovora ot koja mahala sliza v grada Ilajza Dulityl i na koja cheshma gasi ezikovata si zhazhda; i dori, dali nosi vodata v stomna ili barduk.

S godinite, mahlenskijat mantalitet vse poveche zavladjvashe onova, koeto v Saraevo se naricha grad, znachi otsechkata ot Bashcharshija do Marindvor, i leka-poleka zavzemashe cjalata vlast, urodlivijat, syskasht i plezesht se ezik iztikvashe gradskija, ta i naj-obrazovanite hora, boejki se ot tova nashestvie, priemaha, kato mimikrija, nechistija charshijski zhargon. Ako Ilajza Dulityl e bila po-silna lichnost ot profesor Higin, toj syshto e shtjal da zagovori na narechieto ot Ist End, a dramata na Shou ‘Pigmalion’ bi izglezhdala syvsem drugojache. Ne beshe rjadkost da sreshtnesh njakoj iztynchen i obrazovan sarajlija ot dobro gradsko semejstvo, dori i prepodavatel po literatura, kojto s govora si podrazhava na pobojnicite ot Bistrik ili dzhebchiite ot Mejtash.

Za razlika ot parizhkoto argo, naprimer, pylno s duhoviti frazi i gamensko vyobrazhenie, na koeto dori sa napisani znachitelni hudozhestveni proizvedenija, lenivija kokni ot londonskite predgradija ili belgradskija zhargon, kojto se otlichava s puntjorska dosetlivost, predizvikatelnost i osobeno chuvstvo za absurdna, smeshna igra s dumite, saraevskijat tarikatski govor vinagi krie u sebe si zvuka na opasnostta – toj e zaplaha za onezi, koito sa izvyn negovija svjat i ne poznavat shifrovanite tajni. Tova e osoben ezik s razmesteni srichki, na kojto vyprosyt ‘Zdravej, kakvo novo?’ zvuchi ‘Vejzdra, kvoka vono?’, a otgovoryt ‘Njama nishto’ – ‘Manja shtoni’! Tozi osoben govor vinagi se syprovozhda ot opredelena mimika,

kojato sjakash podchertava prezrenieto kym ostanaloto chovechestvo, izkljucheno ot negovija omagjosan kryg, a, obiknoveno, i s osobena pohodka i dyrzhane na cjaloto tjalo; potочно, tova ne e samo ezik na opredelena chast ot grada, a svetogled, nachin na zhivot, osoben stil. Interesno, na tozi ezik vse oshte nikoj ne e napisal stihotvorenje. Tova ne e ezik na poezijata, a na podozrenieto i prezrenieto.

Vsemogyshtijat duh na mahalata uslja da napravi knizhovnija ezik neprilichen, dori smeshen, za koeto mu pomogna i poluvekovnata diktatura na posredstvenostta nad elita. Sled kato naj-napred zagubiha ezika si, i naj-tvyrdoglavite i uporiti sarajlii lesno zagubiha i samostojatelnostta si. I ne e sluchajno tova, che saraevskite vlasti naj-napred se nahvyrliha vyrhu literatorite, kato gi prinudiha po edna ili druga prichina da napusnat grada – te bjaha poslednite paziteli na chistija knizhoven ezik i dobrite povestvovatelni tradicii.

Ot vreme na vreme se smrazjavam ot uzhas. Strashnijat mahlenski govor, ot kojto desetiletija nared bjagah, vse po-cesto se chupa i po belgradskite ulici.

I tuk me nastiga.

*“Molim se na Boga, spasitelja na vsichki hora,
i za vragovete si – neka Gospod
chovekoljubec da gi otkloni ot nasiliето nad
pravoslavniija ni narod;
da ne rushat svetite ni hramove i grobove,
da ne ubivat decata ni i da ne progonvat naroda ni,
a i te da priemat pytja
na pokajaniето, pravdata i spaseniето.
Da kazhem vsichki ot vse syrce: Gospodi, smili se!”*

V edin star anglijski roman, chieto zaglavie ne si spomnjam, edno momche, koeto vtorijat mu bashta bezmilostno bie s kolana, prez cjaloto vreme se moli v sebe si da ne namrazi svoja mychitel. I az prez тази nosht, v hilendarskata cyrkva, pravja syshtoto, molejki se omrazata da ne obzeme dushata mi i da ne ja izpylni s otrova.

Priznavam, obvinjavah mahalata, che mi e otnela rodnija grad i ezik, no kakvo vsyshtnost e mahala – samo edna turska дума, kojato znachi sokak, ulica, gradski kvartal... I koi sa zhitelite na saraevskite mahali – na тази дума, kojato dosega izpolzvah kato metafora? Obiknoveni, bedni hora s obiknoveni profesii. Onezi, koito stoletija nared edva sa svyrzvali dvata kraja; obitateli na pajantovi kyshti, nadvesili se kato grozdove nad grada, staichki s prysten pod, bordei, kolibi i koptori. V tezi kvartali ot ednoetazhni kyshtichki, koito kato spreni vodopadi se izsipvat kym centyra na grada, ima mnogo skrita krasota. Sled kato vidjal arhitekturata im, prochutijat stroitel Ljo Korbjuzie otkril osnovnite principi na urbanizma: nito edna kyshta ne biva da zakriva horizonta na druga (pravo na izgled), nito edin prozorec ne biva da gleda kym chuzhd dvor (pravo na lichno spokojstvie). Kolkoto i da bjaha bedni po moe vreme tezi saraevski mahali, vsichki tezi mynichki kyshturki vinagi bjaha bezuprechno belosani, a v miniatjurnite gradini rastjaha pystri cvetja i ovoshtni dyrveta, chiito stybla dopolovina bjaha varosani, a vyrhu nesrychno napravenite pokrivi ot keremidi, gofrirana lamarina ili cherna hartija, rastjaha stranni rastenija, narecheni ‘pazikyshti’. Vlizajki ot vreme na vreme v tezi kyshtichki, chuvstvah dyha na tihoto spokojstvie i vizhdah izlyskanite do syvyrshenstvo bednjashki sydove: ibrici s dylgi chuchuri, menci, tepsii, sahani, tavi i dzhezveta; podovete bjaha pokriti sys skromni, no chisti kilimi i cherdzheta, a na prozorcite na njakoi kyshti rasteshe dori i nezchno limonovo dryvche v

tenekija. Prez тази nosht vizhdam otnovo kak pregyrbenite glavi na semejstva, zanajatchii i drebni tyrgovci, krachka po krachka, gledajki pred sebe si, se izkachvat ot charshijata kym Babichabashta, Bistrik, Kovachi, Vratnik ili Iekovac (skala, ot kojato mnogo neshtastnici se bjaha hvyrtili na pytja kym Bentbasha), nosejki pod mishnica kato edinstvena pljachka, iztrygnata prez tozi den ot grada, toku-shto izpechen hljab ili pogacha, umoreni, zagrizheni, sjakash ramenete im sa pritisnati ot prekaleno tezhkija tovar na zhivota v Saraevo. I vizhdam hubavite im dyshteri, vyzbudeni ot idvaneto na noshtta. “Ima li myka kato тази, kogato vecher pada, kogato mahalite fenerite zapaljat...” Pochukvaha nadolu po kaldaryma s pyrvite visoki tokcheta, kopneejki za njakakyv drug, po-dobyr zhivot, kojto shte gi zadyrzi dolu, v grada, a se vryshtaha v rodnite si kolibi bosii, s obuvki v ryce, izmameni i razocharovani. Vizhdam kak shumni tylpi deca, bosonogi i myrljavi, se katerjat prez proletta i berat chereshi-ashlami, a prez zimata se spuskat stremglavo nadolu po zaledenite strymni sokaci na ‘liguri’ – primitivni malki shejni, podkovani s izlyskani obrychi ot bychvi i pokriti sys zaeshka kozha. “Vardaaa, karuca – kjorava kobila!” beshe bojniyat im vik, kogato se prizemjavaha na pyrvija asfalt i se spiraha v podnozhieto na mahalite. I taka, godini, desetiletija i vekove nared, vsichki te gledaha pod sebe si, dolu, omagjosanija siv grad ot beton, kamyk i dyrzhavna vlast, ot kojto idvashe pri tjah samoto zlo. Mahalite klechaha kato golemi jata ot beli ptici i imaha svoj otdelen ezik, kojto se razlichavashe ot gradskija. Ako sym sygreshil sprjamo nego (zashtoto toj syshto taka e i Tvoj ezik), prosti mi, Gospodi – obzela me e grozna strast.

No koj togava e vinoven, che sme progoneni ot svoja grad? Potomcite na mahalata – poluseljani, polugrazhdani, nito ednoto, nito drugoto, byrzo zabogатели, naprashteli ot zdrave pobojnici i nasilnici, koito bjaha doveli drevnata netyrpimost

mezhdu pokrajninite i centyra do strashno nazhezhavane, ot koeto izbuhna golemijat pozhar, v kojto vsichko izgorja.

A koj stoi zad vsichko tova? Naj-mogyshtite hora, koito rykovodjat naj-golemite sili na sveta i otnovo gradjat Vavilonska kula – onezi, koito okupiraha stranata mi s belite si bronirani koli i tankove, nebeto j – sys smyrtonosni letatelni aparati, a gradovete – s naemnici; onezi, koito zhelajat da izdignat vyrhu nashite kosti nov vavilonski super-market, ta za тази цел nasyskvat dobrata stara mahalata sreshtu dovcherashnite j komshii.

“Siva mygla nad mahalata se spusna”.

*“Gospodi, kolko mnogo sa vragovete,
koito vojuvat sreshtu nas i kazvat, che njama
koj da ni pomogne – nito Bog, nito hora.
Gospodi, protegni rykata si,
za da ostanem tvoj narod i po vjara, i po dela.
Ako trjabva da stradame, neka tova byde na
pytja na pravdata tvoja i istinata tvoja –
ne dopuskaj da byde zaradi nashata nepravda
ili omraza kym njakogo. Da kazhem vsichki ot vse
syrce:
Gospodi, smili se!”*

Prez тази nosht se molja i za onezi smeli mladi hora, dnes veche myrtvi ili prysnati po sveta, koito, edni ot pyrvite, vednaga sled Vtorata svetovna vojna, bjugaha ot Saraevo, zashtoto negovata ljulka im beshe stanala prekaleno tjasna; minavaha pesh prez zaledenite Alpi, bjugaha s korabcheta ili lodki s vesla (dori i sys skif) kym obetovanija, zlaten brjag na Italija, krieha se pod vagonite mezhdou kolelata, izostavjaha

sportnite si timove, s koito bjaha minali granicata s obsht pasport, izdyrzhaha v sbornite centrove i lagerite na glada i unizhenijata...

Pyrvijat sred tjah, Zhano, zaloven i vyrnat pri opit za bjagstvo, se opravedaval pred sydijata: “Ne sym bjagal, drugarju sydija, kylna se! Pochivah v Dubrovnik, kypah se na Lokrum; skacham v moreto, pluvam, pluvam, a kato izlizam na brega – to bilo Italija!”

Kogato umirashe v Saraevskata bolnica, na bjaloto noshtno shkafche do vyzglavnicata mu se tyrkulnaha tri mandarina. Pogledna sybralite se nad smyrtnata postelja i izreche dumite ot populjarnija togava shlager:

“Que sera, sera”.

Makar i preuspjal chovek v Kalifornija, edin drug saraevski beglec, na ime Meshak, vse pak nikoga ne osyshtestvi starata si mechta; beshe izvesten maneken i plejboj i beshe izkaral mnogo pari. Kazval na prijateli, koito ponjakoga go poseshtavali v Los Andzheles: “Vsichko tova bih dal, samo i samo da mina s otkrit besen kadilak po Glavnata ulica, a da me kara moja cheren shofjor v livreja!”

No ne smeeshe da se vyrne.

*51. Smili se nad mene, Bozhe, spored milosyrdieto Si,
spored mnozhestvoto na blagite Si milosti
izlichy bezzakonijata mi.
25.7. Nedej pomni grehovete na mladostta mi,
nito prestyplenijata mi;
pomni me, Gosподi, spored milosyrdieto Si
i zaradi blagostta Si.*

Izvestnijat Hozn Vtori (naslednik na starija Hozn, kojto beshe oshte po-izvesten), poluchil imeto si po tova, che vinagi noseshe prezramki (hozn-tregeri), beshe naj-izvestnijat saraevski razbivach na kljuchalki i sejfove, a goljamata si slava poluchi v Zapadna Evropa. Sled kato go izdali ortacite mu v Brjuksel, bil zaloven i osyden na deset godini zatvor, no sled kato izlezhal tri godini go pusnali za primerno povedenie i usluga na belgijskata policija. Vednyzh, znachi, dori na naj-dobrite belgijski policejski specialisti ne im se udalo da otvorjat njakakyv sejf, chijto kod bil zaguben, ta se setili za Hozn Vtori i toj zamizhal i go otvoril samo za tri minuti. Sled tozi podvig obuchaval i vyvezhdal policai v tajnite na svoja zanajat, ta go osvobodili uslovno. S chast ot skytanite pari ot poslednja obir si kupil edin star mikrobus, a vyv vestnik *Le Soir* pusnal objava s nomera na mobilnija telefon, na kojto denonoshtno mozhe da se obadi vseki, kojto si izgubi kljuchove ot apartamenta, kolata, kasata ili sejfa. Po-kysno, zabogatjal ot umelo i umno investirane, se otbivashe prez ljatoto v Saraevo na pyt kym moreto i togava nikoj ne mozheshe da si plati pieneto ili jadeneto po birariite, kafenetata i restorantite na Bashcharshija, v koito syshtata vecher se okazheshe i toj.

Dnes zhivee kato zamozhen chovek v iziskaniya belgijski kurort Knok na brega na Severno more. Naj-avtoritetnite mu bogati sysedi schitat za izkljuchitelna chest, kogato, vednyzh mesechno, Hozn Vtori gi pokani na vecherja vyv vilata si "Jalija", na bosnensko gjuveche, koeto lichno toj gotvi po receptata na majka si.

*37.23. Stypkite na choveka se opravjat ot Gospoda;
i Negovoto blagovolenie e v pytja mu.*

*24. Ako padne, ne shte se povali,
zashtoto Gospod podpira rykata mu.*

Zaminavajki v izgnanie, Shekspirovijat Tomas Moubri, hercog na Norfolk, izricha slednite dumi pred Richard Vtori, kojto go progonva do kraja na zhivota mu:

*“Sbogom, gospodarju. Ne shte se zabludja:
Bez Anglija, cjal svjat e veche mojat pyt...”*

Da, vsyshtnost i az ne vjarvam, che veche bih mogyl da se izgubja po shirokija svjat! Vypreki che pred men se otkrivat bezbroj pytishta, samo edin zavinagi e zatvoren za men – onzi, kojto vodi kym Saraevo i negovata Glavna ulica. Vyv vseki chovek syshtestvuva edno toplo mjasto, a naj-chesto ne go syznava. Bez tozi vytreshen oasis (neka go narechem taka po lipsa na po-dobyr izraz), kojto e svoeobrazna koncentrirana aura, nie vsyshtnost sme samo trupove, koito chesto mogat da bydat i preuspeli v ezhednevniya si zhivot. Tova toplo ubezhishte ni spasjava ot presishtaneto; kym nego se vryshtame, tyrsejki skrivalishte i osnovanie, za da zapochnem neshto otnovo, to ni dava nadezhda i ni pravi istinski zhivi i dobri. Tova e mozhe bi bojazlivoto chuvstvo za nadezhda prez otdavna otminaloto vreme na nevinnostta, kogato kopneehme po obshirnite prostori na neizvestnoto, slepvajki kartinata na sveta ot otpadyci pechatna hartija i rykopisi, koito razkazvaha za nego, ili ot veche zabravenata ljubov kym njakogo, kogoto neuteshimo sme obichali, a toj ne e spodelil ljubovta ni, ili tova e prosto vylnenieto, kogato sled pytuvane se priblizhavahme kym svoja grad i v trakaneto na kolelata po relsite otkrivahme edin i sysht ritym na syrseto? Dnes, veche zreli hora, vlizame v naj-hubavite gradove bez kakvoto i da bilo drugo chuvstvo,

osven skukata ot povtarjaneto. A mozhe bi syrceto ni shte zaigrae samo ako se priblizhavame kym rodnija si grad? Mozhe bi togava otnovo shte bydem zhivi? Da izgubish Saraevo – grada, kojto ne prilicha na nito edin drug grad, oznachava, vsyshtnost, da izgubish toploto skrito mjasto v sebe si, prevyrnato sega samo v spomen, kojto ot den na den vse poveche izblednjava, izgubvajki svoite ochertanija. Njakoj, kojto v Saraevo si e natrupal znachitelno imushtestvo, a pri tova goljamo preselenie go e izgubil, ako ne e svyrzan s dushata si za tozi grad, shte go natrupa otnovo njakyde drugade, zashtoto narodyt kazva: “Onzi, kojto e imal – shte ima!” No onezi, koito ne pritezhavat nishto drugo, osven tova zhivo kylbo na Ariadna, chieto nachalo se namira v Saraevo kato astralna nishka, kojato gi e spasjavala da ne se izgubjat sred razkosha na zemnoto kylbo, nikoga poveche njama da mogat da otkrijat njakoe drugo mjasto v sebe si, koeto da im dade dostatychno sila da prezhivejat.

Edin boec, inache bivsh shofjor na taksi, kojto e trjabvalo da se iztegli ot srybskata chast na Saraevo, otbranjavajki ja chak do zapovedta za otstyplenie, gleda svoja grad v dalechinata ot planinata, v kojato se e izteglil i kazva na edin reporter: “Ide mi da se nakicha s bombi, da sedna v kolata si i da naduja nadolu, pa kakovoto shte da stava!”

V tova tolkova prosto izrecheno namerenie se krie onova, koeto mnogo izgnanici chuvstvat, a njamat vyzmozhnost da izrazjat: zhelaniето, makar i v smyrтта si da bydesh svyrzan sys svojata ljubov.

I makar che veche pochti chetvyrt vek ne sym stypval na trotoarite na Glavnata ulica, na kojato poznavah vsjaka puknatina i novi nasloenija ot asfalt, struva mi se, che otkraj vreme s nejnata dylzhina, kakto s tojzhka v igra na chelik, sym izmerval avenjutata i bulevardite na drugite gradove po sveta.

Nito po hubostta si, nito po goleminata si, tja ni naj-malko ne prevyzhozhda ulicite ot pokrajninite na provincialnitate srednoevropejski gradove, kakvito sa naprimer Grac, Segedin ili Ljubljana; syshtite tymnosivi fasadi na avstroungarski postrojki, ot koito se ronjat secesionisticzni ukrasheniya, girljandi i pokrivni venci, syshtijat miris na tezhka zapryzhka i neradostnoto zhivurkane po vestibjuli s napukani cherno-beli plochki, s tuk-tam njakoya novopostroena kyshta, kojato spokojno mozhe da se meri sys starite po bezlichie na arhitekturnata misyl.

I, vse pak, prozjavam se ot skuka, kogato se razhozhdam po njujorskoto Peto avenju ili po Shanz elize, nosejki neprekysnato svojata Glavna ulica v glavata si, zashtoto magicheskata j syblaznitelnost zavinagi se e vmyknala v neja – ot iztyrkanija trotoar prez hodilata, s koito naj-napred sym ja izmerval.

Sys zabranenite gradove e kato s goljamata ljubov. Edva kogato gi napusnem, spasjavajki glavata i kozhata si, mozhem da gi vidim v istinskata im svetlina, s vsichkite im nedostatyci. No tova nikoga ne ni osvobozhdava ot magijata, s kojato zavinagi sa ni obvyrzali. Nima Odisej, naj-hitrijat chovek, kojto njakoga e zhivjal, ne se opitva celi dvajset godini da se vyrne na svojata Itaka? I kakvo drugo e pravil Dzhejms Dzhojs prez celija si zhivot, osven da opisva do naj-malkite podrobnosti vseki kyt na rodnija si Dyblin, umrjal dalech ot nego? Kydeto i da e imal atelie Pikaso, v nego se vturvali bikovete ot arenata v Barselona, v kojato nikoga njamalo da se vyrne.

Otvraten ot negoduvaniето na rodnija si grad sled publikovane na eseto “Minotavyryt ili pochivka v Oran”, Alber Kamju zapisva kato moto na knjigata si “Ljato”: “Tova ese e pisano prez 1939 g. Na chitatelja trjabva da mu se pripomni tova, za da mozhe da otsydi kakvo bi bil dnes Oran. Plamennite

protesti ot tozi krasiv grad vsyshtnost me uverjavat, che sa (ili shte bydat) odstraneni vsichki nedostatyci. A krasotite, koito tova ese iztykva, revnivo se pazjat. Grad Oran, shtastliv i realen, otsega natatyk njama poveche nuzhda ot pisateli: toj ochakva turisti.”

Vse pak, ne trjabva da se zabravja, che v Dyblin vse oshte zhivejat irlandci, a v Barselona – katalonci. V Oran na Kamju ima po-malko francuzi otkolkoto po vremeto, kogato toj e pisal za nego, no vse pak, ostanali sa znachitelen broj, dori i sled eksplozijata na netyrpimost sred fundamentalistite.

V Saraevo brojat na ostanalite syrbi pochti mozhe da se prenebregne: sto i petdeset hiljadi ot tjah napusnaha prez februaru 1996 godina svoja grad.

Sluchaj, neotbeljazan v istorijata na kojato i da e strana: ne samo che ostanahme bez grad, a i bez svoi synarodnici v nego!

Prez esenta na 1976 godina v Nju-Jork vzemah za edin vestnik intervju ot pisatelja Bernard Malamud v negovija oskydno obzaveden apartament, chiito prozorci gledaha kym olovno sivata reka Hydzyn. Evrein ot ukrainsko-polski proizhod, Malamud prez celija si zhivot beshe pisal za Nju-Jork. Pitah go kyde vsyshtnost e istinskijat mu dom.

“Mojat dom e v knjigite mi” – kaza toj.

Izprati me do sledvashtata presechka, i samijat toj malko da se porazhodi. Tochno sybarjaha edna mnogoetazhna sgrada ot opusheni cherveni tuhli. V Evropa shtjaha da ja izpolzvat oshte pone sto godini. Sprjahme se i zaedno s tylpata ljubopitni nabljudavahme kak ogromnoto zaljuljano zheljazno gjulle ot visok kran hlytva dylboko v utrobata na sgradata, njakyyde na visochinata na pyrvija etazh. Sgradata ustojavashe s posledni sili, izdyrzhajki na tri-chetiri udara, a tylpata vikashe (ne za neja, a za gjulleto), a sled tova se srina, taka da se kazhe grohna, s

priglushen trjasyk, obgyrnata v oblak prah. Sgradite, vyrhu koito padaha bombi, dokato bjah momche, se rushaha po syvsem drug nachin – prosto se scepvaaha nadve, razkrivajki vytreshното sechenie na koshera, systaven ot etazhi razlichno bojadisani stai, v koito ostavaha da visjat pod odkrito nebe nepovredenite kartini i ogledata, tolkova silni i neochakvani bjaha tezi udari.

Razrushenijata v Saraevo prez тази vojna se razlichavat ot onezi prez minalata, zashtoto ne sa napraveni ot samoletni bombi, a ot artilerijski snarjadi. Pri tova, tezi zdanija sa stroeni ot stomanobeton – pri eksploziite, koito gi spolitat, konstrukciite im samo se izkrivjavat i usukvat, taka che sled vsichko, kogato se izpochupjat styklata, izgori dyrvoto i raztopi plastmasata, ostavat da styrchat prizrachni skeleti, prez koito duhat vetrovete.

Bernard Malamud ravnodushno nabljudavashe sybarjaneto na sgradata. Za horata, koito sa prekarali celija si zhivot v gradove, v koito nikoga ne sa padali bombi, cjalata тази scena vsyshtnost e samo odstranjavane na po-malka sgrada, za da se izdigne na nejnoto skypocенno mjasto mnogo po-polezen i po-goljam nebstyrgach, i nishto poveche. Amerikancite pyk mnogo po-lesno napuskat gnezdata si ot evropejците. Ako njakyde na drugija kraj na kontinenta se pojavi vyzmozhnost za po-dobyr dohod, shte napusnat rodnija si grad, bez kakvoto i da e stradanie, i kogato njakoj den se vyrnat (ako izobshto se vyrnat), njama poveche da zavarjat svojata ulica takava, kakvato sa ja ostavili. Vmesto starata dyrvena kyshta s terasa i niska ograda okolo livadata, na tova mjasto shte zavarjat supermarket ili benzinostancija. Iztrygnati oshte predi razhdaneto im ot korenite si, noseni ot vetrovete prez okeani i kontinenti, te verojatno vizhdat v nashata privyrzanost kym zagnivashтите gradove, kym tjahnata patina – prekaleno boleznena chuvstvitelnost.

Pisha тази hronika na edin izguben grad, systavjajki go ot synishta i mygla, ot lica, mirizmi, kytecheta i ulici, spomnjajki si dumite na Malamud: “Mojat dom e v knigite mi”.

Moeto Saraevo e mezhdu tezi korici. Onova, koeto e ostanalo ot tozi grad, neka im e halal!

“Kolkoto po-dylboko navliza v тази hronika, uplashenijat avtor vse po-chesto se natykva na vetroviti krystopytishta s katurinati, pomesteni i schupeni pytepokazатели, koito go obyrvkat. V tozi moment toj stoi, bez izobshto da mozhe da vzeme reshenie nakyde da poeme. Dilemata se systoi v sydbonosnija izbor na pyrvo lice edinstveno chislo ili pyrvo lice mnozhestveno chislo. *Az* ili *nie* – vechnoto prokljatie na pisatelskija zanajat! Ako napisha *nie*, izlagam se na opasnostta mnogo moi vrystnici s pravo da protestirat: mozhe bi njakoj ot tjah po vremeto, koeto opisvam e gledal njakoj drug film, chel njakoja druga kniga, imal drugi vyzgledi, vizhdal neshtata i sybitijata syvsem po drug nachin? *Az* pyk me vodi kym neskromnost. Ot dve zlini izbiram po-malkata, zatvarjam ochi i otchajano skacham v opasnoto samoljubivo az, pitajki se, dali izobshto shte izpluvam? A v tova *az*, malkijat stypisan samotnik, izrasyl po ruini i ulici, sklonen kym krazhbi, kogato nemskite i syjuznicheskite bombeni kilimi potroshat vitrinите na magazinите po Glavnata ulica, byrz pri bjagstvo, lovyk pri izbjavane na patrolite, dum-dum kurshumite, nasiliето i razlichnite opasnosti, sobstvenik na njakolko tajni zaroveni bogatstva iz izostaveni bunkerі i skrivalishta, nedoverchiv, bez minalo i bydeshte – posreshta novija zhivot.”

Sydbata mi opredeli tyzhnata rolja da stana svidetel na tova kak rodnijat mi grad otново bezuteshno potyva v lepkavata tymnina na srednovekovieto. Predchuvstvam, tova robstvo shte trae verojatno dylgo, tvyrde dylgo, sigurno po-dylgo ot moja zhivot...

Godinata 1996 vsyshtnost e 1374 po Hidzhra – isljamskoto presmjatane na vremeto, koeto zapochva ot 16 juli 622 godina ot novata era, kogato Mohamed se preselil ot Meka v Medina (napravit hidzhret). Sluchi se, znachi, Saraevo naistina da byde vurnato s teror, uzhasi i klaneta s pochti shest veka v minaloto i tova, samo kakyv absurd, se izvyrshi pod zakrilata na prosvetenoto chovechestvo. Sjakash po njakakva greshka sym vkljuchil *Mashinata na vremeto* na H. Dzh. Uels i sym se nameril buden v srednoshten koshmar, a mashinata na vremeto nevyzvratimo se e povredila i veche nikoj ne mozhe da me vyrne vyv vremeto, na koeto prinadlezha.

Chetvyrt vek ne bjah vizhdal tozi grad drugojache, osven v koshmarni synishta ili prez binokyl ot njakoja ot pyrvite linii na Trebevich, ot okopite, v koito, gonen ot bolezneno ljubopitstvo, otivah kato voenen reporter. Okopite mirisheha na onazi veche zabravena mirizma na sjara, vlazhna zemja, barut i ljut dim, ot kojto ochite sylzjat – ot ogynja, kojto vojnicite paleha v zemljankite. Nadigah se nad brustverite, a te mi izvikvaha da se naveda, zashtoto kosata mi, veche syvsem bjala, e chudesna mishena za snajperistite. Rodnijat mi grad streljashe sreshtu men, shtom ponecheg da go pogledna po-vnimatelno. Naj-setne, sjakash ot vsichki onezi otrovni dumi, koito godini mi beshe otpravjal, starata mu omraza izlja kurshumi, dovezhdajki taka neshtata dokraj.

Okolo men imashe hora s lica, obrasli s chetimesti bradi, s hlytnali skuli i s ochi, izpylneni s treskav bljasyk, kakvito obiknoveno imat otchajanite; oblecheni v obgoreli i izbeleli

vyztyнки uniformi, tropaha po snega, za da se sgrejat, dokato dolu, pod tjah, pod sivkavija voal na lekata mygla, lezheshe zabranenijat grad, ot kojto sa progoneni i pred ochite na sveta prevyrnati v diva orda, sreshtu kojato vseki imashe pravo beznakazano da strelja ili da gi bombardira, kogato ponecheha da otvyrnat na napadenie. Sreshtu tjah bjaha vsichki: mudzhahedini, pristignali ot vsichki kraishta na mjusjulmanskija svjat, veterani na isljamskata revoljucija v Iran, bojci ot Pakistan, Alzhir i Turcija (dori i kjurdi, samite koito ot vekove se borjat za sobstvena dyrzhava), ustashi, obucheni po poligonite na Avstralija i Arzhentina, amerikanski voenni instruktori, pseta na vojnata – naemnici ot Velikobritanija, Germanija i Francija, koito bjaha zashtitavani ot nebeto s naj-smyrtonosnata i naj-syvremenna aviacija na Severnoatlanticheskija pakt. A onezi, koito dovchera bjaha avtoritetni grazhdani na Saraevo i koito ot poziciite mozheha da vidjat otnetite si kyshti, magazini i imoti, otchajano se boreha da zashtitjat podkovoobraznija pojas planini, koito majchinski gi prieha v pokrovitelstvenata si pregrydka. Kogato zagineha, znachi bivaha ubiti banditi i razmirnici, a kogato otvyrneha na ognnja, Saraevo se prevryshtashe v nevinen Rim, a te – v divi varvari, koito ot dynoto na dushata si mrazjat vsichko, koeto e gradsko. Poslednata im otbrana na planinite beshe prevyrnata v obsada na miroljubivija grad, na kojto celijat svjat se beshe pritekyl na pomosht.

I samijat kanadski general MakKenzi, komendant na mezhdunarodnite sili, nerviran ot тази lyzha, svalil ot glavata si generalskata shapka na edno syveshtanie i vbesen kazal: “Kakyv e tozi obsaden grad, v kojto prez cjaloto vreme ima tolkova uiski?!” I naistina, prez vreme na blokadata ne e imalo i den, bez da mogat onezi, koito imaha pari, da si kupjat pone pet neshta:

uiski, *Marlboro*, koka-kola, kafe i banani, koito, kacto e izvestno, ne rastat v tozi grad.

I celijat tozi do zybi vyoryzhen, dobre platen i obuchen dzhihad-legion pypleshe i pylzeshe na ordi pokraj stenite na grada-karakazan, predimno noshtem, pod prikritieto na elektronen chadyr, vsevizhdashti *auaksi* i nevidimi bombardirovachi stelt, za da razkysat liniite na poslednoto ubezhishte na tezi neshtastnici. Vryhlitaha vyrhu mirnite selca nad grada, izkolvaha vsichko zhivo, na koeto popadneha, i se vryshatah pak dolu pod zashtitata na zagrizhenija svjat.

Obikaljah kato zlochest okolo grada; obhozhdah vse oshte svobodnite srybski kvartali v novite kompleksi, ot chiito blokove styrchaha perkite na neeksplodirali granati, zabiti v stenite – tezi sgradi sjakash bjaha napraveni ot resheto: dupki, dupchici i sledi ot kurshumi, kato pchelna pita v kosher, kojto njakoj lud e zapalil, a prozorcite im, vsichkite bez stykla, sluzheha za bojnici. Svetyt vidja ruinite samo ot drugata strana. Katereh se iz planinata, vozeh se po izroveni, neravni pytishta, po koito granati bjaha ostavili stotici krateri; kurshumi probivaha lamarinata na dzhipovete, a gradyt prez cjaloto tova vreme beshe pochte na edna ryka razstojanie. Vslushvah se v negovite zvuci i vdishvah poznatija miris na negovata mygla.

Zlatishte e pyrvata ogneva linija nad Saraevo, na kojato sa zaginali naj-mnogo syrbi.

Pod okopite, pod neprekysnat snajperski ogyn, se vijat nadolu serpentinite na pytja, kojto vodi ot Trebevih kym grada. Tova sa ‘Osmicite’, po koito kato deca se spuskahme s shejni, dokato vjatyryt svireshe v ushite ni, a kosite na momichencata ni gydelichkaha po nosovete. Seg a tuk se zagiva.

Stoim v okopa, dokato vali onzi syshtijat puhkav snjag, pokrivajki nashija bljan dolu sys synna belota.

Po stenite na zadimenata zemljanka zad gyrba ni sa nalepeni goli krasavici, izrjazani ot iljustrovani spisaniya. Zheni tuk, inache, ne idvat, tvyrde opasno e. Kozhata na dlanite na dripavite braniteli na onova, koeto e ostanalo ot Saraevo, zalepva za ledeniya metal na oryzhieto. Njama rykavici.

Na pozicijata ne zavarvam nito edin boec ot minalata zima. Zaginali sa vsichki, osven Vuk, ot kogoto e zagubena vsjakakva sleda. Njakoi tvyrdjat, che i toj bil zaginal, a drugi – che se vyrnal v Amerika, kydeto, predi тази vojna, zhivjal celi deset godini. Tam rabotel naj-razlichni raboti: bil sparing partnjor na boksjori, naematel na parking v Bronks (Nju Jork), pazitel na reda v diskoteki, kaskadjor i bodigard. A prez cjaloto tova vreme da izdyrzhi mu pomagala samo edna mechta – da se vyrne v Saraevo i otново da otvori hana, kojto otdavna dyrzhali negovite stari, kraj pytja, na izhoda na grada. “Rjadko ima syrbin, kojto da poznavaja djado si!” – kazal edin poet. Djadoto na Vuk zaginal v Pырvata svetovna vojna, a bashta mu e ubit vyv Vtorata. “Koj ni e vinoven, che sme postroili kyshta nasred pytja!” – pisal Jovan Cviich. A tehniyat han naistina bil na pytja. V amerikanskija zatvor ‘Kuentin’, kydeto prekaral edna godina zaradi njakakvo sbivane i nezakonno pritezhavane na oryzhie, Vuk, spodeljajki kilijata s edin ot italianskite mafioti, spechelil blagosklonnostta im, tyj kato te vednaga poznali v negovo lice smel i reshitelen chovek, i, sled kato izljazył, stanal djasna ryka na ‘capo di famiglia’ Luchiano Gapa, kojto mu dal vyzmozhnost da razvie samostojatelen biznes s riba na dokovete na Nju Jork. Vmesto da ostane v Amerika i da zabogatee, Vuk syumjal da spre navreme, da likvidira biznesa, da iztegli parite si i da se vyrne v rodnija si grad, kydeto otkupil njakogashnija imot na

predcite si, a ot starija han napravil edin ot naj-luksoznite restoranti v grada.

Razbral, che izbuhvaneto na vojnata e samo vypros na dni, otvoril shiroko vrati za vseki, kojto se otbie, a ot frizerite izvadil vsichki zapasi ot divech, agneshko, pileskho i riba, zapochvajki nevizhdana goshtavka, kojato, govori se i dnes, prodylzhila cjala sedmica. Goshtaval bezplatno i syrbi, i hyrvati, mjusjulmani i evrei, kakti i mnogo chuzhdenci, koito sluchajno bili v grada. Kogato bila izpita i poslednata butilka frensko vino ot mazata, i do posledna kapka – golemite kolekcii shotlandsko uiski i amerikanski byrbyn, vzel karabinata, a kljuhovete zakachil na halkata na vynshnata vrata, zaedno s belezhka, na kojato bila napisana zaryka kym bydeshtija sobstvenik: “POPAZI MI GO, DOKATO SE VYRNA.”

Cjala godina ot okolnite planini Vuk nabljudaval s binokyl svoja restaurant, a kogato edna sutrin syzrjal zelenoto zname s liliite vyrhu pokriva na hana, v kojto se nastanil shtabyt na mudzhahedinite, lichno postavil snarjad v cevta na edno orydie, pricelil se s pomoshtta na artilerist i drypnal vryvta, gledajki kak mechtata mu otiva vyv vyzduha.

Izpushil poslednata cigara do orydieto i izcheznal bez sleda, predi mechtata mu, prevyrnata v tymen oblak dim, da izblednee v saraevskoto nebe.

Naj-nakraja se vryshtah v Pale – malkata stolica na edna razhdashta se dyrzhava, preotkrivah dobre poznatata ograda nad chervenikavokafjavoto pasishte i klateh kraka, sedejki na neja, spomnjajki si za detstvoto.

“Pale, planinska palanka na strymnite sklonove na Jahorina, se e vrjazala dylboko v pametta mi; pochti vsjako zamozhno semejstvo ot Saraevo imashe po edno selsko

semejstvo v Pale, koeto pokolenie sled pokolenie noseshe v grada mljako, sirene, smetana i ovche meso za pechene. Vednyzh godishno, obiknoveno za Velikden, se otivashe pri tjah na selo, na agneshko, pečeno na ryzhen.”

No tova ne beshe obiknovena pokupko-prodazhba; s techenie na vremeto tezi semejstva ni stavaha kumove, zapisvahme decata im v uchilishte, namirahme im rabota, vodehme gi, ako trjabva, v bolnica, otivahme na svatbite i pogrebenijata im. Pristigaha obiknoveno rano sutrin, nereshitelno stojaha s kalnite si botushi vyv foajeto, s kofi mljako v ryce, i se stesnjavaha da vljazat i izpijat predlozhenoto im kafe. Bjaha ni mnogo po-blizki i ot naj-blizkite ni rodnini, koito ne vizhdahme godini nared. I sega tova selo – koj mozheshe i da synuva – po igra na sluchajnostta i sydbata, stana tochka na globusa, v kojato sa vpereni ochite na celija svjat.

Edna stara vila v kraja na gystata gora, s izgled kym razvylnuvano more ot trevi, kojato predi Vtorata svetovna vojna bila chastna psihatrichna klinika, v kojato prez april 1941 godina e podpisana kapitulacijata na Jugoslavskata kralska vojska, stana Prezidentstvo na Republika Srybska.

V noshtta na dvajseti sreshtu dvajset i pyrvi fevruari 1994 godina, tochno kogato iztichashe ultimatumyt na Obedinenite nacji syrbite da iztegljat tezhkoto si vyoryzhenie na dvajset kilometra ot demarkacionnata linija, komandirynt na mestnoto podelenie nad Saraevo, edin rusokos velikan, chijto imot se namira v neposredstvena blizost, naredi da se izpeche vol na ryzhen. Tozi obiknoven bosnenski vol predizvika nezapomenen interes sred svetovnite televizionni mrezi.

Majoryt, znachi, naredi na Vidikovac da se zapaljat tri golemi ogynja kato kladi. Tova mjasto mi beshe dobre poznato otpredi. Na Vidikovac idvahme i vodehme momichetata, v koito bjahme vljubeni, i osobeno skypi gosti, za da im pokazhem

grada otgore, ot edin syvsem razlichen, neobiknoven ygyl. Da go gledash taka, oznachavashe da bydesh i malko filosof: golemite grizhi, koito ni izmychvaha dolu v тази мозайка ot sgradi i ulici, presechena ot bljaskavata sabja na rekata, stavaha drebni, pochti neznachitelni. Na tova mjasto beshe postaven i teleskop, taka che mozhehme da uvelichavame vsjaka podrobnost ot sobstvenija si zhivot prez dnite, kogato njashe mygla i dim. A kogato tova sivo more zaleeshe kotlovinata, na Trebevich vse oshte blesteshe slynce. Chudehme se kak e vyzmoznno da se zhivee pod tozi pohlupak.

Tezi tri plamtjashti fakli sjakash pokazvaha nechutata dyrzost i inat na voinite ot planinite, koito se bjaha osmelili s tjah da draznjat taka i taka razdraznenite veche eskadrili ot amerikanski *F-16* i britanski *heriyri*, koito revjaha v noshtta nad glavite ni, chakajki signal da izsipjat smyrtonosnite si tovari. Majoryt i horata mu zhelaeha da oblekchat rabotata im, pokazvajki tochno kyde se namirat.

Otnjakyde, ot noshtnata gora, prez snega, se pojavi vyrvolica ot zheni, oblecheni v cherno, sjakash ej-sega izlezli ot njakoja antichna drama. V ryce noseha toku-shto izpecheni pogachi i sol na podnosi, peejki po onzi tyzhen planinski nachin, kato vylchici, kogato zavijat na mesechina. Veche sa izgubili naj-blizkite si v тази vojna i sega i samite te sa gotovi da prinesat zhertva. Na ryzhena se vyrteshe ogromen vol, no rjadko njakoj se priblizhavashe da jade ot nego. Horata v uniformi, koito go pechaha, s bojnite si nozhove otrjazvaha po parche i go podavaha na vyrha na ostrieto na drugite, koito se priblizhavaha.

Gledajki v nebeto, po koeto ne se zabeljazvaha zvezdi poradi fojerverkite iskri ot plamycite, se vslushvah v reva na samoleta, kojto leteshe syvsem nisko, i se pitah dali i za kakvo misli bezimennijat amerikanski pilot, dokato gleda tezi tri nerazumni ognjove. Dali njakoga shte razbere, che tozi narod v

planinata davashe za samija sebe si pomen, symnjavajki se, che njakoj shte prezhivee, za da mu napravi, kaktto e obichajat, sled chetirijset dena panihida. Verojatno, i tvyrde mlad, tozi pilot ne znaeshe nishto za obrednoto prinasjane na zhertva. Tuk, na tozi ogyn, tozi vol se prevryshtashe v sveshtenija bik Apis, ot chiito ramene se tyrkulnala Evropa. Tova e onzi syshtijat bik, kojto nahlu s roga v grazhdanskoto izkustvo na dvajseti vek, blagodarenie na Pikaso, kojto otvori obora na bikovete na Goja v *Tavromahija*.

Na ryzhena v tozi moment se vyrtjaha vsichki bikove ot opushenite steni na peshterata v Altamira; raztyrsi se granitnijat bik ot Vavilon, kojto pogalih v edna izostavena prashna tuhlarna pet godini predi тази vojna. Zavyrtjaha se Rudonja i Jablan ot Grymech, na Kochich, zaedno s bikovete ot Pamplona, koito opisva Heminguej – cjalata тази bezkrajna vyrvolica, ot kojato bezimennijat pilot e znael, mozhe bi, samo za *Tropota na stadata* ot Zen Grej, izreva kym nebetu, v koeto letjaha kauboi, jahnali bombi.

Interesno, mnogo hora sled tova me pitaha kakyv beshe vkusyt na pechenoto volsko meso, a nikoj – kakyv beshe vkusyt na smyrтта vyrhu nebcata ni, dokato chakahme da ni zatrijat.

“*Aliluja. Aliluja. Aliluja.*”

Teche mytna i pridoshla reka Miljacka s priglushenija si grohot, ot kojto potrepervat kamennite mostove, ryzhdjasva zheleznijat i skyrca onzi starijat, dyrvenijat, prenasja istorija... Na Vidovden, 28 juni 1994 godina v Saraevo e smeneno i imeto na Principovija most i mu e vurnato staroto avstroungarsko nazvanie – Latinski most! Skriti sa nadpisite, oboznachenijata, a, vjarvam, che sa zaleti i dve te styпки, napraveni v asfalta, na

ygyla, kydeto njakoga momcheto ot pogranychnite rajoni prichakalo erchercoga i, kakto se kazva v pesenta, izrekyl slednite stihove:

*O, ti, lamjo, shto slavjani gyltash,
shto li mislish, shto li tuka tyrsish?
Bosna ti dojde da obikolish,
srybski bez da mozhesh da govorish...
Eto ti i srybska gramatika
ot тази moja avtomatika!*

Godini nared, po vreme na mladostta si, vizhdah kak v tezi otpechatani stypki e zastanal izvestnijat saraevski ekskurzovod, profesor Brykich, pregyrben, kljoshtav starec s dylga bjala kosa i ochila na orlovija nos, i kak s protegnata ryka strelja s nevidim pistollet po nevidimija Ferdinand pred smajanite ochi na starite amerikanski turistki ot Miluoki i Kolymbys, Ohajo. Bum! Bum! – streljashe pokojnijat profesor Brykich, uvlechen v тази slavna scena, dokato uzhasenite amerikanski starici gledaha kak kurshumite razkysvat paradnata uniforma na erchercoga Ferdinand i se zabivat v razkoshnoto dekolte na zhena mu Sofija.

I prez тази nosht vizhdam kak profesor Brykich stoi v ygyla na hilendarskata cyrkva i se krysti, dali ot nabozhnost ili ot obezverenost, zatova che na този naj-slaven most v srybskata istorija e otneto istinskoto ime.

*“Blagodarja ti, Gospodi, che go vze pri sebe si navreme.
Toj njamashe da prezhivee tova!”*

Mozhe bi, poveche ot zagubata na tozi grad bolka predizvikva chuvstvoto, che malko ili mnogo sme izmameni; oshte po-losho, che sme mameni godini nared, bez da sme zabeljazvali tova, zaslepeni ot svojata ljubov kym Saraevo. Dejstvitelno, tozi grad e kato kaprizna ljubovnica, v chijato vlast bjahme. Idvajki prez dalechnite minali leta v Saraevo, i samijaz az doprinesoh za syzdavaneto na syblaznitelnija orientalski mit za nego. Razglezeni i presiteni, tyrsehme stranni i redki vkusove, setivno zvuchashti dumi (*sevdah* ‘ljubov’ i *istilah* ‘zavoevanie’, *merhamet* ‘milosyrdie’ i *sadaka* ‘milostinja’), vpuskahme se v meraklijski obredi, koito sa ni ostavili v nasledstvo razplutite osmanlijski chrevougodnici. Dokato se prizemjavah v Saraevo, ot ptichi pogled to mi prilichashe na zelena vaza, kakvito obichat da dyrzhat pisatelite na pialishtnite si masi, prepylnena s belite podostreni molivi na minaretata. Kolko pyti samo sym vodil prijateli i gosti po saraevskite bazari i bezisteni, po hanove, gostilnici i kafedzhijnici kato onazi, kojato beshe dolepena do Vratnichka kapija, na rahmetli (pokojnija) Vejsil-efendi, kojto ne meleshe pechenoto kafe, a go schukvashe s dyrveno chukalo v kamenen havan, i kydeto se pieshe aromaten sok ot hvojna; hraneh gylybite kraj shadravana pred Begovata dzhamija, na chijato plocha beshe izdylbano, che tova e “kamyk na Ivan Kachich ot Puchishte na Brach”, razgadavah ornamentikata na arabskata kaligrafija po teketata (mjusjulmanskite manastiri), naslazhdavah se na razlichnostta na vkusa na turskata hrana, servirana v sahani (plitki medni panici) sled topa, kojto vecher objavjivashe kraja na ramazanskija post – nachaloto na goshtavka v njakoi ot starite mjusjulmanski kyshti, zastlani s cherdzheta, na koito se sedeshe bez obuvki, po turski. A prez cjaloto tova vreme, zad ljubeznostta, usmivkata i orientalskata prestorenost, godini nared e gotven zagovor da ni otnemat rodnija grad. Vse pak, i dnes, sled vsichko tova, ne

iskam da vjarvam, che v tova sa zameseni starite bejski familii, nito bednjacite, koito schitaha za naj-goljama blagodat goreshtija bajramski samun, kupen ot dyskata na glavata na pekarskija pomoshtnik – samun bez kebab, porysen samo s njakolko kapki olio. (“Ako mozheshe Allah da dava taka do smyrтта” – vyzdishaha starite mjusjulmanki). Na siromasite ne im e do politika i istorija! Tova pokazva i otdrypvaneto na pochtenite, obedneli bejski semejstva zad dvorskite duvari, a i mrachnite dumi na Andrich, che “shte dojdət vremena, kogato umnite shte mlyknat, budalite shte progovorjat, a fukarite shte zabogatejat...”

10. Zashto, Gospodi, stoish nadalech?

Zashto se kriesh vyv vreme na nevolja?

2: Chrez gordostta na nechestivite siromahyt se izmychva;

te se hvashtat vyv lukavstvata, koito onija izmysljat.

3: Zashtoto nechestivijat se hvali s pozhelanijata na dushata si

i srebroljubecyt se otricha ot Gospoda.

4: Nechestivijat ot gordostta na liceto si kazva:

‘Gospod njama da izdiri’.

Vsichkite mu pomisli sa, che njama Bog.

Da se pomolim i za myrtvite saraevski vljubeni, ubiti na osemnajseti maj 1993 godina na mosta Vrybanja, mezhdū turskija i srybskija brjag.

Narekoha gi saraevskite Romeo i Zhulieta, no na veronskite vljubeni, koito i dnes oplakva celijat svjat, im e bilo mnogo po-lesno. Pырvo, i dvamata bili italianci i katolici, a proizlizali ot podobni, patricianski familii.

Vrazhdata mezhdou Kapuleti i Montegi e detska igra v spravnenie s okyrvavenite bregove na Miljacka, kydeto ot ednata strana sa se okopali syrbite, a ot drugata sa chetiri vojski: sandzhashkata, Hyrvatskijat syvet za otbrana, paravoennoto speformirovanie i, nakraja, armijata na saraevskite mjusjulmani.

Momicheto e Admira Ismich, mjusjulmanka, a momcheto – Boshko Brykich, syrbin. I dvamata sa rodeni prez 1968 godina i sa na po dvajset i pet godini. Ot nachaloto na vojnata, kakto i mnogo drugi, mechtajat da izbجات ot grada.

Za momcheto den sled den stava vse po-trudno da opazi ljubovta si v tozi grad, pylen s omraza, i bezopasno da ja prevede prez negovite ulici, na koito, po yglite, oblegnati na stenite, prekarvat vremeto si zlonamereni, kyso podstrigani mladezhi s obici i maskirovychni uniformi, koito se perchat, kato si igrajat s oryzhieto, i gledat nakrivo minuvachite, a osobeno njakvoja krasavica, kakvato e Admira. Prez mirnite godini predi vojnata, Saraevo beshe pylno s nemi zaplahi i opasnosti za onezi, koito dryzneha pone malko da se razlichavat ot ostanalite. Charshijata, na kojato dostojnstvoto i iziskanostta sa smyrtni vragove, vinagi e imala bezbroj nachini da gi zasegne, zaplashi, unizi. Bezsramna psuvnja kym onzi, kojto pridruzhave njakvoja krasavica po Glavnata ulica, podigravane¹, podlagane na krak, ta dori i fizichesko napadenie, vinagi sa zaplashvali onezi, koito dryzneha da pokazhat na grada izkljuchitelnoto si shtastie. Vsichko tova, prez pyrvata godina na vojnata, kogato v Saraevo vilneha vyoryzheni ordi ot uniformeni kriminalni prestypnici, poluchi mylchalivoto odobrenie na vlastite. Da si mlad syrbin i da se razhozhdash iz

¹ V originala e ‘podrigivanje’ = ‘origvane’, no spored men e pechatna greshka, vm. ‘podrugivanje’ = ‘podigravane’ – bukvite ‘i’ i ‘u’ sa edna do druga na klaviaturata (B. pr.)

grada s mlada mjusjulska krasavica, znacheshe da si podpishesh sam smyrtnata prisyda. Nali i Maks Luburich, poslednijat komendant na Saraevo, prez april 1945 godina otvlichashe gradskite krasavici nasred ulicata, vkarvashe gi v otkritija si mercedes, a sled tova gi otkarvashe v zlokobno izvestnata vila na Skenderija, kydeto im se gubeha sledite? V тази, poslednata vojna, syshtestvuvaha mnozhestvo chastni zatvori, publichni domove, pylni s otvlecheni saraevski krasavici. V grada bezprekoslovno vlastvashe izvestnijat Ismet Bajramovich, narichan Kelo, predvoenen kriminalen prestypnik. V mazite na negovija shtab na Bistrik i iz okolnite jami, sa otkriti stotici obezobrazeni trupove. Saraevskite vlasti upotrebiha starata osmanlijska strategija: prez pyrvata godina na vojната dadoha pylna svoboda na gradskite kriminalni prestypnici, pusnati za tova nachinanie ot zatvora ili dovedeni ot Evropa, za da izbijat kolkoto se mozhe poveche syrbi, a sled tova se otyrvaha ot tjah kato gi izbiha, a cjalata vina za prestyplenijata hvyrliha vyrhu tjah.

Po tozi nachin ostanaha napyлно chisti pred sveta.

Kakto v saraevskite legendi za strashnite pashi i bejove, koito ponjakoga se reshavali da storjat i po njakoe dobro delo, za da se raznasja dobrata im slava, i Kelo, javno, se reshil da pomogne na momicheto da napusne grada s prijatelja si syrbin i za тази usluga, kazvat, vzel osemnajset hiljadi nemske marki. Dali naistina se opital da im pomogne ili nishto ne predpriel, zavinagi shte ostane tajna; sigurno e edinstveno tova, che im e smignal koga da pretichat prez mosta Vrybanja – prez tova vreme podkupenite snajperisti shteli da si zatvorjat za malko ochite.

10.8: Sedi v zasada v selata, v skrishni mesta, za da ubie nevinnija.

Ochite mu sa nasocheni tajno protiv bezpomoshtnija.

*9: Prichakva skrishno kato lyv v rova si,
prichakva, za da grabne siromaha;
grabva siromaha, kato go vlachi v mrezhata si.*

*10: Navezhda se, snishava se,
i bezpomoshtnite padat v noktite mu.*

I prez тази nosht, dokato stoja, molejki se v hilendarskata cyrkva, do moeto obonjanie sjakash dostiga prohladen polyh ot onazi majska nosht – mirizmata na gnienne ot rekata, v kojato se razlagat ubiti ot skuka kucheta i kotki, stari djusheci i zapaleni avtomobilni gumi, i chuvam prispivnija j shum.

Izpluvali ot tymninata, saraevskite vljubeni zapochvat da tichat kym srybskata strana. No Saraevo ne obicha shtastливо zavyrshilite prikazki, a oshte po-malko njakoj izkljuchitelен da se izmykne ot pajazhinata mu. I vypreki ugovorkata (ako izobshto e imalo takava), kurshumite, izstreljani ot mjusjulmanskata strana, uluchvat mladite vljubeni i te padat na nichija zemja edin vyrhu drug.

Ostavat da lezhat taka nepogrebani celi shest dena – ot osemnajseti do dvajset i chetvyrti maj, a nad telata im se provezhdат snajperski dueli. Roditelite im mogat da vidjat poslednata im pregrydka: na Admira – ot turskata strana, a na Boshko – ot srybskata. I mnogobrojni chuzhdestranni dopisnici i operatori – kogato vojvashtite strani im pozvoljat da nadniknat zad prikritieto. Prez noshtta mjusjulmanite hvyrlyat ‘koktejli Molotov’ kym trupovete na myrtvite vljubeni – da unishtozhat sledite ot svoeto prestyplenie pred sveta, kojto ot тази ljubov se opitva da napravi novi Romeo i Zhulieta, svoeobrazna mirotvorna santimentalna melodrama za pomirenieto na dve

vojuvashti strani v smyrтта, bez izobshto da imat predstava za kovarstvoto na tozi grad, kojto gi beshe ubil, kakto i tolkova drugi predi tjah. A mladite vljubeni ne bjagat kym njakoja ot stranite, zashtoto tova ne go pozvoljava estestvoto na tjahnata vryzka – te bjagat kym syrbsite, zashtoto ottam spokojno mozhe da se otide po sveta. Bjagat ot Saraevo, koeto e olicetvorenje na zloto.

No svetyt ne zabeljazva edna makar i vazhna podrobnost, kojato mozhe da se sluchi samo tuk i nikyde drugade. Vypreki goljamata opasnost, njakoj uspjat da dopylzi do myrtvite i da im zadigne ne samo skromnija bagazh, a dori i sydyrzhanieto na dzhobovete. Eto poradi kakva prichina, dori i v tragedijata, Saraevo nikoga ne mozhe da stane Verona.

Nakratko, zapalenite butilki ne dostigat do trupovete, a na shestata nosht srybski bojci pod komandvaneto na vzvodnija komandir Marko Topich, uspjavat s risk za zhivota si, da se promyknat samo na dvajset i pet metra ot mjusjulmanskite okopi, da izdyrpat dvamata myrtvi kym svojata strana i da gi pogrebat na grobishteto Vranesh v Lukavica, v obsht grob, s imena na obsht kryst.

10.11: Kazva v syrceto si:

*“Bog e zabravit, skril e liceto si,
nikoga njama da vidi.*

*12: Stani, Gospodi! Bozhe, izdigni rykata si,
da ne zabravjash krotkite.”*

Prez mesec mart 1996 godina shtastlivite zhiteli na globalното televizionno selo imaha vyzmozhnost neednokratno da se sepnat ot udobnata si drjamka i da vidjat sceni, kakvito istorijata na syvremenното chovechestvo ne e zapisala. Gledaha

kak saraevskite syrbi izkopavat grobovete na svoite blizki i kak tovarjat kalni dyrveni kovchezi na koli i bednjashki karuci, sred pokyshtninata, dokato vsichko tova se pokrivashe ot snega s bezuteshna belota.

Sveshtenicite naprazno se mycheha da otkazhat svoite enoriashi ot izkopavane na grobovete, tvyrdejki, che dushite na myrtvite sa veche v carstvoto nebesno i e vse edno kyde shte pochivat tlennite ostanki. Njamashe smisyl, nikoj ne gi slushashe.

Znachi, pri tozi eksod ne se izselvaha samo zhivite, a i myrtvite. Dali tezi shtastlivi zriteli eventualno sa se zapitali koj i kakyv e vragyt na tezi neshtastnici, shtom ne ostavjat i myrtvite na milostta mu?

Grobovete, neprikosnoveni svetini, na kogoto i da sa prinadlezhali, prez istorijata sa ostavali nedokosnati, kojto i da gi e zavladjaval, osven v edin sluchaj – pri otkritata omraza na isljama kym vsichko, koeto e hristijansko, a osobeno – pravoslavno. Tova veliko preselenie na myrtvite zapochva mnogo po-rano, oshte prez onazi sybota na 27 april 1594 godina, kogato Sinan pasha izpratil Ahmed bej Okjurs s vojska da donese moshtite na sveti Sava, koito lezhali v manastira Milesheva, za da gi zapali v bezpomoshtna jarost na klada na hylma Vrachar nad Belgrad. Prahyt na tezi moshti razvejala proleznata koshava, a sitnite im prashinki sjakash se poseli v duha na vseki, prinadlezhasht kym tozi narod. Ottogava do dnes, pri vsichki preselenija, koito sa tolkova mnogo, pyrvoto i naj-skypocenno neshto, koeto se otnasja v nepoznatite chuzhdi zemi, sa moshtite na svetcite: mumificirani ryce, izsushenite im cherepi, chastici ot izgnili izbrodirani pokrovi, ili ryzhdjasali, projadeni verigi, s koito sa bili okovani.

Kakyv uzhas posja prez proletta na devetdeset i shesta zaspalijat, no vnezapno sybudil se saraevski zvjat, naj-dobre

svidetelstva tova, koeto smaja dori i obiknovenija ravnodushen, prosveten svjat – za pyrvi pyt v istorijata se prenasjaha ne samo moshti, cyrkovni krystove i kambani ot hramove, koito shte ostanat na vrazheska teritorija, a i prjasno pogrebani tela na mladi bojci, zreli myzhe i zheni, toku-shto rodeni, no ubiti deca, onezi mychenici, koito bjaha dryznali da zashtitjat pravoto da imat svoi domove, vjara i nachin na zhivot.

V srybskata narodna poezija ima edna pesen, kojato, mozhe bi, za nezapoznatija, no ljubopiten chuzhdenec, naj-dobre shte objasni otnoshenijata mezhdu myrtvite syrbi i zhivite turci. Citiram ja izcjalo, uzhasen ot fakta, che kato v njakakyv strashen syn, tja se sluchva otnovo, sled pochti dvesta godini:

*Zakukala siva kukuvica
zakukala mi rano v nedelja
a na groba na Vishnich Jovana.
Dal' ti e dolu vtrysnalo, Jovo,
zhuljat li te dyski javorovi,
chernata li ti zemja natezha?
A ot dolu neshto otgovarja:
Dolu na men ne mi e vtrysnalo,
ne me zhuljat dyski javorovi,
nito mi cherna zemja natezha.
Vtrysna mi samo ot Bojchich Alil.
Vech tri dena po groba mi typche,
a men me na dvuboj predizvikva.
Ako si na dvuboj ne izljaza,
v nedelja deto pyrva shte dojde
moja grob toj shte da razkopae
kostite moi toj shte zapali,
pepelta ot planina shte prysne.
Hajde, litni mi do belija Sen*

*i mi povikaj Senjanin Ivo,
shte li mi stane Ivo otmjana.
Myrtvite kosti v dvuboj ne vlizat.*

Edna zhena, zabradena v cherno, naj-chesto izpolzvanija cvjat, kojto nosjat srybskite zheni, chakajki horata da izvadjat neotdavna zaginalija j edinstven sin ot razkopanija grob, ogorcheno kazva: “Njamashe da syzhaljavam, che za vtori pyt go preselvam ot groba, ako tova go bjaha spechelili s pushki...”

Sluchi se (dali beshe sluchajno?), che njakolko hiljadi sarajlii izkopavaha svoite myrtvi na 17 februari 1996 godina, tochno na Zadushnica – denjat, kojto pravoslavnite syrbi posveshtavat na myrtvite.

Dokato se izselvaha edna po edna srybskite chasti na grada, s trevoga chakah poslednija udar – padaneto na Ilidzha, po-tochno kapitulacijata na dylgata redica ot platani pokraj Alejata, kojato vodi kym izvora na Bosna, i vse po-slabo v moeto syznanie se chivashe onzi skyp zvuk ot monotonnite udari po asfalta ot kopita na konete, koito tegleha starija fajton: chat-chat-chat, chat-chat-chat, dokato s otmegnata nazad glava gledah zelenija svod, obrazuvan ot klonite, prez koito ne se vizhdashe nebeto. Vprochem, koj li ne e zagubval i predi men tova rajsko mjasto, kydeto mi se struvashe, che zavyrshva mojat svjat, na kraja na Alejata, pod izprechilata se tymnozelenata stena na planinata Igman, pod kojato shumeshe, romoleshe i klokocheshe sys svoite izvori studenata reka Bosna.

“Sled kato pokorili ilirite prez devetata godina ot novata era, rimljanite izgradili na teritorijata na dneshno Saraevo svoe selishte, centyr na upravljenieto na tozi kraj, pri termalnite izvori

na teritorijata na dneshna Ilidzha". Oshte kato dete si igraeh sred kamennite osnovi na rimski vili, v podnozhieto na nevidimi koloni, stypvah s bosu kraka sled kypane vyrhu fragmenti ot mozajka, kojato pokrivashe dynoto na njakoj rimski basejn, bez da znam, che chrez igrata vyrhu osnovite na palatite vzemam edin ot naj-vazhnite uroci – prehodnostta na imperiite.

Tova beshe prez onezi leta, kogato hodehme na vilata na edna stara bogata rodnina. Togava se pytuvashe s tesnolinejkata, chijato nachalna gara se namirashe v Marindvor. Tova bjaha pyrvite mi pytuvanija, s mezhdinni gari Chengich vila, Ali-pashin most, Stup... kydeto na peronite izlizaha dostolepni dispecheri s cherveni shapki na glavite.

Prez mart 1945 godina otidoh na malkata Marindvorska gara, nosejki v ryce kofa za mljako, bojadisana v sinjo na beli tochici, zashtoto trjabvashe da pochakam edin seljanin, kojto noseshe mljako ot Stup i go prodavashe tuk, pred samija vlak. Peronyt beshe prazen. Po stylbovete i okolnite dyrveta visjaha dvajsetina choveka, poklashtajki se na slabija vetrec. Njakoj im beshe smyknal obuvkite. Maks Luburich gi beshe obesil prednata nosht. Predi kraja na vojnata beshe poel v svoi ryce cjalata vlast nad grada, pojavjavajki se edin den v Saraevo kato grym ot jasno nebe s bandata si ot profesionalni ubijci. Plyzgashe se bavno po Glavnata ulica v otkrit cheren avtomobil, v kojto horata mu vkarvaha vsjako krasivo momiche, koeto im popadneshe. Pyrvite dni sled osvobozhdenieto (a Saraevo beshe edin ot poslednite osvobodeni gradove v stranata), ot uchilishte ni vodeha da vidim vytreshnostta na vilata na Luburich. Vidjahme kazana, v kojto sa vareni zhertvite, kleshtite za mychenie, nozhove i satyri, verigi i beleznici, mazeta s okyrvaveni steni i edin goljam mesarski tezgjah, na kojto, govoreshe se, ustashite prinudili edna saraevska krasavica i nejnija prijatel, izvesten hubavec, da pravjat ljubov, za da gi

nasekat sled tova na parcheta sys satyrite. Maks Luburich, ustashki veteran oshte ot ungarskata Janka Pushta, komendant na koncentracionni lageri, beshe ubit s bradva mnogo godini sled vojnata v pechatnicata si v Madrid. Izobshto ne se uzna, koj e izvyrshil tova ubijstvo. Kakto i da e, dokato shtastlivite amerikanski malchugani bjaha plasheni s dobrodushni veshtici na metli i s kucija djavol, na nas, saraevskite deca, ne ni beshe neobhodimo da ni izmisljat prikazki – kryvta vyv venite ni se smrazjavashe ot Maks, kogoto vizhdahme da obikalja iz grada v cheren mercedes, a vednyzh dori go gledahme na razstojanie ot desetina metra, kogato, oblechen s dylgo palto ot lyskava kozha, poseti Begovata dzhamiya kydeto se snima obkryzhen ot hodzhi. Tazi snimka zalja celija grad kato kartichka, dokato ostanalata, po-goljama chast ot stranata, praznuvashe osvobozhdenieto.

I sega vizhdam тази сцена в стил Дали на Мариндвorskата гара: момче sys sinja kofa za mljako v ryka, pod leko zaljuljanata vyrtelezhka na smyrтта.

V Ilidzha, do kojato togava se pytuvashe, kakto mi se struvashe, s chasove, skriti ot gystite koroni na platanite, dremeha v dylboka sjanka vilite na izvestni ilidzhanski srybski familii: Ilich, Pelovich, Bosilchich... s kitni fasadi i pokriti sys svodove terasi. Vilata na nashata rodnina noseshe tajnstvenoto ime *Mon repos*. Tuk vsichko beshe razlichno ot nashata ulica. Ot razcyfnali parkove izpluvaha poruteni sgradi na hoteli i pansioni, koito podrazhavaha na arhitekturata na Marienbad. Nablizo techeshe oshte edna bistra reka – Zheleznica, a kypalnjata na neja imashe edna redica s rozovi dyrveni kabinki za preoblichane, prez chiito procepi mezhdu dyskite gledah vyzbuzhdashtite goli tela na izkypalite se zheni, dokato se preoblichaha. Zatrevenite ploshti i neobiknovenite cvetja, kakvito ne bjah vizhdal dotogava, presyhnalite fontani i ostatycite ot hotelskite recepcii s izpotrosheni vitrazhi, kydeto v

parchetata cvetno stýklo oshte mozheshe da se dolovi prisystvieto na njakakvi nerealni, dylgokraki krasavici, oblecheni v krinove i bryshljan, napomnjaha za edin napylnó razlichen, izcheznal zhivot. V tezi hoteli i vili sa otsjadali i prespivali golemi imena: koronovani glavi, svetovni ljubiteli na udovolstvija, slavni kurtizanki i bogati saraevski tyrgovci – tehnijat duh sjakash oshte se lutashe iz izostavenite balni zali i dylgite koridori s opadala mazilka. Naklonen na edna strana i poruten, v parka vse oshte ne se beshe razpadnal pavilionyt na orkestyra, kojto njakoga izpylnjaval potpurita i uvertjuri ot vienski opereti. Vryshtajki se vecher s vlaka v Saraevo, se chuvstvah izvednyzh obednjal: sjakash zagubvam edin syn i otnovo potyvam v mizerija.

Dori ne sym si i predstavjal, che edin den razjuzdani tylpi ot mudzhahedini shte vryhletjat vyrhu tova taka civilizovano mjasto i shte pochnat za razgrabvat ostatycite ot moja njakogashen detski syn. Vjarvah, slushajki za tova goljamo ilidzhansko opustoshenie, che shte ruhnat ili shte izsyhnat ot samo sebe si platanite po Alejata.

Ne se sluchi.

Za koj li pyt istorijata banalno se povtarja i tezi hora v kolonata, kojato snegy navjava, verójatno se chuvstvát syshto tolkova bezpomoshni, kolkoto i hristijanite-korenjaci v Saraevo prez 1435 godina, kogato edna proletna sutrin videli prashnata otomanska konnica s kryvjasali ochi da vryhlita s vikove i krjasyci vyrhu ujutnija im tyrgovski grad. Tova bil okonchatelnijat kraj na mogyshtata dyrzhava, kojato se prostirala chak do moreto, upravljavana ot Tvrytko I Kotromanich – kral na Syrbija, Bosna, Dalmacija, Hyrvatska i Primoriето. Sled nego shte ostane edinstveno gerbyt s lilii, kojto

po-kysno, prez 1992 godina, koj znae po kakva prichina, shte postavjat vyrhu svoite znamena, shapki i avtomobilni registracionni nomera isljamskite bojci v Saraevo.

Bjaha pristignali, za da ostanat v tova selishte celi petstotin godini, tochno kakto pristigat v tozi moment v hristijanskite kvartali s policejskite si avtomobili sys zelen cvjat, sys zeleni lenti okolo glavite, na koito sa napisani dumite “Allahju ekber” (Allah e velik), vyoryzheni, vmesto s jatagani, s naj-moderni ognestrelni oryzhija, proizvedeni v Syedinenite shtati i v prosvetena Evropa. Tezi hora chuvstvat onzi syshtija iskonen prastrah ot tova nashestvie; vojskata na Allah, kojato celi chetiri godini ne mozha da zavladee srybskite kvartali okolo Saraevo, ostavjajki na demarkacionnata linija kupishta myrtvi, sega si otmyshtava na onezi, koito ne mozheha da otidat nikyde ot svoite kyshti – starci, bolni, deca i zheni, chiito sinove, bratja i bashti bjaha otishli v planinite.

Vypreki che ne zhiveja ot devetgodishna vyzrast v tozi grad, sjakash i samijat az kracha v tova veliko preselenie, myknejki prekaleno tezhkija tovar na spomenite. Neprilichno e da oplakvash uchastta na tozi grad kato chovek, kojto ne pritezha v nego, kato drugite, oshte po-neshtastnite, nikakyv imot, nito staichka, nito kyshta, nito gradina, nito ulica, nishto, osven aromata na noshtta v nozdrite i dalechnija shum na rekata, kojto me prispivashe, kogato bjah dete. Ako bjah tam, njamashe da mi trjabva kamion za pokyshtnata, nito dori rychna kolichka, kojato narichahme ‘civara’ (ital. civiera) i ‘kariola’ (ital. carriola) – shtjah da izljaza sys svoite bratja po bezdomnichestvo s ryce v dzhobovete. Ot vsichko, koeto sym izgubil v zhivota, naj-tezhka za men e zagubata na edna senchesta ulica i ispolinskata vyrba, kojato se oglezhdashe v Miljacka kraj kafeneto na teatyra: dyrvo s grapava, nabrazdena kora, v kojato kato mladezh, idvajki prez ljatoto, bjah izdylbal

imeto na pyrвата si ljubov – shest bukvi, iztekli ot vyrha na nozhcheto, koito s godinite, zaedno sys stybloto, rastjaha li rastjaha, dokato ne stanaha bezformeni i na tymnosivija fon ne prieha ochertanijata na zavinagi izcheznal syn.

“Bezbroj bezimenni i obezobrazeni tela, hvyrteni v kofite i na smetishteto, noseshti se po Miljacka, razlozhili se na ulicite i kraj kontejnerite; hiljadi prebiti, iznasileni, unizheni, obezchesteni, obezumeli i ubivani v zandani, lageri, chastni zatvori... Bezprecedentno, dori i za naj-bolnoto vyobrazhenie! – napisa vyv vestnik “Javnost” (obshtestvo) anonimen ochevidec na eksoda na saraevskite syrbi. – Politicheski avantjuristi i spekulanti, kriminalni prestypnici, zatvornici, ordi ot poludivaci, avantjuristi i religiozni fanatici, zashtiteni ot svoite vladeteli ot syshtoto poteklo, vodeha tova apokaliptichno kyrvavo horo.

Za da ne byde spoletjana ot tragichnata sydba ot predishnite vojni, chast ot naroda, sred koito i bezhanci i izgnanici ot Pofalich, Buchi potok, Veleshich... beshe prinudena da se organizira za zashtita na svoeto dostojnstvo, chest i vekovno domashno ognishte. Otbranjavaha se gerojski: okolo dvanajset hiljadi zhertvi, zaginali i raneni. Otblysnaha 34 ofanzivi. Dori i silite na armadata i byrzite intervencii na NATO ne gi pokolebaha!

I togava – poslednijat izstrel na vojnata! Vsichko, koeto beshe zashtiteno s kryv i zhivoti – na podnos servirano! Sto i petdeset hiljadi dushi ubiti!

Ubiha ni s pisalka!”

Edin chovek se sboguva s rodnija si kraj: predi zaminavane iska da se pomoli za prijatelite, koito veche gi

njama, i vliza v izgorenata cyrkva, v kojato e krysten, pali svesht, kojato njama pred oltara, kojto go njama, dokato ot stenata gleda ikonata na sveti Georgi, kojato ja njama!

Dokato kolonata, posipana sys snjag, kato zmija usojnica, tromavo lazi po pytja kym spasitelnata planina, chovekyt tovari na malkija si pikap poslednite chasti ot pokyshtninata. Sled tova nastanjava semejstvoto si mezhdu denkovete, a staricata s edno ot decata – v kabinata. Ostavja kolata, prekosjava zaledenata poljana i vliza oshte vednyzh v kyshtata. Tova e solidna ednoetazhna sgrada, tipichna za krajgradskite kvartali. V opraznenite stai, v koito otekvat stypkite mu po naskoro postavenija zhylytenikav parket, sa ostanali malko neshta: dve sekcii za garderob, prekaleno golemi, za da gi vzemat na pyt, prazni ramki na krevati bez djusheci i postelki.

Chovekyt e s dvusedmichna chetinema brada, kakvato imat onezi, koito sa v dylbok traur. Toj zaliva parketa s benzin ot voenna tuba, izvestno vreme vdishva ostrija mu miris, pali cigara, a zapalenata klechka hvyrlja vyrhu poda.

Izliza ot svojata kyshta, bez da se obryshta nazad, dokato ezicite na plamycite lizhat dogramata na prozorcite

Horata ot kolonata ne obryshtat vnimanie na nenadejno plamnalija fakel.

Nadolu, kraj pytja, dimjat i dogarjat redica podobni kyshti. Gori Saraevo.

- Vsichko tova se razviva po nov plan 43 – edin shegadzhija zabavljava onezi, koito chakat kamion za prevoz. Vyrzopa vyrzhi, rodnija kraj zabravi!

Amerikanski televizionni reporteri snimat tezi sceni, koito, blagodarenie na satelitite, oshte syshtata vecher shte zableshtukat po ekranite na cjalata planeta.

Dyrzhavnijat sekretar na Syedinenite shtati pravi izjavenie vyv Vashington, che “syrbite se opitvat da omalovozhat usilijata na amerikanskata vynshna politika...”

“Dali tozi chovek znae, che tezi neshtastnici si njamat ponjatie ot amerikanska vynshna politika, nito izobshto znajat kyde e Amerika?” – vika mi v telefonnata slushalka edin prijatel ot Zheneva, rodom ot tezi kraishata, kojto beshe vidjal po televizijata kak gori rodnoto mu selo.

Znae li njakoj kakvo e da zapalish rodnata si kyshta, postroena s dylgi lishenija, kydeto chovek sys sobstvenite si ryce e postavil vsjaka cigla na pokriva i e opipal vsjaka tuhla, postavena v stenata?

“Tezi dovchera tolkova nadmenni i uzh nepobedimi syrbi, panicheski napuskat Saraevo, za da izbegnat spravedlivoto nakazanie za prestyplenijata, koito sa izvyrshili” (komentar v novinite po Pырva programa na frenskata televizija).

Krehka, drebna starica v cherno, napomnja na vrana, izgubena v snega; nosi, pregyrnala, edin plastmasov bidon, v kojto obiknoveno se slaga turshija. Nikoj ne iska da natovari bidona na kolata si – veche njama mjasto za nishto. Uveshtavat ja da ostavi prekaleno tezhkija tovar: po-lesno shte j byde do planinskija preval; no tja otkazva da napravi tova i prodylzhava da kreta po pytja.

V bidona sa izkopanite kosti na sina j, zaginal v nachaloto na vojnata. Prekaleno bedna e da plati za prevoz.

Kraj pytja sa ostaveni tri koshera s pcheli v dylbok zimen syn. Kosherite, pokriti sys snjag, sa ostaveni ot njakoj, kojto shte se vyrne za tjah, kogato otkara pyrvite.

Kogato se sybudjat naprolet i izletjat navyn, pchelите shte se namerjat na njakakvi syvsem nepoznati polja; i cvetjata, i vyzduhyt, i rosata po trevata shte imat razlichen miris. Tozi med shte ima osobenija vkus na gorchivinata.

Skyrca i se ogyva pod tovara starata karuca, v kojato sa vpregnati volove. Kolelata chesto hlytvat i se zakleshtvat v dupkite po izrovenija pyt, a sobstvenikyt podlaga shirokite si jaki pleshti i ja izmykva, kato zaedno s tova nasyrchitelno podvikva na volovete. V zaslon ot sandyci i koshnici e postavena edna ikona na sveti Joan Krystitel i zapaleno kandilce, koeto bleshtuka kato samotna zvezda v sivija sumrak. Pryt sys srybskoto zname e zabit mezhdu bohchi i nahvyrljani zavivki.

Mjusjulmanski deca, dotichali ot blizkrite kvartali, zamerjat s kamyni kolonata, kojato se vlachi po raznebitenija pyt. Pukvat se styklata na koli i kamioni. Vsichko tova spokojno se nabljudava ot mezhdunarodni policaid, koito kontrolirat dvizhenieto na preselnicite.

V тази безкрайна колона от тирове, камioni, tankove i konski i volski karuci, peshehodci s prekaleno tezhyk bagazh na gryb ili najlonovi torbi v ryce, vidjah kak edno gladno momche s ogromni svetli ochi, pritisnato mezhdu bednjashkata pokyshtnina pod chergiloto, gleda edrite snezhinki, koito padat vyrhu grada, kojto to zavinagi napuska. Pomislih si: eto njakoj, kojto sled dvajset godini, mozhe bi, shte napishe goljam roman za preselenieto i izgnanichestvoto na svoja narod!

Korenjacite-mjusjulmani, potomci na stari saraevski familii, zagrizheno klatjat glavi, dokato pijat vyzsladko kafe ot chashki, sednali na poda, zastlan s cherdzheta: “Boga mi, tova njama da izleze na dobre...” – vyzdishat, i v nevoljata na svoite dovcherashni sysedi vizhdat polichba za njakakvo goljamo, idvashto neshtastie.

Naj-starite sred tjah pomnjat, che njakoga se kazvalo: “Ne izliza ot kyshti kato chuma ot Saraevo!” Zhivotyt e pylen s vidimi i nevidimi polichbi, koito njakoga otdavna, prez osemnajseti vek, v Saraevo otbeljazal blagochestivijat molla

Mustafa Basheskija, hronikjor na tozi grad, chieto ime sega nosi mojata njakogashna ulica.

“Prez mesec avgust, kogato prez noshtta se zabavljavaha dvadeset-trideset dushi v mevlevijskata gradina blizo do Megara, se chu adski shum i pljaskane s ryce, kakti i hvyrjljane na kamyni, koeto prodylzhi okolo tri chasa, a se chuha i grymotevici vyv vyzduha pri hubavo vreme. Prez syshtata godina vidjah sys sobstvenite si ochi v dvora na Begovata dzhamija, che ot kovchega na zemjata padna edno maloletno momichence, a kovchegyt ostana v rycete na nosachite. V spomenatata godina, kogato mjuezinyt prizovavashe kym molitva ot minareto na Kantar-begovata dzhamija, v syshtija moment zapochna da vie sys silen glas edno shareno kuche, za koeto narodyt predskaza, che e polichba za chuma, koeto i skoro se sluchi.”

*I den, i nosht, bjagajki s osirotelija si narod,
ot mjasto na mjasto,
kato korab v otkritija okean,
v bjagstvo se vpuskame,
chakajki koga shte zaleze slynceto
i shte prevali denjat,
i shte mine tymnata nosht
i zimnata beda, kojato e nadvisnala nad nas.*

*Zashtoto njamo go onzi, kojto ni syvetva,
nito onzi, kojto ot nevolja ni osvobozhdava,
i nevoljata ni se udvojava.
I kazah prez sylzi:*

Dokoga, Gospodi, shte ni zabravjash dokraj,

*dokoga shte se vyoryzhavat ot tvoeto nasledstvo?
Stani, Gospodi!
Zashto spish,
zashto liceto si, Bozhe nash, otvryshtash ot nas?
I otново vyzkrynsni, Gospodi,
pomogni ni zaradi imeto svoe!
I taka, neprekysnato, ridanie kym ridanie
pribavjame
a otnikyde pomosht.*

Arsenie Charnoevich (okolo 1633 - 1706)
“*Molitva kym zaspalija Gospod*”

Snegytky pokry i poslednyte sledy ot stypkity na onezy, koito zavynagy napusnaha Saraevo.

Na starite geografski karti sa nachertani granicy s novi cvetove. Nanesli sa gi njakakvi nepoznati mydreci, koito nikoga ne sa pily voda ot Izvora na Bosna, nito sa videli slivacite nad Saraevo – kartografy, koito nikoga ne sa cheli imenata, izdylbani v krystovete vyrhu grobovete, koito veche nikoy njama da navestjava.

Narodyt se preselva ot edinija v drugija kraj na neshtastnata Bosna ili otiva v sysednyte dyrzhavy. Pripreni chuzhdenci v beli bronirani koly s kartechnicy nadziravat tova veliko preselenie. Drugi, s civilno obleklo, tichat ot edinija do drugija kraj na grada, obeshtavat, zaplashvat, pregovarjat, zapylvat s izjavleniya televizionnyte noviny i vestnikarskity kolony.

Izranenite saraevskiy kvartaly lizhat ranity si kato kotaracy sled sbivane.

Popravjat se pokrivy i se ostytklyavat prozorcy.

Njakoi ot onezi, koito sa napusnali Saraevo, se vryshtat, za da vidjat ostatycite ot dovcherashnija si zhivot i da prodadat neshto ot ostanalija imot, ako mogat.

I onezi, koito sa se nastanili v tehните apartamenti i kyshti, syshto kakto i syrbite, vjarvat, che “otneto e prokletto” i znajat, naucheni ot svoite predci, che shte gi spoleti goljamo zlo, ako ne platjat pone chast ot istinskata stojnost. Ako zloto ne spoleti tjah, sigurno shte spoleti tehните deca i vnuci, koito sa syvsem nevinni.

Sled tyzhnija opit na begylci, drugi se vryshtat, za da bydat turska raja, kakto njakoga. Mjusjulmanskite vlasti blagosklonno pozvoljavat vryshtaneto na vsichki syrbi, koito ne sa nosili oryzhie prez vojnata.

No koj li ne e?

V Saraevo mogat da se vyrnat i onezi, koito nikoga ne sa tvyrdeli, che tova e srybski grad. Onezi, koito shte prodylzhat kato grazhdani vtora klasa i shte se syglasjat na vsichki unizhenija zaradi kora hljab i pokriv nad glavata. Na decata im otnovo shte im byde otneto pravoto na istoricheska pamet. Za uchilishtata sa otpechatani novi uchebnici, ot koito sa zalicheni srybskite imena, istorija i literatura. Decata ot malki trjabva da uchat arabski i da ne jadat svinsko. Tova shte byde pokolenieto na novite enichari.

Nito edin hristijanin ne mozhe da zaema kakvoto i da bilo vazhno mjasto v tozi isljamski grad-dyrzhava.

Smeneni sa imenata na ulicite i ploshtadite.

Po granichните punktove okolo gradi cyfti tyrgovijata.

Umeli i pohvatni hora ot dвете strani pravjat bogatstva, tyrguvajki pomezhdu si.

Nafta, benzin, rakija, amerikanski cigari i uiski, agneshko ot okolните planini, sirene i elektronika – vsichko e v

obrashtenie, vsichko si ima cena. Razmenjat se svedenija za izcheznali i koleti.

Podkupvat se postovite, mestni i chuzhdi vojnici. Tuk vsichko se kupuva i prodava, ot krazeni neshta do zhivi hora, chieto vlizane ili izlizane ot Saraevo si ima točno opredelena cena.

Tuk idvat da se sreshtnat onezi, koito vojnata e razdelila.

Onezi, koito se bojat ot otmyshtenie, ostavat ot svojata strana, a onezi, koito s nishto ne sa upreknali vlastite, minavat granicata, za da gi vidjat.

Sedjat na zemjata, pushat, plachat i si razpravjat kakvo im se e sluchilo prez tova vreme.

Shofjori na taksita, mjusjulmani, stigat do samata razdelitelna linija i otkarvat syrbi do grada za golemi sumi, garantirajki im sigurnost, zashtoto poznavat i podkupvat postovite i patrolite.

Otnovo se pojavjava onzi osoben vid umeli i pohvatni hora, spekulanti i prekupvachi na vsjakakvi stoki, kojto pobezhdava istorijata i vojnite i kojto ne se interesuva ot nishto drugo, osven ot syshtestvuvaneto i bogateeneto. Tova e onzi pramantalitet, kojto e syzdal naj-bogatite syrbi – tashlihanite, oshte po vremeto na turskoto vladichestvo, koito poluchili imeto po nesyshtestvuvashcija veche Tashli-han, v kojto im e bilo razresheno da dyrzhat malki magazini.

Tashli-han bil masivna kamenna postrojka s chetirygylna forma, s pokrit dvor, nastlan s kaldyrym, s ognishte v sredata, na koeto se greeli konjarite. V prizemieto se namirali oborite i malki djukjani s naj-razlichna stoka i konska sbruja, neobhodima na pytnicite, a na pyrvija etazh – stai za noshtuvka. Srybskite tyrgovci, koito imali privilegijata da vyrjtjat tyrgovija tuk, ne se razlichavali po oblekloto ni naj-malko ot turcite: noseli kato turcite fesove, cherni poturi s dylboko dyno i

dolami (dylgi kaftani). Predpriemchivi i pestelivi, s techenie na vremeto tolkova zabogатели, che edin ot tjah, Eftanovich, kogato Tashli-han izgorjal, otkupil zemlishteto i na syshtoto mjasto izdignal znamenitija hotel “Evropa”.

Tashlihanite, tezi njakogashni drebni, rabolepni tyrgovci, se prevyrnali s techenie na vremeto vyv vlijatelna saraevska aristokracija.

Na novite granici mezhdru syrbi i mjusjulmani, koito do vchera vojuvaha, se syzdavat novi bogatstva. Malka budka s dve masi i kasa bira na naj-visokite v Evropa ceni, edin den shte se prevyrne v luksozen hotel. Onezi, koito dnes prodavat benzin v plastmasovi butilki ot koka-kola, skoro shte stanat sobstvenici na verigi ot benzinostancii. Parite njamat nacionalnost – ot ruinite na dovcherashno Saraevo se razhdат novite tashlihani, opijaneni ot uvlechenieto da pecheljat, s tyrgovski vryzki i ot dvete strani, na koito e vse edno koj e na vlast v Saraevo, ako ne im prechi na biznesa.

Kato gybi sled dyzhd niknat bitaci, bezmitni magazini i zoni, v koito vyrvjat vsichki valuti.

Tozi nov biznes duh otkriva avtobusni linii, a skoro shte poletjat i samoleti mezhdru stranite, doskoro kryvni vragove.

Myrtvite shte bydat zabraveni.

Zhivite, koito sa izgubili ochi, ryce, kraka i nadezhda – shte prosjat milostinja pred dzhamiite i ostanalite cyrkvi, kakto i sled predishnite vojni.

Bogatijat arabski svjat shte obsipe sys zlato Saraevo kato edinstven pravoveren grad-kanton v Evropa, ta v nego, v tyrsene na dobra zaplata, otnovo shte zapochnat da pristigat prishylci ot razlichni narodnosti i veri, a s tjah – i mnogo alchni syrbi – da predlozhat znaniyata i uslugite si na novite gospodari, i v tova nikoj njama da namira nishto chudno.

V Saraevo nikoga njama da se vyrnat edinstveno onezi, koito sa go obichali prekaleno mnogo, za da ne go vidjat iznasileno i oskverнено, no tehniyat broj shte byde tolkova malyk, che shte mozhe da se prenebregne.

Syrbite pravjat novo Saraevo. Izrabotvaneto na plana za tova futuristichno nachinanie e povereno na izvestnija stroitel i urbanist Ivan Antich, kojto, zaedno sys sytrudnicite si, izraboti proekti na grad za dvesta i petdeset hiljadi zhiteli. Stoim v hotel "Bistrica" na Jahorina nad gigantski maket na bydeshtoto Saraevo, koeto e izb jagalo kym nebeto, v planinite, prostirashto se po tehniya hrebet. Gledam tozi nov grad i prosledjavam negovata nova Glavna ulica, pod planinskija preval, kojato me otvezhda do centralnija ploshtad sys Sybornata cyrkva, Teatyra, Universiteta i sgradite na ministerstvata. Ot svoja nov grad izgnanicite shte mogat da vidjat stariya – kogato njama da go e pokrill smogyt. Kak shte izglezhdat utreshnite mu zhiteli? Vyv vseki sluchaj, shte zhivejat s okolo hiljada metra po-blizo do zvezdite, za razlika ot nas, koito gi vizhdahme samo ot vreme na vreme, kogato ni pozvoljivashe myglata.

Edno nad drugo, taka shte zhivejat dve Saraeva. I v novoto, i v staroto, decata pak shte kratat chereshi ot blizkite gradini, a dumite "obicham te" na usnitate na osemnajsetgodishnite shte zvuchat kato toku-shto otkriti, za pryv pyt izgovoreni.

I otnovo proleten cvjat shte pokrie starite rani i belezi.

No tova nikoga poveche njama da byde syshtijaz onzi grad, kojto sme obichali.

Syshtoto shte si ostane samo vechnoto podzemno zlo, koeto tyrpelivo shte chaka kolkoto e neobhodimo, i nenadejno, njakoj den, kogato nikoj ne ochakva, shte razbudi drevnata omraza, shte povdigne na ramenete si i asfalt, i kaldyrym, i shte

raztyrsi zemjata, taka che da zatreperjat i okolnite planini, i shte pochne v jarostta si da lapa i poglyshita vsichko zhivo i myrtvo.

I vypreki che pozharyt na vojnata e ugasen ot debelite gumeni podmetki na botushite na chuzhdestrannite vojnici, pod pepelta e ostanala dostatychno zharava, za da se razgori ot novo v tozi grad – “ognishte na vojni”.

*150. Hvalete Boga v svetilishteto Mu,
hvalete Go v nebesnija prostor, delo na silata Mu.
2: Hvalete Go za moshtnite Mu dela, hvalete
Go spored goljamoto Mu velichie.
6: Vsichko, shto disha, neka hvali Gospoda.
Aliluja. Aliluja. Aliluja.*

Mlechnosivata zora, kojato vse poveche pronikvashe prez prozorcite na kubeto, raztvarjashe konturite na kolonite, ikonostasa i monasite v more ot bleada svetlina – cyrkvata bavno se prevryshthashe v korab, kojto bezshumno plava kym brega na novija den. Psaltiryt, koj znae za koj li pyt, i тази nosht beshe docheten dokraj.

Licata i mestata, ulicite i istorijata na grad Saraevo se izgubvaha i izchezvaha v bleadata svetlina na rannata utrin, stopjavajki se zavinagi ot stenite, kamennite plochi i kolonite, vryshhtajki se ot novo v kupola, kojto sjakash se izduvashe kato dirizhabyt.

Vsichko, koeto njakoga sym priteznaval i obichal, gledah kato v styklena sfera na sydbata, ogrjana ot svetlinata na vosychnite sveshti, i vsichko tova izchezna s idvaneto na utroto kato blestjasht sapunen mehur, raztvarjajki se v nebeto na Hilendar.

Ostavjam gi zavinagi tuk, na Sveta gora, kydeto vsichko se potapja vyv vechnostta – vyv vremeto, koeto stoi i nikyde ne izticha...

Sbogom sladki senki na izgubeniya grad!

Izljazoh mylchalivo ot cyrkvata zaedno s monasite, koito se razotidoha po ezhednevnite si dela.

Trygnah sled onezi, koito obrabotvat manastirskata gradina. Zapretnaha rasa, zatiskajki gi pod kozhenite kolani, za da ne im prechat na rabotata. Taka navedeni, okopavajki i plevejki zelenchucite, prodylzhavaha da se moljat v sebe si. Ima li po-revnostni molitvi ot tezi, otraveni kym nezhnite rasteniya, koito izrastvat ot svjatata hilendarska zemja?

Samo kak im zavizhdah za tjahnoto spokojstvie i mir! No svetyt, na kojto prinadlezhah, netyrpelivo chakashe da se vyrna v nego i da prodylzha s izlezhavaneto na dozhivotnata si prisysda. Vse pak, chuvstvah, che veche nikoga njama da byda syshtijat. V glavata mi neprekysnato se vyrteshe kratkoto, polutiho izgovoreno izrechenie na otec Mitrofan:

“Nashe e samo onova, koeto dadem na drugite!”

Otivajki si ot manastira po prashniya izroven pyt kym brega na moreto, se obyrnah i oshte vednyzh vidjah Hilendar, kojto sjakash se zatvarjashe v sebe si, dokato se skrivashe zad visokite gysti kiparisi, prilichashti na otrjad ricari, opredeleni da zashtitavat svetinjata.

Monah Pantelija stoеше na syshtoto mjasto, na terasata, zagledan kym morskata shir, sjakash prez cjaloto tova vreme ne se beshe pomrydval.

Otnovo me vze korabcheto “Nearoda”, chiito palubi bjaha cherni ot kalugerski rasa. Legnah pod stylbishteto, koeto vodi kym komandniya mostik, slagajki saka pod glavata si, i se

zagledah v jato čajki, koito, kreshtejki i spuskaiki se čak do razpenenite vylni, sledvaha koraba. Opitvah se da gi prebroja v poleta im, no beshe trudno. Vse pak, bih se zaklel, che bjaha dvajset i šest, i che tova bjaha onezi, koito sreshtnah kraj manastira Zograf, vjarvajki, che tova sa njakoga otdavna pogubenite kalugeri, chiito dushi sa se vselili v ptici. I, o, chudo! Kogato doplavahme do granichniya kamenen zid, kojto otdelja Sveta gora ot ostanalata chast na poluostrov Aton, kydeto zapochva svetskata zemja, kato po njakakyv mylchaliv znak, čajkite se sprjaha vyv vyzduha, sjakash se sblyskaha s nevidima stena, obyRNAha se i otlejaha na jug.

Skoro sprjahme v pristanishteto na Uranupolis, ot koeto se izdigaha oblaci dim ot pecheno meso na skara: *suvlaki* (shishcheta), *pajdaki* (kotleti) i *giros* (rulo), prez koito se provirashe tylpa ot razgoleni hora, opijaneni ot ljatoto, koito prodavaha i kupuvaha vsichko, do koeto se dokopvaha.

Sljazoh ot koraba, nosejki na gryb saka, kojto beshe mnogo po-lek, otkolkoto kogato pristigah. Verojatno zatova, che na Sveta gora ostavih prekaleno tezhkija si saraevski bagazh.

Dokato ot visokogovoritelite me obgryshatashe lepkavata olelija na orientalskata muzika na maloziatskite gyrcei, si spomnih pritchata za hilendarskija igumen Danilo, na kojto prez ljatoto na 1924 godina, dokato usyrдно se molel, mu se javil duhyt na Georgij Hilandarios, ktitora na razrushenija manastir, vyrhu chiito osnovi syrbite izgradili Hilendar; sjakash vizhdajki bydeshteto, Georgij bil izrekyl togava pred Danilo sedem dumi prorochestvo:

“Polumesečyt ot novo zaplashva krysta... Shte byde goljam plach.”

Po-kysno me pitaha kolko vreme sym bil v Hilendar.

Edin den, edna nosht i cjal zhivot!

(1996)

Belezhka za avtora

Momo Kapor e roden v Saraevo prez 1937 godina. S malki prekysvanija, ot devetgodishna vyzrast zhivee v Belgrad. Diplomira se po zhivopis (1961 g.) v belgradskata Akademija za izobrazitelno izkustvo v klasa na profesor Nelko Gvozdеноvich. Izvesten e na jugoslavskata chitatelska auditorija kato avtor na tridesetina knigi – romani, kratki razkazi, pytepisi i hudozhestveni monografii, kakto i na priblizitelno syshtija broj proizvedenija, izpylneni v teatrite, po radioto i televizijata. Knigite mu godini nared sa v spisycite na jugoslavskite bestselyri.

Literaturnite kritici i teoretici go schitat za edin ot rodonachalnicite na “dzhins-prozata” u nas, iztykvajki negovoto majstorstvo v ovladjavane na kratkite literaturni formi.

Mezhdru drugoto, toj e avtor na romanite “Foliranti”, “Provincialist”, “Ada”, “Zoe”, “Una”, “Ot sedem do tri”, “Kniga za oplakvanija”, “Zelenoto sukno na Montenegro”, kakto i na dvutomnata hronika “Belezhkite na edna Ana” i “Hej, ne sym ti razpravjala za tova!” Negovite razkazi i noveli sa sybrani v mnozhestvo sbornici: “I drugi razkazi”, “Lanski snegove”, “101 razkaza”, “Tja”, “Off razkazi”, “Naj-hubavite godini i drugi razkazi”, a pytepisite mu sa publikuvani v knigata “Skitam i razkazvam”.

“Alo, Belgrad” e zakljuchitelnata chast na trilogijata dokumentalni razkazi za belgradchani, tehniya grad i zhivot v nego, v kojato vlizat oshte i knigite “Iztok – Zapad” i “011”, publikuvani v ednoimennata rubrika na stranicite na vestnik “Politika”.

V hristomatijata “Santimentalno vyzpitanie”, osven izcherpatelnata studija za knigite, koito promenjaha negovoto pokolenie, publikuva i sto otkysa ot tezi proizvedenija i sto kratki eseta za tjah.

Knigata mu za deca i vyzrastni “Sanja”, kojato e pod formata na poetichna knizhka s kartinki, dnes se schita za svoeobrazna kultova kniga za mladi. Podobna e i knigata “Lero – carjat na peperudkite”,

pisana i risuvana povest za bedno hercegovsko momche, koeto v Belgrad stava procut majstor v izrabortvaneto na papijonki.

V knjigata “Sto sedmici blokada” (1994), avtoryt publikuva hronika na blokadata, pod kojato se okaza negovata strana.

“Spomenite na edin risuvach” predstavljavat kombinacija ot memoarna proza, dokumentalen roman i hudozhestvena eseistika.

Momo Kapor e i avtor na goljam broj dokumentalni filmi i televizionni predavanija, a po negovi scenarii sa snimani i njakolko pynometrzhni igralni filma. Negovite romani “Una” i “Kniga za oplakvanija (Dosieto Shlomovich)” sa ekranizirani; pyrvijat – pod syshoto zaglavie, a vtorijat – kato “Daritel”.

Iljstroval e goljam broj svoi i chuzhdi knigi, a e pravil izlozhbi, osven v stranata, i v galerii v Nju Jork, Bostyn, Zheneva, Brjuksel.

Prevezhdan e na frenski, nemski, polski, cheshki, ungarski i shvedski.

Sbornikyt razkazi “Smyrtta ne boli” se rodi po vreme na voennite sybitija v Bosna, Hercegovina i Kraina, kydeto beshe voenen reporter, a romanyt “Hubav den za umirane” e pisan prez vreme na sedemeset i osemte dena bombardirane na Belgrad.

“Saraevskata trilogija”, systavena ot romanite “Paziteljat na adresa”, “Poslednijat polet za Saraevo” i “Hronika na izgubeniya grad” e pisana pocti trideset godini, vremeto, prez koeto na nejnija avtor e bila otneta vyzmozhnostta da vidi rodnija si grad, ot kojto pristignal v Belgrad kato devetgodishno momche. Tazi trilogija obhvashta vremeto ot mladostta na pisatelja do hudozhestvenoto mu syzryjavane (“Paziteljat na adresa”), perioda na poslednata vojna (“Poslednijat polet za Saraevo”) i nakraja – okonchatelnoto zagubvane na tozi krasiv i myglovit kotlovinen grad, chiito mirisi, lica i mesta se preplitat vyv vseobshtoto izgnanichestvo, v “Hronika na izgubeniya grad”.

Saraevska trilogija:

Momo Kapor Hronika na izgubenija grad

*Originalното издание na srybski ezik
ot Biblioteka "Riznica":
Glaven redaktor Goran Maksimovich
Redaktor Dragana Despotovich
Redaktor na izdaniето Dragana Dankovich
Korektor Ivica Dolenc
Kompjutyрна podgotovka Slobodan Jovanovich*

*Izdatelstvo
"Zograf", 2000, Nish, Majora Gavrilovicha 1
Izdatel Despot Despotovich*

*Otpechatano ot BAKAR, Bor
Tirazh 1000
Nish, 2000 g.*

Prevod ot srybski ezik Hari Stojanov ©

Varna, 2001 g.

(Prevod: 8 april 2001 g. 14:32:00 – 03 avgust 2001 g. 15:28:04, 14004 min, 281680 znaka)

(Pyrva redakcija zavrshena na 12.12.2001 g., v 19:25, obshto vreme za redaktirane (ot zapochvane na prevoda): 17139 min, 281879 znaka)

(Pravopisna proverka: na 28.04.2002 g., zavrshena v 18:40, obshto vreme za redaktirane (ot zapochvane na prevoda): 17375 min, 281941 znaka)

(Vtora redakcija zapochnata na 05.11.2002 g. i zavrshena na 19.07.2003 g. v 12:58:00, 21108 min, 282468 znaka)

(Treta redakcija zapochnata na 10.08.2003 g. i zavrshena na 03.11.2003 g. v 15:36:34, 21193 min, 282490 znaka)